

ENERJİ KAYNAKLARI AÇISINDAN HAZAR BÖLGESİ'NİN ÖNEMİ

Atakan ACAR

Yüksek Lisans Tezi

Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Müzehher YAMAÇ

2020

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENERJİ KAYNAKLARI AÇISINDAN HAZAR BÖLGESİ'NİN ÖNEMİ

Atakan ACAR

KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DANIŞMAN: DOÇ. DR. MÜZEHHER YAMAÇ

Tekirdağ-2020
Her Hakkı Saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

13/07/2020

Atakan ACAR

ÖZET

Kurum, Enstitü Enstitüsü	: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler
Tez Başlığı	: Enerji Kaynakları Açısından Hazar Bölgesi'nin Önemi
Tezin Yazarı	: Atakan ACAR
Tezin Danışmanı	: Doç. Dr. Müzehher Yamaç
Tezin Türü, Yılı	: Yüksek Lisans Tezi, 2020
Sayfa Sayısı	: 137

Günümüzde enerji yaşamımızı sürdürmemizi sağlayan en önemli kaynaklardan biridir. Enerji insan hayatında önemli olduğu kadar devletleri idare edilebilmesi, ekonomilerin sürdürülebilmesi gibi hayati konularda da en önemli kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya'nın enerjideki tekel konumu ve AB'nin bu bağımlılığa karşı çözüm arayışları, Hazar Bölgesi'nin bu arayışta ne kadar önemli rol oynadığı, Rusya için Hazar Bölgesi'nin ne gibi önem taşıdığı; Türkiye, AB ve Hazar Bölgesi ülkelerinin Rusya'nın baskılarından kurtulabilmek için ortaklaşa hayata geçirmeye çalıştıkları projeleri ve bunlara karşı Rusya'nın hamleleri bu tezin içeriğinde yer alan konular arasındadır. Hazar Bölgesi bir Ortadoğu potansiyeli taşımamakla birlikte, AB'nin Rusya'ya olan bağımlılığının bir nebze azaltılabilmesi için önemli bir yeri vardır. Bu noktada AB ve Türkiye arasındaki ilişkiyi Türkiye'nin ne şekilde kullanacağı da önemlidir. Önümüzdeki yıllarda bu konu üzerinde araştırma yapmak isteyenlere kaynak olması umulmaktadır. Tez, bugüne kadar kaleme alınan kitap, makale, tez ve uluslararası kuruluşların yayımlamış oldukları raporlar ve veriler ışığında hazırlanarak okurlara sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Enerji Kaynakları, Hazar Bölgesi, Rusya

ABSTRACT

Institution, Institute Sciences	: Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences
Department	: Globalization and International Relations
Title Resources	: Importance of Caspian Region in Terms of Energy Resources
Thesis Author	: Atakan ACAR
Thesis Adviser	: Assoc. Dr. Müzehher Yamaç
Type of Thesis, Year	: Master Thesis, 2020
Total Number of Pages	: 137

Today, energy is one of the most important resources that enables us to live our lives. Energy is important in human life as well as the ability to manage states and sustain economies as the most important source of vital issues. Russia's monopoly position in energy and the EU's search for solutions to this dependence, how important the Caspian Region plays in this quest, what is important for Russia is the Caspian Region; Turkey, the EU and caspian region countries are trying to jointly implement projects to avoid Russia's oppression, and russia's moves against them are among the topics contained in this thesis. Although the Caspian Region does not have a Middle East potential, the EU has an important place to reduce its dependence on Russia somewhat. At this point, it is also important how Turkey will use the relationship between the EU and Turkey. It is hoped that in the coming years it will be the source of those who want to do research on this issue. The thesis has been prepared and presented to readers in the light of the reports and data published by the books, articles, thesis and international organizations that have been written to date.

Keywords: CaspianRegion, Energy Resources, Russia

ÖNSÖZ

Bu araştırmada, Hazar Havzası lkelerinin Rusya'ya olan bağımlılıklarını gidermek için Avrupa Birliği ile hazırladıkları projeler ve bunların ortasında bulunan Türkiye'nin enerji merkezi olma hedefi irdelenmiştir.

Araştırmamın başından sonuna kadar bana olan desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Müzehher Yamaç ve tüm aileme teşekkürü borç bilirim.

Atakan ACAR

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
GRAFİKLER LİSTESİ.....	vii
HARİTALAR LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
ENERJİ KAVRAMI VE BAŞLICA ENERJİ KAYNAKLARI	4
1.ENERJİ KAVRAMI	4
1.1. Birincil Enerji Kaynakları.....	4
1.2. İkincil Enerji Kaynakları	5
2.DÜNYANIN HÂKİMİ PETROL VE DOĞALGAZ.....	7
2.1. Petrol'ün Tarihsel Olarak Oluşumu.....	7
2.2. Doğalgaz'ın Tarihsel Olarak Oluşumu	8
İKİNCİ BÖLÜM.....	10
HAZAR HAVZASI VE HAZAR HAVZASI ÜLKELERİNİN DÜNYA ENERJİ PAZARINA KATKILARI	10
1. HAZAR HAVZASI'NDA ENERJİNİN VARLIĞI	10
1.1. Hazar Havzası'nda Enerji Üretimi.....	19
2. HAZAR HAVZASI ÜLKELERİNİN ENERJİ VERİLERİ	22
3.HAZAR HAVZASI'NDA YAŞANAN SORUNLAR.....	61
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	67
RUSYA, AB VE TÜRKİYE ÜÇGENİNDE HAZAR HAVZASI'NIN ÖNEMİ	67
1. RUSYA AÇISINDAN HAZAR HAVZASI'NIN ÖNEMİ	67
1.1 Rusya Federasyonu'nun Sahip Olduğu Petrol Boru Hatları	69
1.1.1. Batı Petrol Boru Hatları	69
1.1.2. Doğu Petrol Boru Hatları.....	73

1.2. Rusya Federasyonu'nun Sahip Olduğu Doğalgaz Boru Hatları	76
1.2.1. Batı Doğalgaz Boru Hatları.....	76
1.2.2 Doğu Doğalgaz Boru Hatları.....	81
1.3. Rusya Federasyonu'nun Enerji Politikaları	84
2. AVRUPA BİRLİĞİ AÇISINDAN HAZAR HAVZASI'NIN ÖNEMİ	95
2.1. Avrupa Birliği Temel Enerji Verileri.....	97
2.2. Avrupa Birliği Enerji Pazarı	99
2.3. Avrupa Birliği Enerji Politikaları	103
2.4. Avrupa Birliği'nin Rus Gazına Alternatif Yaratma Arayışları	108
2.4.1. Güney Gaz Koridoru	110
2.4.2. Kuzey Akım Doğalgaz Boru Hatları	113
3. TÜRKİYE	115
3.1. Türkiye'de Petrol.....	115
3.2. Türkiye'nin Ham Petrol Boru Hatları.....	116
3.3. Türkiye'de Doğalgaz.....	118
3.3.1. Türkiye'nin Doğalgaz İthal Ettiği Boru Hatları:	119
3.4. Rusya, Avrupa Birliği ve Türkiye Üçgeninde Enerji Güvenliği.....	123
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	127
KAYNAKLAR	130

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2. 1 : Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervleri Grafiği (Milyar Varil)	11
Grafik 2. 2 : Dünya Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervleri Grafiği (TCF).....	12
Grafik 2. 3 : Dünya Petrol Üretimi Grafiği (MT)	13
Grafik 2. 4 : Dünya Doğalgaz Üretimi Grafiği (MT).....	14
Grafik 2. 5 : Hazar Havzası'nda Yer Alan Petrol Rezervleri Grafiği.....	15
Grafik 2. 6 : Hazar Havzası'nda Yer Alan Doğalgaz Rezervleri Grafiği (TCF)	16
Grafik 2. 7 : Hazar Havzası'nda Petrol ve Doğalgaz Üretim Grafiği (MT)	17
Grafik 2. 8 : Azerbaycan Enerji Tüketim Grafiği	23
Grafik 2. 9 : Azerbaycan Petrol ve Petrol Ürünleri ve Tüketimi Grafiği.....	24
Grafik 2. 10 : Azerbaycan'ın Ülkeleri Göre Ham Petrol İhracat Grafiği	26
Grafik 2. 11 : Azerbaycan'ın Doğalgaz Tüketim ve Üretim Grafiği.....	27
Grafik 2. 12 : Kazakistan'ın Petrol ve Petrol Ürünleri Üretim ve Tüketim Grafiği	32
Grafik 2. 13 : Kazakistan'ın Ülkelere Göre Ham Petrol İhracatı Grafiği.....	38
Grafik 2. 14 : Kazakistan'ın Doğalgaz Üretim ve Tüketim Grafiği	39
Grafik 2. 15 : Türkmenistan'ın Petrol Üretim ve Tüketim Grafiği	43
Grafik 2. 16 : Özbekistan'un Doğalgaz Üretim ve Tüketim Grafiği.....	51
Grafik 2. 17 : Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervleri Grafiği.....	52
Grafik 2. 18 : İran'ın Ülkelere Göre Petrol İhracatı Grafiği.....	53
Grafik 2. 19 : Dünya Kanıtlamış Doğalgaz Rezervleri Grafiği.....	57
Grafik 2. 20 : İran'ın Başlıca Enerji Tüketimi Grafiği	58

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 2. 1 : Hazar Havzası Haritası.....	10
Harita 2. 2 : Azerbaycan'ın Enerji Üretim Sahaları Haritası	28
Harita 2. 3 : Kazakistan Haritası.....	33
Harita 2. 4 : Kazakistan'ın Petrol Boru Hattı Sistemi Haritası.....	35
Harita 2. 5 : Tengiz-Novorossiysk Petrol Boru Hattı Haritası.....	36
Harita 2. 6 : Kazakistan'dan Geçen Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları Haritası	37
Harita 2. 7 : Kazakistan'dan Geçen Doğalgaz Boru Hatları Haritası	40
Harita 2. 8 : TAPI Doğalgaz Boru Hattı Projesi Haritası	45
Harita 2. 9 : Özbekistan Haritası.....	48
Harita 2. 10 : Özbekistan'ın Önemli Kent Merkezleri Haritası	49
Harita 2. 11 : İran'ın Önemli Limanları Haritası.....	56
Harita 2. 12 : Hazar Denizi Haritası	62
Harita 3. 1 : Rusya'nın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri Haritası.....	68
Harita 3. 2 : Druzhba Petrol Boru Hattı Haritası	70
Harita 3. 3 : Baltık Boru Hattı Sistemi Haritası.....	71
Harita 3. 4 : Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu Haritası.....	72
Harita 3. 5 : Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı Haritası	72
Harita 3. 6 : TransSakhalin Petrol Boru Hattı Haritası.....	73
Harita 3. 7 : ESPO (Eastern Siberia-Pacific Ocean Pipeline) Haritası.....	74
Harita 3. 8 : Yamal-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Haritası	76
Harita 3. 9 : Kuzey Akım Doğalgaz Boru Hattı Haritası	77
Harita 3. 10 : Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı Haritası	78
Harita 3. 11 : Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı Haritası	79
Harita 3. 12 : Kuzey Işıkları Doğalgaz Boru Hattı Haritası	79
Harita 3. 13: Soyuz-Brotherhood Doğalgaz Boru Hatları Haritası.....	80
Harita 3. 14 : Sibirya Gücü Doğalgaz Boru Hatları Haritası	81
Harita 3. 15 : Sakhalin-Khabarovks-Vladivostok Doğalgaz Boru Hattı Haritası	82
Harita 3. 16 : Sakhalin LNG Terminali Haritası	83
Harita 3. 17 : Yamal LNG Terminali Haritası	84
Harita 3. 18 : Avrupa Ülkelerinin Rus Gazına Bağımlılığı Haritası.....	104
Harita 3. 19 : Güney Gaz Koridoru Haritası.....	111
Harita 3. 20 : Türkiye'nin Ham Petrol Boru Hatları Haritası	116
Harita 3. 21 : Türkiye'nin Doğalgaz İthal Ettiği Boru Hatları Haritası.....	119

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
ACG	: Azeri-Çırac-Güneşli Petrol Sahası
AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
CNPC	: Çin Ulusal Petrol Şirketi
CNODC	: Çin Ulusal Petrol ve Doğal Gaz Arama ve Geliştirme Şirketi
ESPO	: Doğu Sibiryaya-Pasifik Okyanusu Petrol Boru Hattı
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
KGPC	: Kandym Gaz Gelişim Kompleksi
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
NIOC	: İran Ulusal Petrol Şirketi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
PMO	: Proje Yönetim Ofisi
SINOPEC	: Çin Petrol ve Kimya Şirketi
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

- TANAP** : Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
- TAP** : Trans-Adriyatik Boru Hattı
- TAPI** : Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı Projesi
- TFEU** : Avrupa Birliği İşleyiş Anlaşması
- TPAO** : Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

GİRİŞ

Tarihi ticari yollarının güzergâhı üzerinde yer alan Hazar Havzası, bu nedenle sürekli istila edilmiş ve çeşitli devletlerin egemenliği altına girmiştir. Özellikle petrolün bulunması ve kullanılmaya başlanmasından itibaren bölgeye olan ilgi daha da çok artmış ve dünya enerjisine katkı yapmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin bölgeyi ele geçirmesi ile beraber hammadde deposu haline gelmiş, ülkenin hızlı gelişmesine katkı sağlamıştır. Sovyetlerin bağımsız olmasından itibaren bölge beş kıyıdaş devlete ayrılmış ve bu devletler ekonomilerini sürdürülebilir hale getirmek için enerji rezervlerini yabancı şirketlere hızlıca açmaya başlamıştır. Özellikle Avrupa Birliği ülkelerinin enerji rezervlerinin yeterli olmaması bölgeyi önemli hale getirmiş ve Birliğin enerji güvenliğine katkı yapmasına neden olmuştur. Bu durum beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Bu sorunlar;

-Hazar Havzası'nda yer alan enerjilerin Rusya üzerinden taşınmasında, bölge ülkelerine ve Rusya'ya getireceği yarar/zararların neler olduğu,

-Hazar Havzası enerji kaynaklarının, talep kaynaklarına ulaştırılmasında Türkiye açısından taşıdığı değerin ne olduğudur.

Bu sorunlarla bağlantılı olarak bu araştırmanın temel hipotezi; Hazar Havzası enerji kaynaklarının Rusya, Avrupa Birliği ve Türkiye için ifade ettiği önemin farklı olduğudur.

Bu temel hipotez çerçevesinde aşağıdaki araştırma hipotezleri sınanacaktır:

Hipotez 1: Hazar Havzası ülkeleri enerjilerini ihraç edebilmeleri için yeni yollar aramaktadırlar. Bu durum bölge ülkelerinin dış politikalarına yansımaktadır.

Hipotez 2: Hazar Havzası ülkelerinin enerji kaynaklarını ihraç edebilmeleri noktasında Türkiye'nin önemi vardır.

Hipotez 3: Avrupa Birliği ülkeleri Rusya'ya olan enerji bağımlılıklarını giderebilmek için yeni enerji kaynakları aramaktadırlar. Bu noktada Hazar Bölgesi ülkeleri önemlidir.

Hipotez 4: Rusya'nın ekonomisinin enerji temelli olmasından hareketle Hazar'da yer alan enerji, Rusya için önemlidir.

Bu araştırma hipotezler ve amacına uygun olarak; Hazar Bölgesi ülkeleri, Rusya, Avrupa Birliği ve Türkiye çerçevesinde sınırlandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu sınırlılıklar çerçevesinde birinci bölümde; enerjinin tanımlanması, enerji türlerinin ne olduğu, petrol ve doğalgazın tarihsel olarak oluşumu ele alınarak enerjinin önemi anlatılmak istenmektedir.

İkinci bölümde; Hazar Havzası'nda yer alan ülkelerin enerji verileri, enerji politikaları ve dışa açılma stratejileri değerlendirilerek, AB ve Rusya için bölgenin neden önemli olduğu anlatılmak istenmektedir. Ayrıca Hazar'ın hukuki statüsüne değinilerek bölge ülkelerinin dışa açılma stratejilerini nasıl etkilediği anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde; Rusya, AB ve Türkiye için bölge enerjisinin neden önemli olduğu açıklanmıştır. Rusya'nın enerji verileri, doğu'ya ve batı'ya giden boru hatları değerlendirilerek AB'yi nasıl kendisine bağladığını açıklanmıştır.

Avrupa Birliği'nin enerji verilerinden, politikalarından ve boru hatlarından bahsedilerek enerjide Rusya'ya bağımlılığı açıklanmaya çalışılmış ve bunun sonucu olarak Rusya'ya karşı aradığı enerji alternatifleri değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin enerji verilerinden ve boru hatlarından bahsedilerek hem Avrupa Birliği hem de Hazar Havzası ülkeleri için neden önemli olduğu açıklanmıştır.

A. Yöntem

Bu çalışmanın amacını gerçekleştirebilmek için ulusal ve uluslararası yazılmış olan makale, tez, rapor ve kitaplar kaynak tarama tekniği kullanılarak toplanmıştır. Toplanan bu kaynaklar realist bir bakış açısı kullanılarak tezin amacı çerçevesinde sistematik olarak değerlendirilip analiz edilmiştir.

B. Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, Avrupa Birliği ve Rusya'nın bu bağımlılık problemini çözebilmeleri için Hazar Havzası enerjilerine ulaşma yollarını ve Hazar Havzası ülkelerinin ise hangi güzergahlar ile enerjiyi ihraç edebileceklerini açıklamayı amaçlamaktadır. Böylelikle bölge özelinde oluşan sorunların enerji bakış açısıyla değerlendirilebilmesi hedeflenmiştir.

C. Önem

Bu çalışmanın önemi, Hazar Bölgesi'nde yer alan devletlerin neden enerjide farklılık aradıklarını bize açıklamaktadır. Özellikle Avrupa Birliği ve Rusya'nın bölge üzerindeki hakimiyet çabalarını ve bu çaba sonucunda nasıl bir yöntem izlediklerini bize anlatmaktadır. Çalışma sonucunda bölgede meydana gelen çekişmelerin ve krizlerin neden meydana geldiği iyice anlaşılacaktır.

D. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesini jeopolitik teori oluşturmaktadır. Jeopolitik teori , 20. yüzyılda bilimsel olarak incelenmeye başlanmış ve temel olarak ülkelerin coğrafik konumları ile dış politikalarını açıklamaya çalışmaktadır (İşcan,2004:49). Bir coğrafi konum üzerinde yaşayan insanlara, buldukları konum bazı avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlar neticesinde kazanılan üstünlüklerin devlet özelinde yararlanılabilmesi için bazı politik kararlar alınması gereklidir. Bu jeopolitik konum ise, bu kararların alınmasına etki yapmaktadır.

Bu çalışma özelinde temel alınan coğrafik konum Hazar Bölgesi'dir. Bu konum üzerinden ve jeopolitik teori açısından değerlendirmeler yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ KAVRAMI VE BAŞLICA ENERJİ KAYNAKLARI

1.ENERJİ KAVRAMI

“Enerji kelimesi Yunanca energon sözcüğünden türemiştir. En iç, ergon ise iş anlamına gelmektedir” (Savrul,2016:3). Enerji, bir maddenin iş yapabilme yeteneğidir. Enerjinin bulunmadığı bir yerde ekonomiden söz etmek mümkün değildir. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi, o ülkede tüketilen kişi başına enerji miktarı ile ölçülmektedir. Enerji merkezli uluslararası sistem geçmişten günümüze varlığını sürdürmektedir ve sürdürmeye devam edecektir.

Enerji; ekonominin halihazırda var olan, üretim faktörlerinin (emek, sermaye, toprak) yanına teknoloji ile beraber eklenmiş olan bir üretim faktörü olarak tanımlanabilir (Avcı,2010: s.6).

Geçmişten günümüze her türlü üretim hareketinde enerji kullanma zorunluluğu vardır. Bu enerji, insanın bireysel enerjisi ile gerçekleştirebileceği üretim hareketi veya diğer enerji kaynakları vasıtasıyla gerçekleştirebileceği üretim hareketi olabilir. Bu kaynaklar bireysel, toplumsal ve ulusal düzeyde hedeflenen amaçları gerçekleştirmek için gerekli araçlardır.

Enerji kaynakları kullanımına göre ve dönüştürülebilirliklerine göre iki başlık altında incelemek mümkündür.

1.1. Birincil Enerji Kaynakları

Enerji kullanım amacına göre, tüketim malı ve ara tüketim malı olarak ikiye ayrılmaktadır. Enerjiyi ısınmak ve aydınlanma amacı ile kullanırsak son tüketim malı, bir hizmet ya da mal üretmek için kullanıldığında ara tüketim malı olarak tanımlanır. Enerjinin herhangi bir değişime uğramamış haline ise birincil enerji veya primer enerji olarak adlandırılır (Yücel,1994:142). Birincil kaynaklar içerisinde yenilenemeyen kaynaklar olarak adlandırılacak kaynaklar karbon bazlıdır. Bu grup içinde petrol, kömür ve doğalgaz gibi kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynakların

oluştukları süre dikkate alınırsa yeniden oluşmaları uzun yıllar süreceği için yenilenemeyen enerji kaynakları olarak adlandırılmaktadır.

1.2. İkincil Enerji Kaynakları

“Birincil enerjinin dönüştürülmesi sonucu elde edilen enerji çeşidi ikincil enerji veya sekonder enerji olarak adlandırılmaktadır” (Yücel,1994:142).

Günümüzde sanayileşmenin olağanüstü bir hızla gelişmesi, enerji kaynaklarının önemini ülkelere bir kez daha göstermiştir. Bu kaynakları kontrol etmek, ülkelerin sanayilerini daha güvenli şekilde inşa etmelerine olanak tanımaktadır.

Bir ülkenin enerji kaynaklarını kontrol altında tutması o ülkenin, uluslararası sistem içerisinde hareket serbestliği kazanması ve avantajlı bir konumda bulunmak anlamına gelmektedir. Bu durum Sanayi Devrimi’nden günümüze kadar geçerli olmakta ve halen devam etmektedir. Enerji rezervlerini kontrol edebilmek siyasi, ekonomik ve diplomatik alanlarda güçlü olabilmenin ön şartlarından biri haline gelmiştir. Ancak, enerji kaynaklarına sahip olmanın tek başına yeterli olmadığı durumlarda söz konusudur. Enerji açığı olan batılı devletlerin, kaynak sahibi az gelişmiş ülkelere çeşitli yöntemler yoluyla müdahale etmeleri bu duruma örnek verilebilir. Ne yazık ki az gelişmiş ülkeler sahip oldukları bu değerli kaynakları teknolojik yetersizlikler ve ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle etkin ve verimli şekilde kullanamamaktadır.

Günümüzde her ne kadar ateşi tutuşturmanın birçok yolu olsada, başlangıçta birincil kaynak, odundur. Pişirme, aydınlatma, ısınma için kullanıldığı kadar teknolojinin ilerlemesi ile beraber, tren ve gemilerin hareket enerjisi kazandırılmasında ve buna ek olarak buhar üretimini yapabilmek amacıyla kullanılan bu kaynak, bugün de farklı alanlarda ve çok yaygın olarak kullanılmaktadır (Pamir,2017:73). 1885’ten sonra ise buhar makinesinin geliştirilmesiyle birlikte enerji için kömür önemli hale gelmiştir. Kömürün varlığı çok öncelerden bilinmesine karşın çıkarılması ve işlenmesi fazla maliyetli olduğu için üretimi 1885’lere kadar

ertelenmiştir. Kömür, birim başına oduna göre daha fazla ısı verdiği için kullanımı hızla artmaya başlamıştır.

James Watt'ın buhar makinesini geliştirmesi ve ekonomik alanlarda kullanılması ile beraber Birleşik Krallık endüstrileşme hareketini başlatmış ve uluslararası sistemin bir numaralı aktörü konumuna gelmiştir.

19. yüzyılın sonuna doğru gelindiğinde içten yanmalı motorun icadı, kömürün önemini azaltarak petrole olan talebi artırmıştır. Ancak petrol, kömür kadar simetrik bir dağılıma sahip olmadığı için ülkeler arasında ciddi problemlere yol açmıştır. Özellikle petrol kaynakları açısından fakir olan Avrupa petrol ithal etmeye başlamıştır. Petrol ithalatı ile beraber yeni sorunlarda oluşmaya başlamıştır. Artık sadece petrolün taşınması değil aynı zamanda petrolün kaynağında güvenliği önemli hale gelmiştir.

21.yüzyılda enerji, küresel ekonominin varlığını sürdürebilmesi için artan nüfus ile beraber artan talebin giderilmesi gerekliliği ile devletlerin varlığında giderek daha önemli bir konuma gelmiştir. Bunlara ilaveten enerji kaynaklarının, ekonomik ve güvenlik alanında sahip olduğu öneme ilaveten bu kaynakların yeterli derecede var olmamasının vermiş olduğu baskının gitgide derinleşmesi de halihazırda var olan küresel sistemi etkilemektedir (Çetinkaya,2019:26-27).

Özet olarak, petrolün önemi içten yanmalı motorların icadı ile başlamıştır. Sanayi üretimine geçilmesi ile beraber petrolün önemi aynı oranda artış göstermiştir. Petrolün öneminin artması ise enerji kaynaklarının önemini artırmıştır. 20. yüzyılın en vazgeçilmez enerji kaynağı olan petrol, doğalgaz ile beraber günümüz enerji kaynaklarında başı çekmektedir. Doğalgaz ise petrol ile beraber öneminin artması sonucu petrol gibi oda strateji önemini artırmıştır. Karbon emisyonu açısından diğer fosil yakıtlar ile kıyaslandığında doğal gaza talep giderek artmaktadır.

2.DÜNYANIN HÂKİMİ PETROL VE DOĞALGAZ

2.1. Petrol'ün Tarihsel Olarak Oluşumu

Latin Edebiyatında “petrol“ kelimesi iki sözcüğün bir araya gelmesi ile ortaya çıkmıştır. “Petra“ kelimesi kaya anlamında ve “oleum“ kelimesi yağ anlamına gelmektedir. Petrol, bir yakıtı tanımlamak için değil, yer altında var olan ve çıkartılan saf petrolü tanımlamak için kullanılmış bir sözcüktür (Hokmabadı ve Eını,2018:3) Ham petrolün rengi; siyah ya da koyu yeşil renkte olup, içerisindeki maddelerin yapısı ve çeşitliliği nedeniyle pis kokmaktadır (Kocaoğlu,1996:3).

Petrolün nasıl ortaya çıktığı ile ilgili yapılan araştırmalar, petrolün kaynağının suyun içinde var olan organizmaların ve planktonların olduğunu göstermektedir. Bu varlıklar birçok çeşide sahip ve sayıları oldukça fazladır. Genel olarak bakıldığında kireç ve ya silika kabuklu haldedirler (Hokmabadı ve Eını,2018:4).

Petrolün ilk olarak ne zaman kullanıldığı bilinmemektedir. Bir hikayeye göre Peygamber Nuh gemisini, Fırat Nehri yakınlarında yer alan Hit kasabası çevresinde bulunan petrol sızıntıları ile onarmıştır. Yazılı tarih açısından bakıldığında M.Ö. 2000’li yıllarda Babil kaynaklarında “naptu” adı verilen siyah sıvıdan söz edilmektedir. Sümer, Asur ve Babil uygarlıkları petrolü yaygın kullanmışlardır. Tarihte bilinen ilk petrol savaşı, Babil kralı Marduk’un tahta çıkması ile beraber Fırat’ı denetimine almak ve Hit yakınlarındaki petrol rezervlerine ulaşabilmek için Asurlular ile yaptığı savaş olarak kabul edilmektedir (Nebiler ve Parlar,1996:9).

Tarihsel süreçte insanın petrolle karşılaşması ve kullanımı günümüzden binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Yaklaşık 5300 yıl önce Sümerliler inşaat işlerinde ve gemi sıvama işlerinde yalıtım malzemesi olarak petrol kullanmışlardır. 2300 yıl önce Mısır’da da mumyalama uygulamalarında petrolün kullanıldığı görülmektedir.

13. yüzyıl ile 14. Yüzyıl dolaylarında Uzak Doğu’ya seyahatler düzenleyen Marco Polo, Bakü’de bulunan petrol kuyularını görmüş ve seyahatnamesinde bundan

söz etmiştir. Polo, petrolün Bakü’de ticarete faydalanıldığını ve deri kalıplar içerisinde taşındığını belirtmiştir (Acar,Bülbül,Gümrah,Metin,Parlaktuna,2011:30).

Petrolün ani tutuşabilme özelliğini bulan insanlar, bu özelliğini silah yapımında kullanmışlardır. En bilinen örneği Grek Ateşidir. Bu silah ile Bizans İmparatorları ülkelerini koruyabilmişlerdir. Bununla beraber kale savunması yapan birlikler, saldıranların üzerlerine kızgın katranlar döküp geri çekilmelerini sağlamışlardır ve böylelikle savaşları kazanmışlardır

(Acar,Bülbül,Gümrah,Metin,Parlaktuna,2011:30).

2.2. Doğalgaz’ın Tarihsel Olarak Oluşumu

Doğalgaz, metan (%73-%95), etan ve propan karışımından oluşan bir diğer (fosil kökenli) enerji kaynağıdır. Rezervuarda petrol ile beraber yer alan doğalgaz, petrolün çıkarılmaya başlandığı yıllardan itibaren, üretilmesi istenmeyen bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. O dönemde doğalgazın kullanımı için gerekli olan altyapının olmaması ve ihracat pazarının olmaması nedeniyle atmosfere salınmıştır (Pamir,2017:112). Günümüzde hala devam eden bu boşa yakma olayı, doğayı kirletmeye devam etmektedir.

Doğalgaz tıpkı petrol gibi milyonlarca yıl önce yaşamış olan hayvan ve bitki artıklarından meydana gelmiştir. Fakat doğalgaz, yakın tarihe kadar yeraltından çıkartılıp kullanılmamıştır. Doğalgaz gözle görülemediği için insanların çeşitli efsaneleri ortaya çıkarmalarına neden olmuştur. Örnek olarak, Azerbaycan’ın ateşler ülkesi lakabı ile tanıtılması rastgele bir tanımlama değildir. Marco Polo 1273 yılında, Bakü’de yer alan Zoroastrian ateş tapınağında yer alan alevlerden ve bu alevlerin yüzyıllardır yanmakta olduğundan bahsetmiştir (DPT (1997),*Doğalgaz*,Ankara:DPT Yayınları.).

Doğalgaz tam olarak anlaşılmadığı yıllarda insanoğluna çok değişik gelmiştir. Bazen yıldırım düşmesi gibi olaylar yer kabuğundan sızan doğalgazı tutuşturmuş ve insanlara kendiliğinden yanan ateş düşüncesi vermiştir. Bu tür ateşler

birçok uygarlığı şaşırtmış, hayranlık uyandırmış, birçok efsane ve batıl inanca köken olmuştur.

Bu ateşlerin en ünlüsü, M.Ö.1000’li yıllarda Antik Yunanistan’da ortaya çıkmıştır. Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Parnasus Dağı’nda bulunan bu ateş, Yunanlıların bu ateşin tanrısal kökenli olduğuna inanmalarına ve bu ateşin üzerine bir tapınak inşa etmelerine neden olmuştur. Bu tapınak, “ Delphi’nin Kahini “ olarak adlandırılan ve bu ateşten esin alarak kehanetleri insanlara ileten, bir rahibeye evsahipliği yapmıştır (Bülbül ve Parlaktuna,2011:36). Bu ateşler genel olarak tanrıdan geldiği ve tanrısallığın temelini ifade ettiği düşünülmüş ve dinsel uygulamaların temelinde yer almıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR HAVZASI VE HAZAR HAVZASI ÜLKELERİNİN DÜNYA ENERJİ PAZARINA KATKILARI

1. HAZAR HAVZASI'NDA ENERJİNİN VARLIĞI

Hazar Denizi ismini, Latince; CaspiumMare veya HyrcaniumMare'den almaktadır. Adını Hazar Kağanlığı'ndan alan bölge, Güneydoğu Avrupa ve Güneydoğu Asya'da bulunmakta ve dünyanın en büyük tuz gölüdür. Hazar Denizi dünyanın en büyük su kütesine sahiptir, göl sularının %40-44'ünü oluşturur.

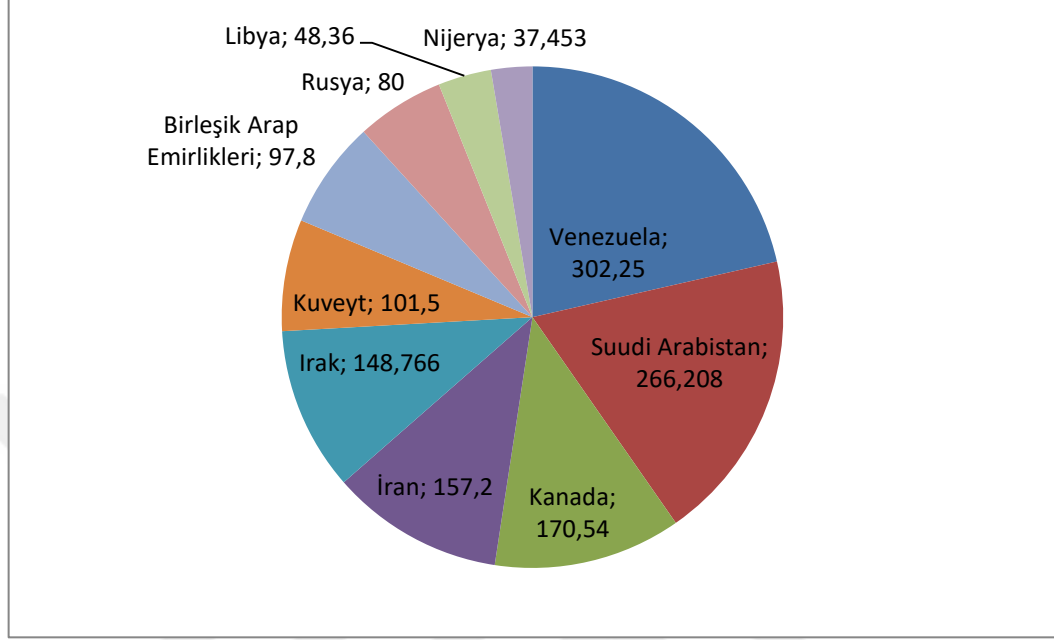
Harita 2. 1 : Hazar Havzası Haritası

Kaynak: (www.kazakistan.kz, 2019).

1991 yılına kadar SSCB ile İran paylaşımında bulunan Hazar Denizi, SSCB'nin dağılmasıyla beraber, 5 kıyıdaş devlet arasında paylaşılmıştır. Bu yeni durum ile beraber denizin kuzeydoğusunda Kazakistan, kuzeybatısında Rusya Federasyonu, güneydoğusunda Türkmenistan, güneybatısında Azerbaycan ve güneyinde İran yer almaktadır.

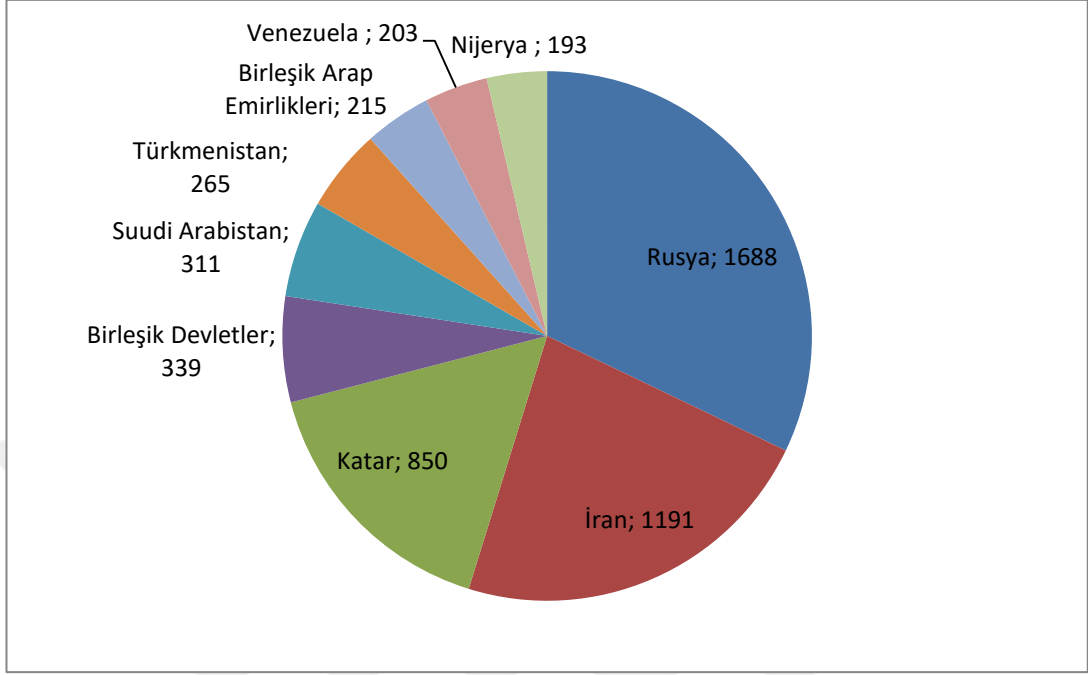
Grafik 2. 1 : Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervleri Grafiği (Milyar Varil)

Kaynak: U.S. Energy Information Administration verileri kullanılarak hazırlanmıştır (www.eia.gov , 2019).

Grafik 2.1 'de görüldüğü gibi Hazar Bölgesi'nin en fazla petrol rezervine sahip ülkeleri İran ve Rusya'dır. Bu durum Avrupa Birliği'nin Rusya'nın yakınında bulunması da göz önünde bulundurulduğunda niçin bağımlı olduğunu bize anlatma potansiyeline sahiptir. İran'a uygulanan ambargoların kalkması ile beraber dünya enerji piyasasına hızlı bir giriş yapacağı da rezervlere bakıldığı zaman anlaşılabilir.

Grafik 2. 2 : Dünya Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervleri Grafiği (TCF)

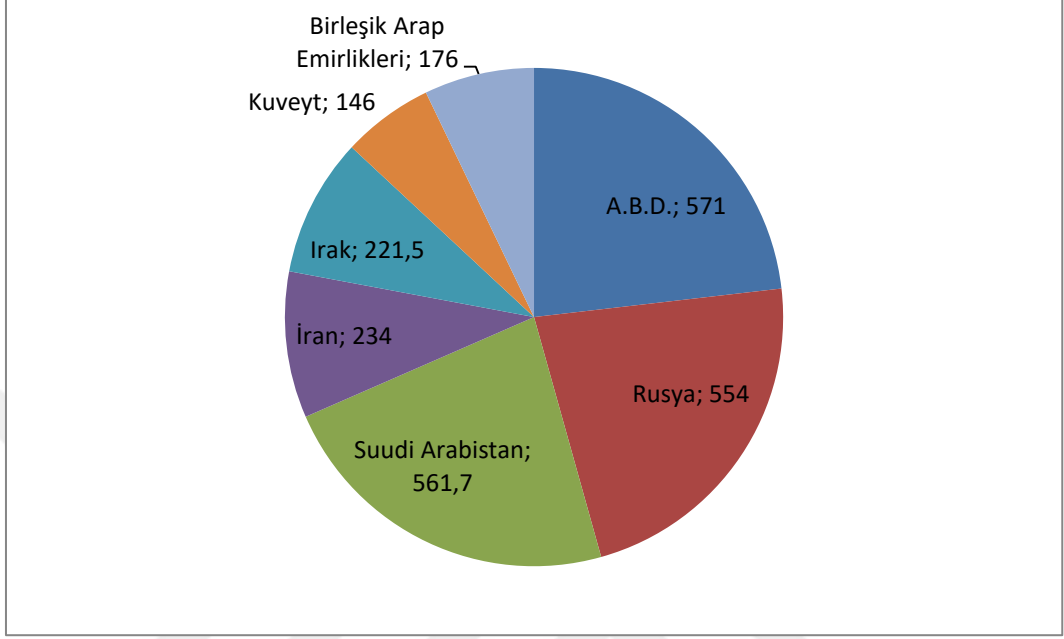

Kaynak: U.S. Energy Information Administration verileri kullanılarak hazırlanmıştır (www.eia.gov , 2019).

Grafik 2.2 'ye bakıldığında Rusya ve İran'ın dünya doğalgaz rezervlerinde başı çektiği görülmektedir. Türkmenistan ise Hazar Bölgesi ülkelerinden listeye giren bir diğer devlettir. Petrolde olduğu gibi doğalgazda da Avrupa Birliği'nin ve dünyada doğalgaz tüketimi yapan devletlerin Rusya'ya olan bağımlılıkları bulunmaktadır. Bu muazzam rezervleri dış politikasına iyi entegre etmiş olan Rusya, aynı zamanda aktif bir enerji ve dış politikası izleyebilmektedir. İran'a baktığımızda ise, uygulanan ambargolar neticesinde sahip olduğu doğalgaz rezervini verimli kullanamamakta ve bundan dolayı yeterli gelir sağlayamamaktadır.

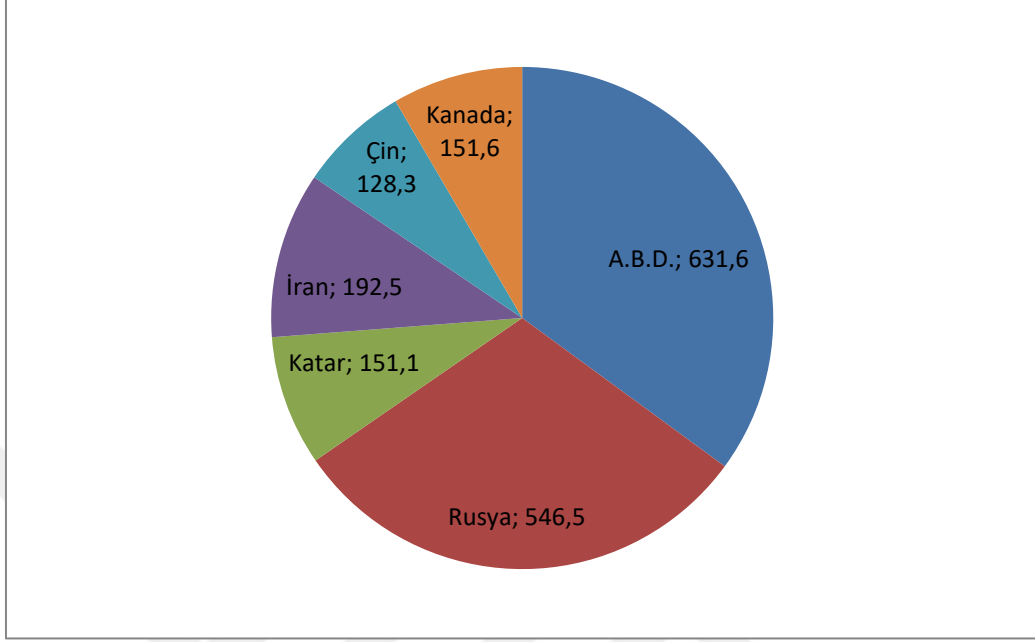
Grafik 2. 3 : Dünya Petrol Üretimi Grafiği (MT)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2018 verileri kullanılarak oluşturulmuştur (2019).

Grafik 2.3 'de görüldüğü üzere sadece İnan ve Rusya, dünya petrol üretiminde zirvede yer almaktadır. Geri kalan bölge ülkeleri gerek üretim koşulları gerek siyasi istikrarsızlıklar sebebiyle listeye girememişlerdir.

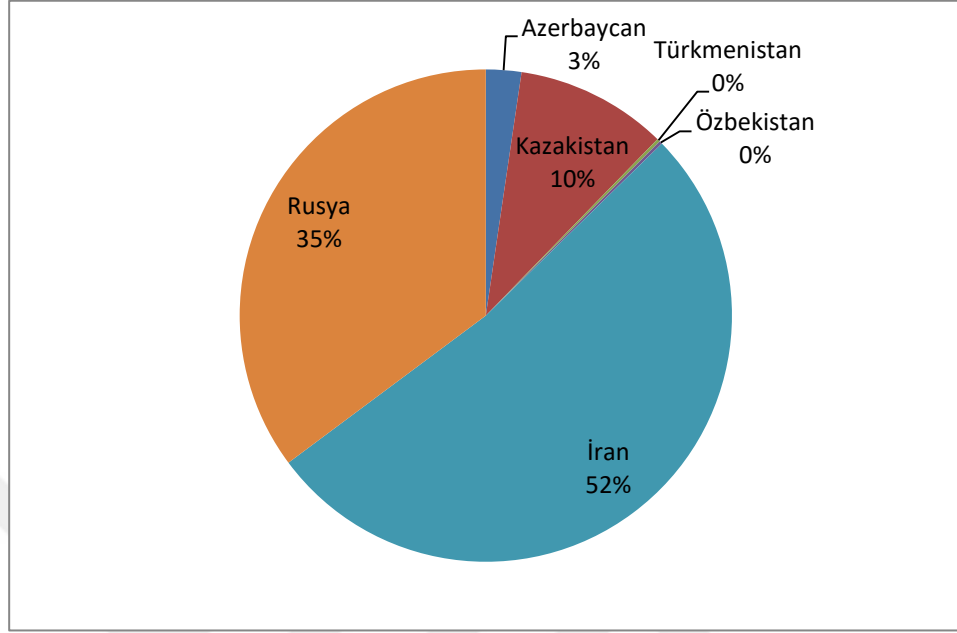
Grafik 2. 4 : Dünya Doğalgaz Üretimi Grafiği (MT)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2018 verileri kullanılarak oluşturulmuştur (2019).

Grafik 2.4 'de görüldüğü üzere doğalgaz üretiminde de Rusya ve İran dışında bölge ülkeleri listeye girememiştir. Gerek ekonomik gerekse yönetsel sorunlar sebebi ile ülkeler, yatırım çekememektedirler. Bu sebeple, rezervlerinin fazla olmasına rağmen üretimde geride kalmaktadırlar.

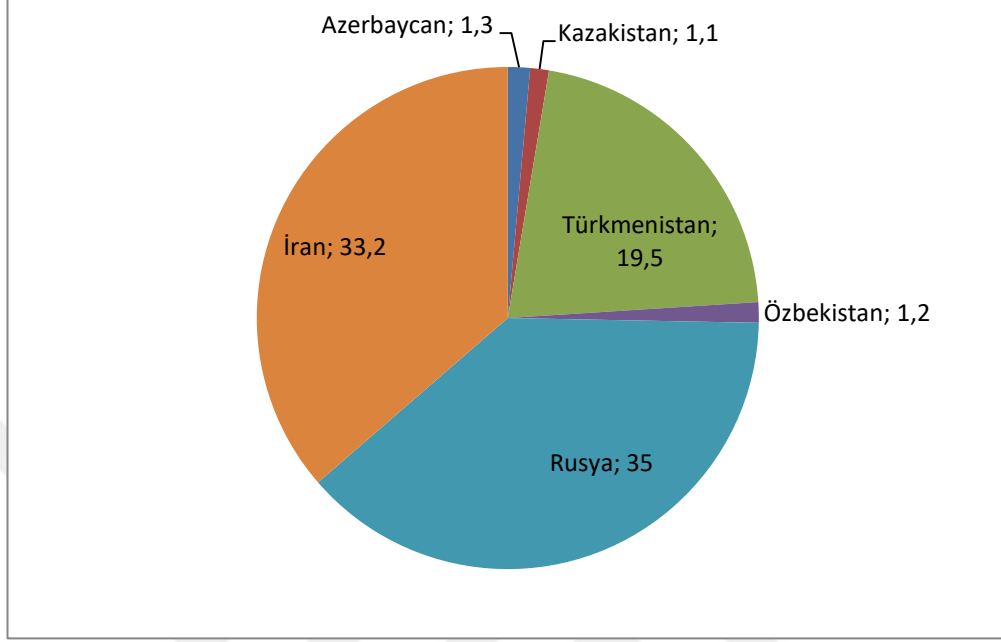
Grafik 2. 5 : Hazar Havzası'nda Yer Alan Petrol Rezervleri Grafiği

Kaynak: U.S. Energy Information and Administration verileri kullanılarak hazırlanmıştır (www.eia.gov, 2019).

Grafik 2.5'de görüldüğü üzere Hazar bölgesi'ndeki en çok petrol rezervine sahip olan iki devlet İran ve Rusya'dır. Bu rezerv verileri bölge ülkelerinin dünya enerji güvenliği için önemini bir kez daha göstermektedir. Hazar'ın 5 kıyıdaş devlete ayrılması sonrasında ortaya çıkan bu tablo, önceden olduğu gibi günümüzde de bölge enerjisinde Rusya ve İran'ın başı çektiğini bize göstermektedir.

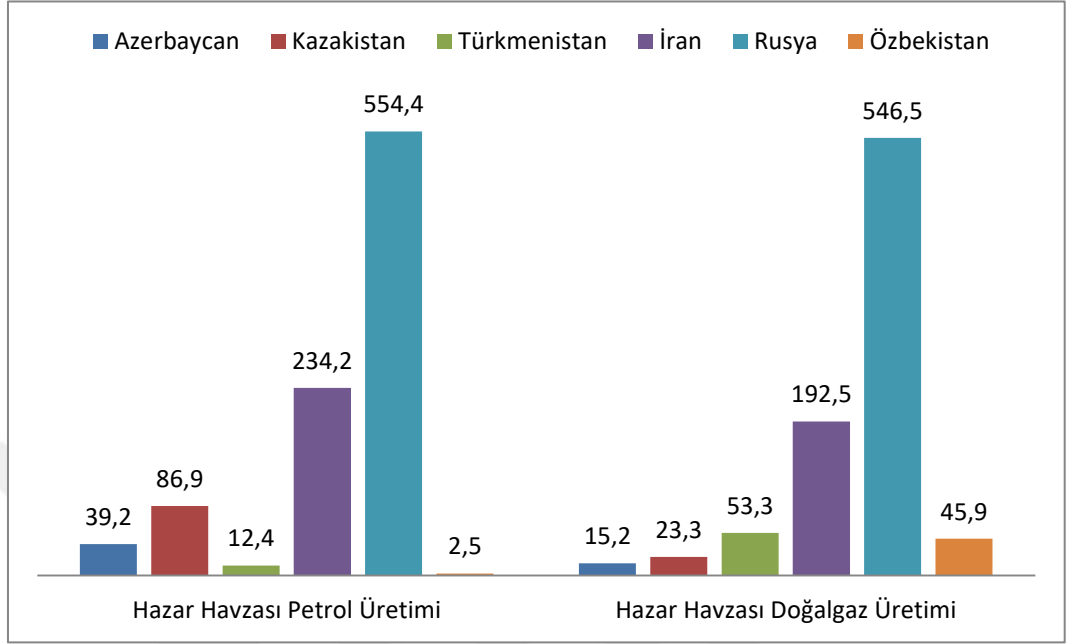
Grafik 2. 6 : Hazar Havzası'nda Yer Alan Doğalgaz Rezervleri Grafiği (TCF)

Kaynak: U.S. Energy Information and Administration verileri kullanılarak hazırlanmıştır (www.eia.gov , 2019).

Grafik 2.6'da görüldüğü üzere bölgede doğalgaz söz konusu olduğunda petrole oranla Türkmenistan'ın payının oldukça fazla olduğunu görmekteyiz. SSCB dağılmadan önce Sovyet toprağı olan Türkmenistan'ın, Sovyet doğalgaz üretimi içerisindeki rolünün önemini bu grafikten anlayabilmekteyiz. Bölge doğalgaz rezervleri açısından Türkmenistan, İran ve Rusya arasında üçlü bir hakimiyet olduğunu görebilmekteyiz.

Grafik 2. 7 : Hazar Havzası'nda Petrol ve Doğalgaz Üretim Grafiği (MT)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2018 verileri kullanılarak oluşturulmuştur (2019).

Grafik 2.5 , Grafik 2.6 ve Grafik 2.7 incelendiğinde, bölgede her iki enerji kaynağında rezervlerde ve üretimde başı çeken İran ve Rusya olarak göze çarpmaktadır. Bu iki ülke dışında petrolde rezervi oldukça iyi olan Kazakistan, petrol üretiminde Rusya ve İran'nın arkasında üçüncü sırada yer almaktadır. Aynı şekilde doğalgaz rezervleri Rusya ve İran'ın ardında üçüncü sırada yer alan Türkmenistan, doğalgaz üretiminde de üçüncü sıraya yerleşmiştir.

Bakıldığı zaman bölgenin önemi verilen veriler ışında daha iyi anlaşılmaktadır. Bölgedeki enerji yükünü Rusya ve İran çekse de, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğalgazdaki rezervleri bu iki ülke ile yarışabilecek düzeye çıkabilme potansiyeli mevcuttur.

Bu veriler günümüz verileri olsada geçmişte bu bölgenin önemli olduğu bilinmektedir.

Hazar Bölgesi'nin 19. yüzyılın ortalarından itibaren enerji ithalat ve ihracatında önemli payı vardır. 1872-1913 yılları arasında, Bakü dolaylarında

üretilen petrolerin Rusya'nın o dönemdeki toplam petrol üretiminin %95-97'sini, dünya petrol üretiminin ise %50'sini karşılamaktadır (Sevim,2015:100).

Hazar bölgesinde açılan ilk petrol rafinerilerini 1870'li yıllarda Nobel kardeşler, Marcu Samuel ve Rothschild aileleri vesilesiyle açılmıştır. Ortadoğu petroleri Birinci Dünya Savaşı'na bilinmekte idi fakat Rus petrolü'nin gerek fiyat gerekse taşıma maliyetleri açısından ucuz olması Bakü'yü ön plana çıkarmaktaydı (Ekici, 2015:334).

Dünya Savaşları sırasında Bakü'nin saldırılara maruz kalması sonrasında önce Volga-Ural ve daha sonrasında Batı Sibirya bölgelerinde yeni rezervler keşfedilmesi neticesinde, bir dönem Hazar Bölgesi petroleri geri planda kalmıştır. 1990'lı yılların sonuna doğru Ortadoğu petrolüne alternatif arayan Batı Ülkeleri için önemi tekrardan anlaşılmıştır. Ortadoğu, Sibirya-Kuzey Kutbu Bölgelerinden sonraki dünyanın üçüncü en büyük petrol ve doğalgaz rezervleri Hazar Bölgesi'nde yer almaktadır (Sevim,2015:100).

Soğuk Savaş öncesi, sırası ve sonrasında da önemini koruyan petrol, önemini korumaya devam etmektedir. Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği tarafından sınırlandırılan Hazar Bölgesi, Soğuk Savaş sonrası bir boşluğa düşmüş ve kendi ekonomik gelişimini sağlayacak tedbirler almaya başlamıştır. Bu tedbirlerden en önemlisi ise enerji kaynaklarının kullanımı, elde edilmesi ve taşınması olduğu bir gerçektir. Bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerde önemli petrol ve doğalgaz rezervlerinin keşfedilmesi ise bölge ülkelerinin önemini artırmıştır.

SSCB'nin dağılmasıyla beraber beş tane Türk devleti doğmuştur. Bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte içinde buldukları kötü ekonomik şartları tersine çevirmeyi amaçlamışlardır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için ellerindeki en önemli kaynak ise; sahip oldukları enerji kaynaklarıdır. Bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri'nin yer aldığı coğrafi konum incelendiğinde bu bölgede yer alan zengin enerji kaynakları göze çarpmaktadır. Hazar Havzası ülkeleri olan Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan, dünya siyasal, toplumsal ve ekonomik düzenini etkileyebilecek kapasitede petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptirler.

Sovyetler Birliği'nin dağılması neticesinde, sahipsiz kalan Hazar B6lgesi 6lkelerinin 6nemi artımıştır. Bağımsız olan T6rk devletlerinin petrol ve doğalgaz kaynaklarının fazla olması, bu kaynaklara bağımlılığı olan gelişmiş 6lkeler ve uluslararası petrol şirketleri tarafından b6lgenin 6nemi kabul edilmektedir. 6nk6 bu devletler, d6nyanın kalbi olarak nitelendirilen bir b6lgede yer olmaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan petrol, T6rkmenistan ve 6zbekistan doğalgaz rezervleri sayesinde 6nemi artımış ve enerji devleri bu 6lkeler yatırım yapabilmek için sıraya girmişlerdir (Y6ce,2012:40).

Enerjinin 6retilmesi Kuzey ve Orta Amerika, Orta Doğu, Rusya, Kafkasya, Hazar ve Orta Asya gibi merkezlerde gerçekleşirken, enerjinin t6kutilmesi Kuzey Amerika, Avrupa, Japonya ve Uzak Doğu gibi merkezlerde gerçekleşmektedir. Enerji kaynakların sınırlı olması ve t6kutilimin s6rekli artması, enerji politikalarındaki asıl s6rt6şmenin kaynakları hangi devletlerin kontrol edeceği noktasında yaşanacağı d6ř6n6lmektedir (Aslıhan, 2010:44).

1.1. Hazar Havzası'nda Enerji 6retimi

Hazar Denizi tarihsel ulaşım yolları 6zerinde bulunmasından dolayı çok 6nemlidir. Hazar havzasının sahip olduğu enerji kaynakları tarih boyunca çeşitli bilginlerin, maceraperestlerin ilgisini çekmiş ve bunları seyahatnamelerinde anlatmışlardır. Bu seyahatnameler sayesinde d6nya, buradaki zenginlikler hakkında bilgi sahibi olmuş ve onu ele geçirmek için uğraş vermiştir.

Hazar Denizi'nin geçmişten g6n6m6ze çeşitli adlandırmaları olmuştur. Bu denizin bilinen en eski ismi M.6. iki bin yıllarında Hazar'ın g6neyinde yaşamış olan Kassi halkının adı ile bağlantılıdır. Eski Asurlular Hazar Denizi'ni Kaspi Denizi olarak adlandırmışlardır. Hazar'ın evre b6lgelerinde yaşamış olan halklar da bu denize kendi k6lt6rleri neticesinde adlar vermişler. 6rnek olarak, Ruslar-Hvalin, Tatarlar-Ak Deniz, T6rkler-K66k Deniz, Çinliler-Si Hay yani Batı Denizi olarak nitelendirmişlerdir. Azerbaycan'da Hazar (Hazarlar 5-10'uncu y6zyıllarda denizin

kuzeybatı bölgelerine yerleşmiş Türk kavmidir.), İran'da Mazandaran, Kazakistan'da ve Türkmenistan'da Kaspiy Denizi olarak isimlendirilmiştir (Gayıboy, 2005:6).

Bölgede devlet kuran ilk atlı göçebeler Hazar Denizi ve Aral Gölü etrafına yerleşen Saka boyları'dır. Bu bölgeyi bir geçiş noktası olarak göre Hunlar M.S. 372'de bu bölgelere gelmişlerdir. Hunlar bu bölgelerde Romalılarla önemli savaşlar meydana getirmişlerdir. Dönemin en güçlü imparatorluğu olan Roma İmparatorluğu Hazar'da etkisini göstermiş ve yıkıldıktan sonra yerini olan Bizans İmparatorluğu bu hakimiyeti devam ettirmiştir (Demir,2003:63-64).

Hazar Bölgesi'nin politik ve kültürel olarak bir hale gelmesi için Moğol istilası ve Altın Ordu Devleti'nin İslamiyet'i kabul etmesi meydana gelmiştir. Hazar Denizi'nin deniz ticareti böylelikle gelişmiş ve Avrupa devletleri'nin Karadeniz yolunu izleyerek Orta Asya'ya ve Hindistan'a giden büyük ticaret ağının önemli bir bağlantı noktası haline gelmiştir (TDV, 1998:110).

Petrolün Hazar bölgesindeki varlığı ile ilgili kaynaklar 13.yüzyıla kadar ulaşmaktadır. Bu bölgede yaşayan halk petrolü, enerji ve ticaret malzemesi olarak kullanmıştır. Marco Polo da, "Seyahatler" isimli eserinde, 1271-1273 tarihlerinde ziyaret gerçekleştirdiği Kuzey İran'ı anlatırken, petrolün, Bakü bölgesinde, o zamanın koşullarına neticesinde ticari bir malzeme olarak kullanıldığından ayrıyetten aydınlanma ve tedavi amaçlı (Aras,2001:6) kullanıldığından bahsetmiştir.

Azerbaycan'nın Hazar Denizi'nde yer alan Apşeron yarımadasında petrol yüzyıllarca topraktan çıkmıştır. Apşeron yarımadasında topraktan akan petrolle harmanlanan doğal alevlerden dolayı Azerbaycan günümüze kadar "ateş ülkesi" olarak adlandırılmıştır (Kleveman, 2014:6).

Endüstriyel olarak petrol üretimi, Azerbaycan'da gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan, dünyada petrol endüstrisini ilk meydana getiren ülkeler arasında en önde yerini almıştır. Dünyada yapılan ilk sondaj çalışması, 1859'dan 11 yıl önce, Azerbaycan'nın Apşeron yarımadasında yer alan Bibi Hayat bölgesinde gerçekleşmiş olup, Azerbaycan'da modern anlamda işlevsel sondaj ve endüstriyel petrol üretimi

başlamıştır. Modern teknikler ile üretim yapan Bakü, dönemin dünya petrol ihtiyacının yaklaşık yarısını karşılar duruma gelmiştir (Avcı,2010:25).

Üretimi gerçekleştirdikten sonraki asıl sorun, bu petrolü hazar dışına ve Avrupa'ya nasıl ulaştırılacağı olmuştur. Petrol ilk olarak tahtadan yapılmış varillere konulmuş ve bu variller Bakü'den gemilerle yüklenerek Volga nehri kıyısında yer alan Astrahan'a getirilmiştir. Astrahan'da variller nehir taşımacılığında kullanılan küçük botlara aktarılarak, diğer şehir merkezlerine ulaştırılmak üzere demiryollarına nakledilmiştir. 1878'de Nobel kardeşler bu aktarım işlemlerini kolaylaştırmak için, Hazar Denizi'nde uygulamak için dünyanın ilk petrol tankeri "Zoroaster" geliştirmiştir (Avcı,2010:25-26).

Rus petrolünün Batı ülkelerine ulaştırılması için insasına başlanılan Bakü-Batum demiryolunun 1883 yılında tamamlanması ile Batum, dünyanın en önemli limanlarından birisi haline gelmiştir (Avcı,2010:26).

20. yüzyıl başlarında Azerbaycan dünyada en çok petrol üretimi yapan ülke haline gelmiştir. Bu dönemde Rus petrolünün %97'si ve dünya petrolünün %50'den fazlasının üretimi tek başına Azerbaycan'da meydana gelmiştir. Zamanla Bakü'nün imparatorluk karşıtlarının merkezi haline gelmesi ve sonrasında patlak veren Dünya Savaşı ve Rus iç savaşı, üretimin her geçen gün düşmesine neden olmuştur. Böylelikle Azerbaycan petrolü önemini gitgide yitirmiştir. 1904-1913 yılları arasında, Rusya'nın Bakü'deki üretiminin karşılığı olarak, dünya petrol ihracatındaki hissesi %31'den %9'a düşmüştür (Parlar,2003:68-69).

Bu gerginlik ortamında Bakü'nin önemi azalmış olsa da Avrupa devletleri söz konusu olduğunda Bakü'nün önemi her zaman korunmuştur. Dünya savaşlarının hedef ve strateji programlarına baktığımızda Bakü her zaman kilit konumunu korumuştur. Bunun en önemli kanıtı ise, Almanların Dünya Savaşı süresince Bakü ve Kazakistan enerji kaynaklarına sahip olma fikri ve davranışlarıdır (Yergin,1995, s.174).

1917'de Rusya'da meydana gelen "Bolşevik Devrim"i ile Çarlık Rusya'nın yerini Sovyet İmparatorluğu almıştır. Kurulan bu imparatorluk Avrupa ve Asya'nın

doğu bölgelerini yaklaşık 70 yıl yönetmiş ve Bakü bu hegemonyanın ateşleyicisi olmuştur (Dekmeijan ve Simonian,2001:15).

1991 yılında SSCB'nin yıkılması ile ortaya çıkan beş kıyıdaş, ekonomik olarak büyük bir yokluk içerisindeydiler. Elleri para edebilecek tek kaynak olan enerji kaynaklarını acil olarak paraya dönüştürme isteğini politika haline dönüştürdüler. Bu politikaların sonucu olarak bölgede bir enerji savaşı meydana gelmiş ve gelişmiş devletleri ve özellikle Avrupa'lı devletlerin, bu bölge ile ilgilenmeye başlamalarına neden olmuştur.

Bu dönem, sadece devletlerin değil aynı zamanda uluslararası büyük petrol şirketlerinin de Hazar Havzasında yer alan enerji kaynaklarına olan isteği açık bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Hazar'daki devletlerin kendi sahalarına işleyecek teknolojiden yoksun olmasından kaynakları olarak petrol ve doğalgaz sahalarının yabancı şirketlere açılması, gerekli yatırımların yapılması, bu rezerve sahip ülkelerin yüksek miktarda ticari ve politik kazanç edinmesine neden olmuştur. Yeni dönemde ise bu bölgeden üretilen enerjinin dünyaya piyasalarına nasıl aktarılacağı sorusu üzerinden çatışmaların devam edeceği düşünülmektedir.

2. HAZAR HAVZASI ÜLKELERİNİN ENERJİ VERİLERİ

Hazar Havzası'nda zengin doğal kaynaklar bulunmaktadır. En az kaynağa sahip olan Türk Cumhuriyetlerinden olan Türkmenistan, en zengin doğal kaynaklara sahiptir. Bölgede bulunan petrol ve doğalgaz kaynakları, Türk Cumhuriyetlerinin kalkınması için çok önemli bir kaynaktır.

Bu oranlar neticesinde, enerji sektörüne yapılmış olan yatırımlar gerek boru hatlarına gerekse eskiyen teknolojinin yenilenmesi neticesinde enerjinin, bölge ülkeleri için ne kadar önemli olduğu gün yüzüne çıkmıştır. Bakıldığında enerjinin Türki Cumhuriyetler için sadece ekonomik işlevi bulunmamakta ilaveten siyasi getirileri de bulunmaktadır. Bağımsızlıklarını yeni kazandıkları için devlet tecrübesinden yoksun olan bu devletler daha otokratik ve baskıcı rejimlere

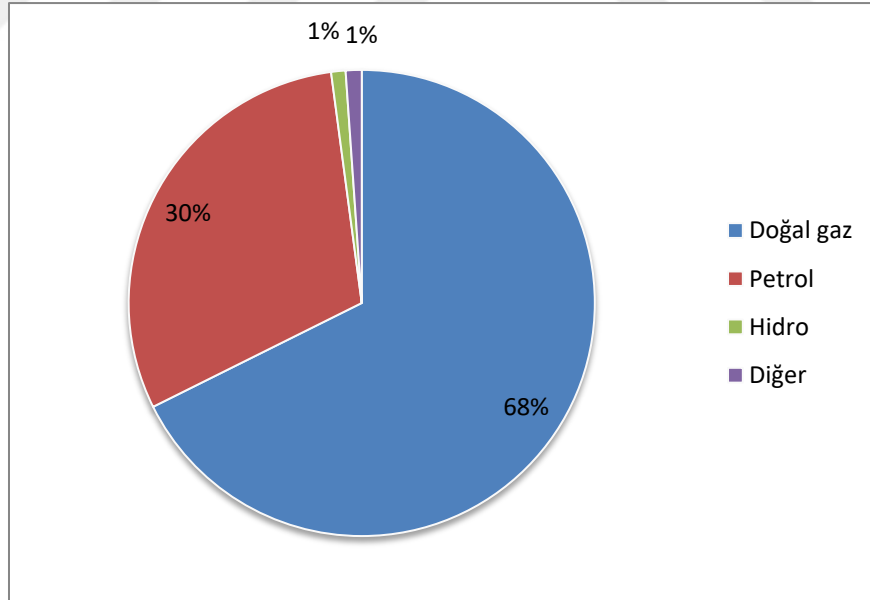
bürünmüşlerdir. Dolayısıyla ekonomilerini işler hale getirmek ve iç huzuru sağlamak oldukça önemli hale gelmiştir (Yüce,2008:158-183).

Dünyada, artan gelir ve nüfus artışına paralel olarak enerji talebindeki artış hız kazanmaktadır. Nüfus artışı genellikle OECD dışı ülkelere kaynaklanması ve bu ülkelerdeki sanayileşmenin, kentleşmenin ve şehir altyapılarının yeniden düzenlenmesi ile beraber enerji talebini büyük bir oranla OECD dışı ülkeler gerçekleştirmektedir. Enerji talebine en çok katkının ise Uzak Doğu ülkelerinden ve özellikle Çin ve Hindistan'dan gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

• Azerbaycan

Azerbaycan tamamıyla bir enerji ihracatçısı bir ülkedir. Doğalgaz ve petrol üretimi ve ihracatı, Azerbaycan ekonomisi ve hükümeti için en önemli gelir kaynağıdır.

Grafik 2. 8 : Azerbaycan Enerji Tüketim Grafiği

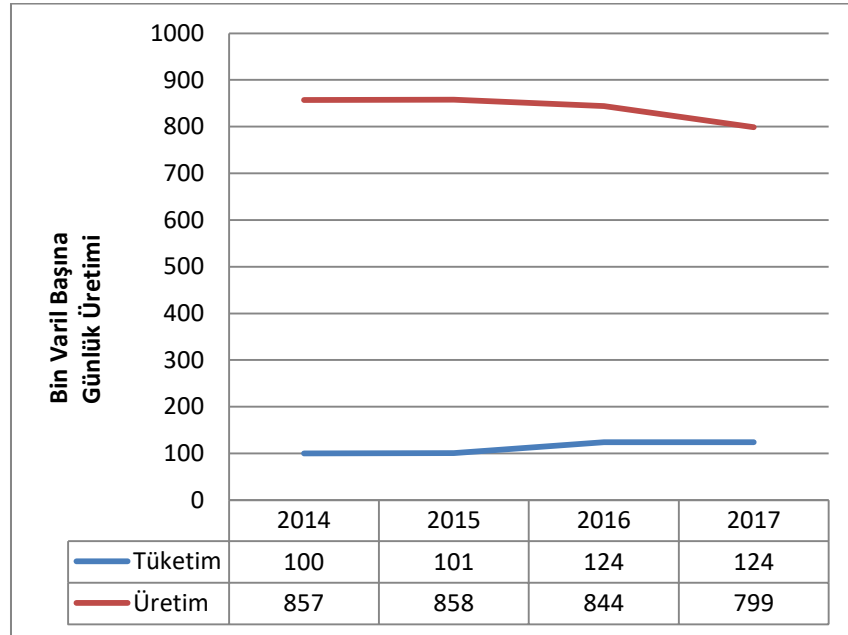
Kaynak: U.S. Energy Information Administration verileri kullanılarak oluşturulmuştur (www.eia.gov, 2019).

Bu veriler ışığında Azerbaycan'ın yenilenebilir enerji kaynaklarının oranının, hidrokarbon yakıtlarının orandan bu denli az olması gelecek için sorun teşkil etme

potansiyeli mevcuttur. 2017 yılı sonunda Azerbaycan'ın ispatlanmış doğalgaz rezervi 1.3 trilyon m³'tür (BP Statistical Review of World Energy, 2018:26). Bu oran Hazar Bölgesi özelinde Azerbaycan'ı 3. sıraya yerleştirmektedir. Azerbaycan'ın Hazar Bölgesinde doğalgaz rezervine sahip olan ülkelere oranlar ise sahip olduğu oran %0,7 civarındadır (BP Statistical Review of World Energy, 2018:26). Grafik 2.8'de de görüldüğü gibi Azerbaycan, enerjisinin %68'ini doğal gazdan, %30'unu petrolden, yaklaşık % 1'ini Hidro'dan, %1'ini de diğer enerji kaynaklarından karşılamaktadır. Bu veriler ışığında Azerbaycan'ın fosil yakıtlara bağımlı olduğu açık bir gerçektir. Fosil yakıtlara bu bağımlılığın neticesinde olası petrol şoklarına karşı savunmasız kalmakta ve ihracatının, dolayısıyla gelirlerinin % 86'sını fosil kaynaklardan sağlaması nedeniyle ekonomisini fosil kaynaklardan elde ettiği gelirler ile idare etmektedir. Bu durum ülkeyi savunmasız kılmaktadır.

Grafik 2.9'da da görüldüğü gibi Azerbaycan, 2017 yılında tahmini günde 800.000 varil petrol ve petrol ürünleri üretmiştir. Günde yaklaşık olarak 120.000 civarında ise tüketim gerçekleştirmiştir.

Grafik 2. 9 : Azerbaycan Petrol ve Petrol Ürünleri ve Tüketimi Grafiği

Kaynak: U.S. Energy Information Administration verileri kullanılarak oluşturulmuştur (www.eia.gov, 2019).

Yukarıdaki grafikte Azerbaycan'ın 2014-2017 yılları arasındaki üretim ve tüketim dengesi görülmektedir. Azerbaycan'ın üretim ve tüketimi arasındaki farkı ihracata yönlendirmesi sonucunda ülkenin artan gelirlerine paralel olarak kişi başına düşen geliri artışa geçmiştir.

Azerbaycan'ın petrol üretiminin daha çok Bakü açıklarında ve güney kıyılarında gerçekleştirmektedir. Azerbaycan'ın petrol rezervi 2017 yılı sonu rakamları ile beraber yaklaşık olarak 7 milyar varil'dir. Dünya'ya oranı ise yaklaşık olarak % 0.4'tür. Azerbaycan 2017 yılı sonu ile beraber günde yaklaşık 795 bin varil üretim yapmaktadır. Dünya içindeki oranı ise 2017 sonunda %0.9'dur (BP Statistical Review of World Energy, 2018:14). Azerbaycan'ın günlük tüketimi ise 2017 yılı sonunda yaklaşık günde 95 bin varildir. Dünya'ya oranla içinde bu oran yaklaşık % 0.1'dir. Azerbaycan'ın ton bazında üretimi ise 2017 yılı sonunda yaklaşık olarak 39.2 milyon ton'dur. Dünya içinde bu oran %0.9'a tekabül etmektedir (BP Statistical Review of World Energy 2018:16). Tüketimi ise 2017 yılı sonunda yaklaşık olarak 4.4 milyon tona eşdeğerdir. Dünya'ya oranlandığında ise %1.1'dir (BP Statistical Review of World Energy 2018:17). Bölgesel olarak bakıldığında BDT ülkeleri günde 4282 bin varil tüketmektedir.

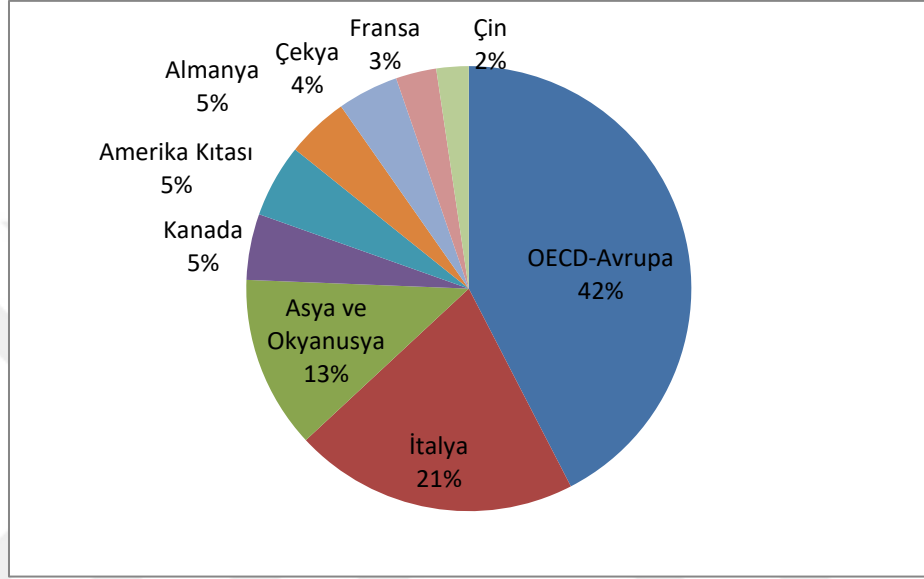
Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol ve doğalgazın işlenmesi ve ihrac edilmesi süresinde Türkiye'nin devlet petrol şirketi olan TPAO'nun aracılığı ile önemli destekleri olmuştur. Azeri-Çırac-Güneşli projesinde TPAO'nun sahip olduğu payı % 5.73'tür (www.tp.gov.tr).

Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri'nin 6.8 milyon varili Offshore üretimden gerçekleştirilmektedir (www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=CSR). 2017 yılı içerisinde Azerbaycan'ın toplam petrol üretiminin – yaklaşık 588.00 varil - % 70'inden fazlası Azeri-Çırac-Güneşli sahalarından gelmektedir (www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=AZE).

Azeri-Çırac-Güneşli sahaları, 20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan hükümeti ile 6 ülkeden 11 yabancı petrol şirketi arasında, Üretim Paylaşım Anlaşmasıyla Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması için Bakü'de imzalanmıştır. Bu anlaşma, Azerbaycan'ın Hazar Denizi içindeki sektöründe yer alan üç büyük petrol rezervini

kapsamaktadır. Bu ayrıca Azerbaycan'ın ilk deniz sondaj anlaşmasıdır (www.bp.gov/en_az/caspian/operationsprojects/ACG.html).

Grafik 2. 10 : Azerbaycan'ın Ülkeleri Göre Ham Petrol İhracat Grafiği

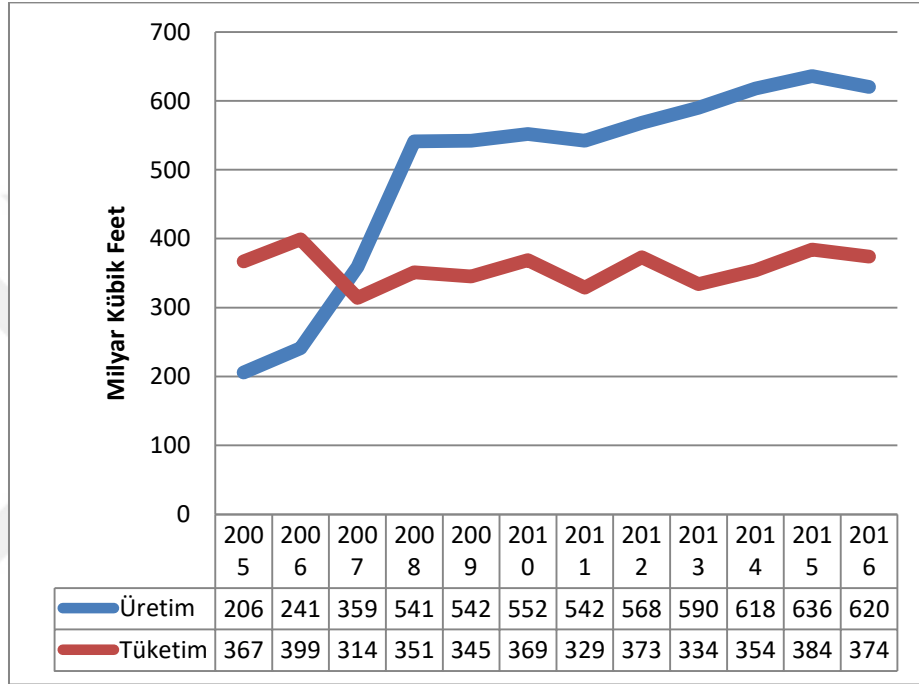

Kaynak: U.S. Energy Information Administration verileri kullanılarak oluşturulmuştur (www.eia.gov, 2019).

Azerbaycan petrol ihracatı'nın % 42'sini OECD-Avrupa ülkelerine yapması, genelde Hazar Bölgesi'nin özelde ise Azerbaycan'ın önemini artırmaktadır. OECD içerisindeki İtalya'nın payının % 21'lere varması OECD içinde Azerbaycan'ın enerji güvenliğinin sorgulanmasına yol açma potansiyeline sahiptir. OECD dışında genel olarak dengeli bir dağılıma sahip olması Azerbaycan'ın enerji güvenliğini önemseydiği sonucuna varılabilir. Önümüzdeki yıllarda genelde Asya özelde ise Çin'in payının artacağı şüphe götürmez bir gerçektir. Çin'in son yıllarda Hazar Bölgesine yapılan yatırım ve projelerden aldığı payı sürekli büyütmesiyle yakın bir gelecekte Azerbaycan ve Hazar Bölgesindeki etkisini artıracığı öngörülmektedir.

Azerbaycan'ın kanıtlanmış doğal gaz rezervleri 1997 yılı sonunda yaklaşık 0.7 trilyon m³, 2007 yılı sonunda yaklaşık olarak 1.0 trilyon m³, 2017 yılı sonunda ise yaklaşık olarak 1.3 trilyon m³'tür (BP Statistical Review of World Energy 2018:26).

Grafik 2. 11 : Azerbaycan'ın Doğalgaz Tüketim ve Üretim Grafiği

Kaynak: U.S. Energy Information Administration verileri kullanılarak hazırlanmıştır (www.eia.gov, 2019).

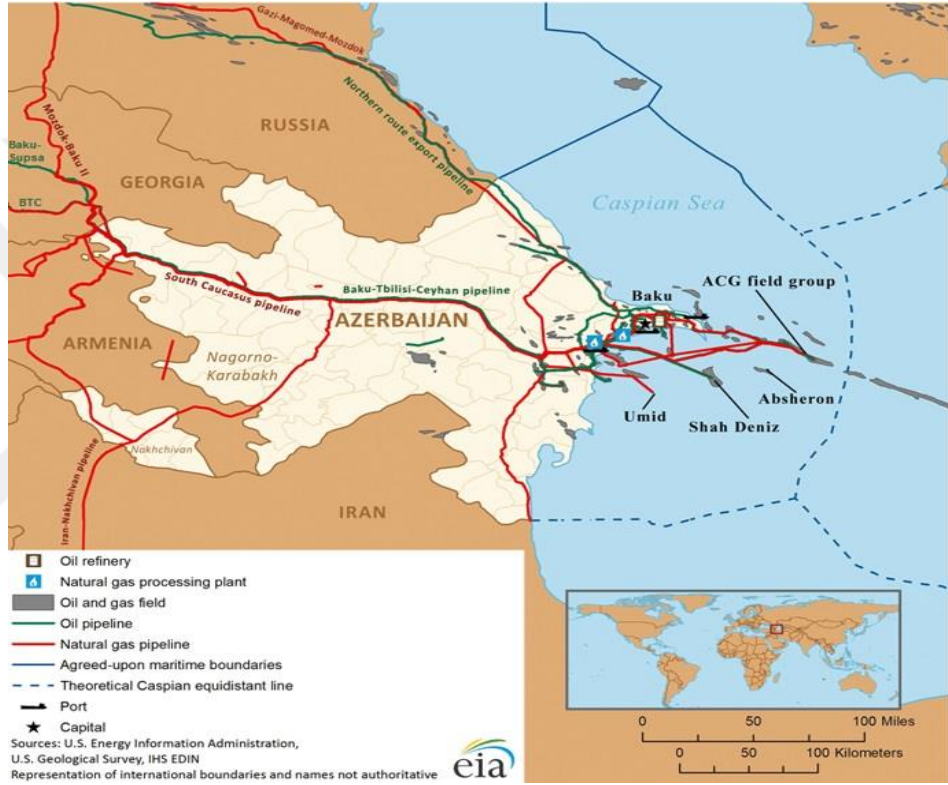
Grafik 2.11'de de görüldüğü gibi 2005 ve 2006 yıllarında doğal gaz ithalatı yapan Azerbaycan, o tarihlerden itibaren sürekli üretim fazlası vermiş ve ihracata başlamıştır. Üretimin artmasındaki en önemli neden ise, bağımsızlıktan sonra başlatılmış olan çeşitlendirme ve yatırımları çekme stratejilerinin başarıya ulaşmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Azerbaycan günümüzde ihracat fazlasının büyük bir oranını Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) petrol boru hattı vasıtasıyla Gürcistan ve Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırmaktadır

(www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html). Azerbaycan, doğal gazının çoğunluğunu Güney Gaz Koridoru vasıtası ile Türkiye'ye göndermekte,

az bir miktarını ise Yunanistan'a göndermektedir. Avrupa Birliği ile yapılan anlaşmalara göre Azerbaycan, doğalgazını doğrudan Yunanistan'a gönderecektir. Şah Denizin'den çıkartılacak olan 565 bcf'nin 212 bcf'sini Türkiye, 283 bcf'sini ise İtalya alacaktır. Ayrıca Bulgaristan ve Arnavutluk 35 bcf almayı taahhüt etmiştir (www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/shahdeniz/SDstage2.html).

Harita 2. 2 : Azerbaycan'ın Enerji Üretim Sahaları Haritası

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (www.eia.gov, 2019).

Harita 2.2'de Azerbaycan'ın üretim sahaları ve ihracat hatları görülmektedir.

Belki de en önemli hatlardan biri olan Güney Gaz Koridoru, Şah Denizi'nden üretilen doğalgazın Gürcistan ile Türkiye'ye üzerinden Avrupa pazarlarına ihraç edebilmek için inşa edilmiştir. Bu boru hattı Bakü yakınlarında yer alan Sangaçal terminalinden başlamaktadır. Güney Gaz Koridoru, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nı (BTC) takip etmektedir. Türkiye'ye ulaştığında ise Türkiye'nin sahip olduğu doğalgaz dağıtım ağı ile bir araya gelip ülke geneline

dağıtılmaktadır. Güney Gaz Koridoru, inşa sırasında oluşabilecek çevresel riskleri ve toplumsa yansıyacak olan olumsuz etkileri en aza indirebilmek ve projenin maliyetleri en aza indirebilmek için BTC ile ortak inşa edilmiştir. Bu boru hattı'ndan ilk dağıtım 2006 yılında Azerbaycan'dan Gürcistan'a yapılmıştır. Bunu takiben 2007 yılının Temmuz ayında ise Şah Deniz 1'den üretilen gaz, Türkiye'ye sevk edilmiştir. Boru Hattı'nın uzunluğu 691 kilometre'dir. 443 kilometresi Azerbaycan sınırları içerisinde, 248 kilometresi Gürcistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Güney Gaz Koridoru'ndan 2018 yılı içerisinde 23 milyon kübik metre'den fazla günlük gaz sevkiyatı gerçekleştirilmiştir

(www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html).

Azerbaycan, bağımsızlığını ilan ettiği andan bugüne kadar, sahip olduğu doğal kaynakları üretmek ve uluslararası pazarlara ihraç edebilmek için çok sayıda strateji belirlemiştir. Genel olarak bakıldığında ana stratejisi “çeşitlendirme” politikasıdır. Grafik 2.11'deki veriler ışığında çeşitlendirme politikasını başarıyla uyguladığı görülmektedir. Çeşitlendirme politikasının özünde, Rusya'dan bağımsız bir enerji pazarı oluşturma niyeti bulunmaktadır. Azerbaycan, üretilen kaynaklar, üretilen kaynakların ihracatı ve ihraç edilirken kullanılan boru hatlarının sahibi olmak istemekte, bu hedefini gerçekleştiremez ise alternatiflerini yaratmak istemektedir. Bunun nedenlerinden birisi, SSCB zamanında kalma olan boru hatları'nın Rusya üzerinden batıya ulaşmasıdır. Bu durumda son söz Rusya Federasyonu'nda olacağı için, Azerbaycan bu politikaları geliştirme ihtiyacı duymaktadır.

Azerbaycan, iç pazarını Rusya'nın eline geçmesini önlemeye çalışmaktadır. Bunun neticesinde Azerbaycan'ın yapmış olduğu hamleleri iki temele özetlemek mümkündür. Birincisi, Azerbaycan'ın enerji alanında ihraç ve ulaşım yollarını çeşitlendirmek, İkincisi ise, enerjiyi yıllardır çözüme kavuşturulamamış Karabağ Sorunu'nun çözülmesinde koz olarak kullanmaktır.

Güney Gaz Koridoru Projesi'nin üretim tarafının en önemli ülkesi olan Azerbaycan, enerjide bağımlılığı bulunan Avrupa ülkelerinin dikkatini önemli bir enerji rezervi olması nedeniyle dikkatlerini çekmektedir. Azerbaycan, son yıllarda

imzalamış olduğu enerji anlaşmaları neticesinde günümüzde en önemli enerji ülkelerinden biri olmuştur. Rusya'nın enerji alanındaki uygulamış olduğu politikalar ve bunun neticesinde enerjiyi politik bir silah olarak kullanması nedeniyle Azerbaycan, Avrupa Birliği ülkeleri için bu yüzyılın enerji ilişkilerinde arz çeşitliliğini oluşturabilecek potansiyelde bir ülke olarak görölmektedir. Azerbaycan'ın ön plana çıkan önemli özelliklerinden biri ise diğer bölge ülkelere nazaran daha önceleri Rusya'nın etki alanından uzaklaşmış olmasından kaynaklanmaktadır (Çetinkaya,2019:163).

Güney Gaz Koridoru'nun inşası ile beraber Azerbaycan, daha çok manevra kabiliyetine sahip olacak ve uluslararası yatırımları istediği şekilde arttırabilme gücüne sahip olacaktır. Böylelikle Rusya'nın etkisinden uzak kalabilecektir.

• **Kazakistan**

Petrol üretimi, Kazakistan toprakları içerisinde 100 yılı aşkın süredir devam etmektedir. Kazakistan ekonomik sisteminin kendini toparlamasında ve bütçe kazançlarının elde edilmesinde fosil kaynakların payı önemlidir. Kazakistan ekonomisinde enerjinin önemini anlamak için bütçe gelirlerine göz atmak önemli olacaktır. 2013 ve 2014 yılları incelendiğinde bütçenin yaklaşık 2/3'ü fosil kaynakların ihracına endekli olduğu görölmektedir. Kazakistan'ın yıl içinde yapmış olduğu toplam ihracatının yaklaşık %80'ni hidrokarbon kaynakların ihracından oluşmaktadır. Bununla beraber bağımsızlığını kazanmış eski Sovyet ülkeleri içerisinde Rusya'nın ardından petrol üretiminde kendisinin ikinci sıra yer alması da enerjinin Kazakistan bütçesindeki önemini ve Kazakistan'ın dünyanın ekonomik sistemi içerisindeki konumunu ortaya koymaktadır (İsmaılov ve Budak,2015:1).

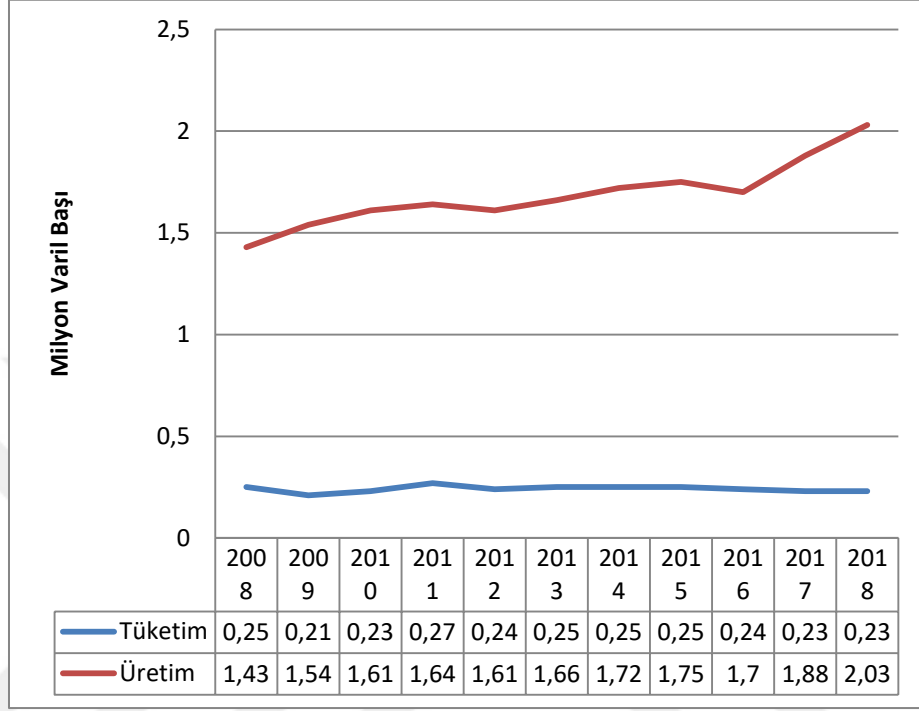
Hazar Denizine kıyısı olan Kazakistan'ın, hidrokarbon kaynakları oldukça fazladır. Bunun yarısından fazlasının Hazar Denizi'nde bulunduğu tahmin edilmektedir. Hazar'da bulunan kaynaklar Kazakistan toprakları'nın yarısından fazlalık bir kısmına denk gelmektedir. Hazar Havzası'nın petrol ile zengin olan kıyısı Kazakistan kıyısıdır.

Dış politikayı oluşturan etmenlere baktığımızda; coğrafi konum, doğal kaynaklar, ekonomik sistem, askeri kuruluş ve nüfustur. Dış politikayı oluşturan etmenlere doğal kaynaklar da dahil edilmektedir. Böylelikle doğal kaynaklar da dış politik kararların saptanmasında ve uygulanmasında önemli bir etmen olarak göze çarpmaktadır (Sönmezoğlu, 2005:124).

Dış politikayı belirleyen etmenler içerisinde yer alan coğrafi konum ve doğal kaynaklar, Kazakistan özelinde önemi artmaktadır. Nedeni ise; Kazakistan'a ait Hazar kıyılarında yer alan petrol ve doğalgaz rezervleri Kazakistan'ın dış politika oluşturma süreçlerini etkilemektedir. Son yıllarda Hazar Denizi, bir yandan petrol ve doğalgaz kaynaklarının bulunması, geliştirilmesi ve üretimi açısından dünya tarafından heyecanla karşılanmakta diğer yandan ise bölgede üretilen enerjinin nasıl iletileceği konusu üzerinde bölge ülkeleri arasında şiddetli fikir ayrılıkları yaşanmaktadır. Hazar Havzası'nda yer alan enerji kaynakları, 1990'lı yılların sonuna gelinirken Ortadoğu petrolüne olan bağımlılıklarını azaltmaya çalışan Batı ülkeleri için önemi artmaya başlamıştır. Hazar Bölgesi, Ortadoğu ve Sibirya-Kuzey Kutbu'ndan sonra dünyanın en büyük üçüncü petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip bir bölge olmuştur (Ongarova,2018:4).

Kazakistan'ın, 2017 yılı sonu kanıtlanmış petrol rezervi 30 milyar varil civarındadır (BP Statistical Review of World Energy 2018:12). Bu sayının dünyada kanıtlanmış petrol rezervleri içerisindeki oranı ise %1.9'dur (BP Statistical Review of World Energy 2018:12). Varil başına günlük üretim ise 2017 yılı sonunda, 1835 bin varildir. Dünya'daki üretime oranı ise % 2'dir (BP Statistical Review of World Energy 2018:14). Günlük varil başı tüketim ise 311 bin varildir.2017 yılı sonunda ise dünya'ya oranı %0.3'tür (BP Statistical Review of World Energy 2018:15). Petrol üretimini milyon ton olarak hesaplırsak 2017 yılı sonunda 86.9 milyon ton üretim gerçekleştirmiştir. Dünya'ya oranı ise % 2'dir (BP Statistical Review of World Energy 2018:16). Tüketimi milyon ton olarak hesaplar isek 2017 yılı sonunda 14.6 milyon ton tüketim gerçekleştirilmiştir. Bunun dünya'ya oranı ise, % 0.3 olarak karşımıza çıkmaktadır (BP Statistical Review of World Energy 2018:17).

Grafik 2. 12 : Kazakistan'ın Petrol ve Petrol Ürünleri Üretim ve Tüketim Grafiği

Kaynak: U.S. Energy Information Administration verileri kullanılarak oluşturulmuştur (www.eia.gov, 2019).

Grafik 2.12'deki verilere göre Kazakistan'ın petrol üretiminin yıllar geçtikçe arttığı, tüketimin ise dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Kazakistan üretim ve tüketim arasındaki arz fazlasını ise ihraç ederek ekonomik gelirlerini sürekli artırmaktadır.

Petrol ve Gaz Dergisi'ne göre Kazakistan'ın 2018 Ocak ayında kanıtlanmış petrol rezervi 30 milyar varildir. Bu sayı ise Kazakistan'ı Avrasya'da Rusya'dan sonra ikinci, dünyada ise 12'inci sıraya yerleştirmektedir (Oil&GasJournal, 2019:20).

Kazakistan'da üretilen petrol'ün yaklaşık % 71'i uluslararası yatırımlar tarafında yapılmaktadır. Yatırımı yapan şirketler ise; ExxonMobil, Chevron, Agip, BG, BP/Statoil, Shell, Total, INPEKS, Philips, Lukoil, Eni vb. gibi uluslararası şirketlerdir. Kazakistan'ın büyük rezerv bölgelerinden olan Kaşagan, Tengiz ve

Karachaganak rezervleri, Kazakistan'ın istikrarlı büyümesini uzun yıllar sürdürmesini sağlayacak potansiyele sahiptir (Derman ve Ongarova, 2010:84).

Harita 2. 3 : Kazakistan Haritası

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (www.eia.gov, 2019).

Kazakistan petroleri, ülkenin Kuzeybatısında yer alan onshore üretim gerçekleştiren Tengzi ve Karachaganak ve Kazakistan'ın Hazar Denizi kıyısında bulunan offshore üretim gerçekleştiren Kashagan alanlarıdır (www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Kazakhstan/background.htm#petroleum).

Kashagan rezervi, Ortadoğu dışında bilinen en büyük rezervdir. Hazar Denizi'nin kuzey sahilinde bulunan Kazakistan'ın Atyrau şehrinde yer almaktadır (www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Kazakhstan/background.htm#petroleum).

Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz içeren en büyük 3 rezervi olan bu alanlardan; Tengiz, 1991 yılında üretime başlanmış olup, kapasitesi 586 bin varildir. 2017 yılında gerçekleştirilen genişletme operasyonları sonucu 260 bin varil daha eklenerek üretim kapasitesi artırılmıştır. Ayrıca 272 bcf doğalgaz üretimi de gerçekleştirmektedir. Bu alandaki üretim ise, Chevron, ExxonMobile, KazMunaiGaz ve Lukoil tarafından gerçekleştirilmektedir

www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Kazakhstan/background.htm#petroleum).

Diğer bir alan olan Karachaganak ise 1984 yılında üretime başlamış, üretim kapasitesi 247 bin varildir. 2017 yılında yapılan görüşmeler ile rezervi genişletme olanağı düşünülmekteydi. Fakat üretim kapasitesinin artıp artmayacağı kesin olmadığı için rafa kaldırılmış durumdadır. Bu alandan 2017 yılında yaklaşık 300 bcf doğalgaz üretimi de gerçekleştirilmiştir. Bu alanın üretimi ise, BG, Eni, Chevron, Lukoil ve KazMunaiGaz tarafından gerçekleştirilmektedir

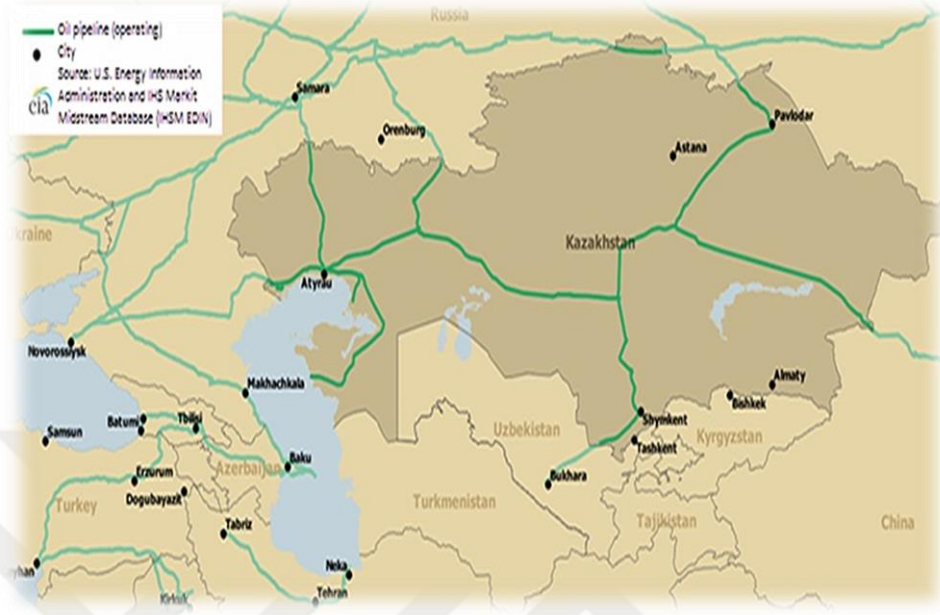
www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Kazakhstan/background.htm#petroleum).

Son olarak devasa boyutlardaki Kashagan alanı 2016 yılında üretime başlamıştır. 370 bin kapasitesi olan bu rezerv geliştirilmeye devam etmektedir. Ayrıca 100 bcf doğalgaz kapasitesi mevcuttur. Bu alanın üretimi ise, KazMunaiGaz, Eni, ExxonMobile, Shell, Total, China National Petroleum Corporation (CNPC) ve İNPEX tarafından gerçekleştirilmektedir

www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Kazakhstan/background.htm#petroleum).

Bölgenin halihazırda en çok petrol ihracatı yapan ülkesi Kazakistan'dır. Genel olarak ülkenin üretimi batı tarafında odaklanmıştır; burada yer alan boruhatları üretilen Rusya'da yer alan rafinelere taşımaktadır. Bu boru hatlarının en büyüğü, Hazar'ın kuzeyinde yer alan Atyrau ve Mangistau rezervinden çıkarılan petrolü Rusya'da yer alan Samara kentine taşıyan Batı Kazakistan Boru Hattı Sistemi'dir. Kazakistan'ın yapmış olduğu petrol ihracatı'nın yaklaşık %75'i bu boru hattı vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir (Timor,2000:223).

Harita 2. 4 : Kazakistan'ın Petrol Boru Hattı Sistemi Haritası

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (www.eia.gov, 2019).

Kazakistan'daki petrol boru hatları sistemi KazTransOil tarafından işletilmektedir. Diğer bir boru hattı sistemi ise Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu tarafından yönetilen hattır. Tengiz yatağından çıkartılan petrolü Rusya'nın Karadeniz kıyısında bulunan Novorossiysk limanına taşımaktadır.

Harita 2. 5 : Tengiz-Novorossiysk Petrol Boru Hattı Haritası

Kaynak : (www.chevron.com, 2019).

Son petrol boru hattı ise Kazakistan ile Çin arasında inşa edilen petrol boru hattıdır. Bu hat Kazakistan'ın Atasu şehrinden başlayıp, Çin'in Alashankou şehrinde sona ermektedir. Bu hattın işletmesi %50-%50 prensibine göre şekillendirilmiştir. İki ülkenin yasalarına göre oluşturulmuş olan KazTransOil ile CNODC (China National Oil and Gas Exploration and Development Corporation) tarafından işletilmektedir (www.kcp.kz/company/about?language=en).

Kazakistan ayrıca petrol ihracatını Rusya'ya olan bağımlılığı bir kademe olsun azaltabilmek için Hazar Denizi'ni kullanarak taşımacılık ilaveten demiryolları kullanılarak da gerçekleştirmek istemekteydiler. Kazakistan'ın Aktau limanından ya da Aktau'ya göre daha ufak bir liman olan Atyrau'dan tankerlere taşınan petrol, Bakü'den başlayan BTC boru hattına yüklenerek Avrupa'ya ihracatı gerçekleştirilmektedir.

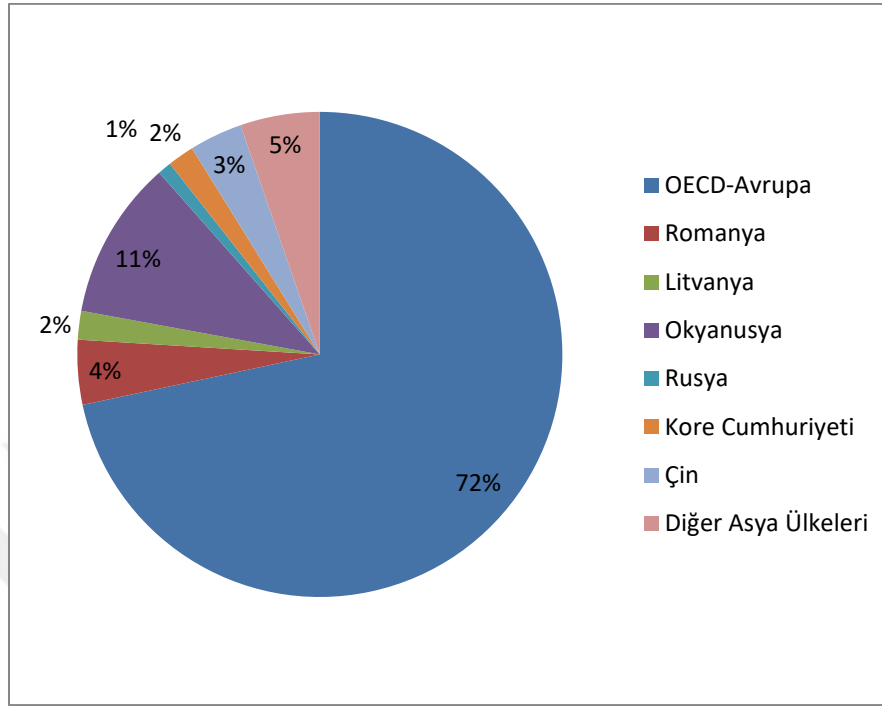
Kazakistan, bağımsızlığını kazandığı zamandan beri sahip olduğu enerji kaynaklarını, kendi olanaklarıyla dünyaya ihraç etmeyi istemektedir. Bunun neticesi olarak Nazarbayev iktidarı, ürettikleri enerjiyi ihraç edebilmek amaçlı olarak boru hatları ağı oluşturma politikasını hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu politika nezdinde 17 Haziran 1992’de “Boru Hatları Konsorsiyumu” kurulmasına dair Kazakistan ile Umman Sultanlığı arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Kazakistan’ın sahibi olduğu enerji kaynaklarının iletilmesi görevi için devlet şirketi olan KazMunaiGaz’a bağlı “KazTransOil” ve “KazTranGas” şirketleri görevlendirilmiştir. Ülkede halihazırda bulunan petrol ve doğalgaz boru hatlarının aktiviteleri, çoğunlukla bu iki şirketin denetimi altında gerçekleşmektedir. Yapılan ihracatın %70’i ülkedeki bu boru hatları vasıtasıyla meydana getirilmektedir (İsmayılov ve Budak,2015:5).

Harita 2. 6 : Kazakistan’dan Geçen Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları Haritası

Kaynak: (www.kazakistan.kz , 2019).

Grafik 2. 13 : Kazakistan'ın Ülkelere Göre Ham Petrol İhracatı Grafiği

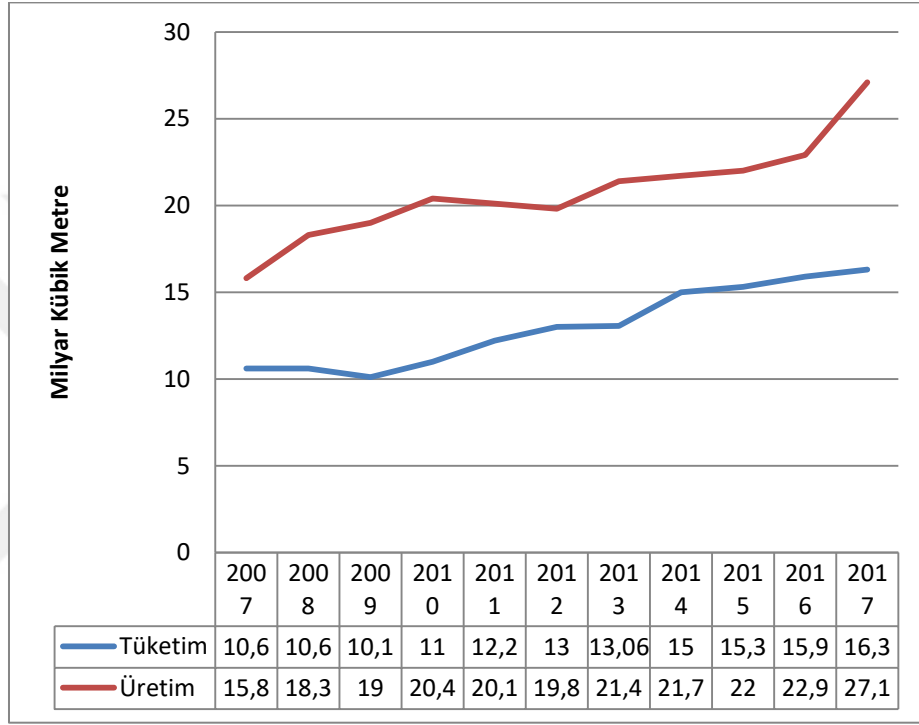
Kaynak: U.S. Energy Information Administration verileri kullanılarak oluşturulmuştur (www.eia.gov , 2019).

Grafik 2.13'deki verilere göre Kazakistan'ın petrol ihracatında Avrupa'ya bağımlı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bağımsızlığından itibaren çekmiş olduğu yatırımlar sayesinde ülkede çıkarılan petrolün büyük çoğunluğu Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Azerbaycan'da da gördüğümüz gibi Kazakistan'da da aynı durum geçerlidir. Avrupa ülkeleri Körfez'e bağımlılıklarını azaltabilmek için Hazar Havzası ülkelerinin enerji altyapılarını kendi coğrafyalarına çevirmeyi başarmıştır.

Kazakistan'ın 2018 yılı sonundan kanıtlanmış doğalgaz rezervi 1.1 trilyon m³'tür. Bu sayı aynı zamanda 40.4 trilyon kübik feet'e denk gelmektedir. Dünya'ya oranla Kazakistan rezervi %0.6 oranındadır (BP Statistical Review of World Energy 2018:26). Doğalgaz üretimi ise 2017 yılı sonunda 27.1 milyar m³'tür. Dünya da ise bu oran % 0.7 civarındadır (BP Statistical Review of World Energy 2018:28). Doğalgaz tüketimi ise 2017 yılı sonunda 16.3 milyar m³'tür. Dünya da ise bu oran % 0.4 civarındadır (BP Statistical Review of World Energy 2018:29). Milyon ton olarak baktığımızda ise, Kazakistan 2017 yılı sonunda 23.3 milyon ton üretim

gerçekleştirmiştir. Bu oran dünyada % 0.7'dir (BP Statistical Review of World Energy 2018:30). Tüketim olarak incelendiğinde ise 2017 yılı sonunda 14 milyon ton tüketim gerçekleştirmiştir. Bu da dünyada % 0.4'e denk gelmektedir (BP Statistical Review of World Energy 2018:31).

Grafik 2. 14 : Kazakistan'ın Doğalgaz Üretim ve Tüketim Grafiği

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018 inceleme kitabı verileri kullanılarak oluşturulmuştur (2019).

Kazakistan'daki çoğu petrol alanı aynı zamanda doğalgaz da içermektedir. İki büyük petrol rezervi olan, Karachaganak ve Tengiz aynı zamanda en büyük doğalgaz yataklarıdır

(www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Kazakhstan/background.htm#naturalgas).

Harita 2. 7 : Kazakistan'dan Geçen Doğalgaz Boru Hatları Haritası

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (www.eia.gov , 2019).

Kazakistan'dan doğalgaz ithal edilebilmesi için Sovyetler zamanında kurulan hatlar, doğalgazın Orta Asya'ya, buradan Rusya'ya ve daha sonrasında ise Kafkasya'da yer alan ülkelere iletilmesi hedeflenmiştir. Bağımsız olunduktan sonra hedeflenmiş olan tekrardan düzenleme neticesinde birçok doğalgaz boru hattı işletilmeye başlanmıştır. Bu hatlar; Orta Asya-Merkez Doğalgaz Boru Hattı, Buhara-Taşkent-Bişkek-Almatı Doğalgaz Boru Hattı; Kazakistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı ve Buhara-Ural Doğalgaz Boru Hattı'dır (İsmayilov ve Budak,2015:7).

Kazakistan'ın sahip olduğu üretici ülke adının yanında, Orta Asya'da üretilen enerjinin iletilmesinde bir transit ülke adı da bulunmaktadır. Bu nedenle, iki adet doğalgaz iletim hattına ev sahipliği yapmaktadır (Bkn. Harita 2.6). Orta Asya Merkez Boru hattı; İnşasına 1960'lı yıllarda başlanmış olup Özbekistan'da üretilen ve Türkmenistan'da üretilen doğalgazın Kazakistan aracılığı ile Rusya'daki merkezlere iletilmesi hedeflenmiştir. İki kanattan oluşan bu hat (Doğu ve Batı) Orta Asya'dan Rusya'ya giden toplamda beş adet iletim hattını kendi üzerinde birleştirmektedir. Doğu kanadı Türkmenistan'ın güneydoğu bölgelerinde yer olan doğalgaz rezervlerinden, Batı kanadı ise Türkmenistan'ın Hazar Denizi kıyılarından başlayıp Rusya'ya doğru kuzey istikametinde devam etmektedir. Bu iki kanat

Kazakistan'ın batı bölgesinde birleşmekte ve Rusya'ya doğru bir arada devam edip, Rusya içerisinde Rusya'nın doğalgaz sistemi ile Bir araya gelmektedir (İsmayilov ve Budak,2015:7).

Diğer bir iletim hattı ise; Kazakistan-Çin doğalgaz boru hattıdır. İletim Türkmenistan'dan başlayıp, Buhara-Taşkent-Bişkek-Almatı doğalgaz boru hattı'nı izleyerek Kazakistan ve Çin'e doğalgazı iletmektedir. Aralık 2009 yılında 1308 kilometre uzunluğunda Kazakistan-Çin doğalgaz boru hattı tasarımının ilk aşamasında sona gelmiştir (İsmayilov ve Budak,2015:7). Bu hattın imzalandığı törende konuşan Kazakistan Enerji ve Maden Kaynakları Bakanı Suat Minbayev:

“Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Kazakistan, ekonomik çıkarlarını korumak ve hem çok yönlü hem de istikrarlı enerji ihracat kanalları açmak için yoğun çaba harcamaktadır. Orta Asya doğalgazını Çin'e taşıyacak Çin-Kazakistan doğalgaz boru hattı, transit noktası olan Kazakistan'a yüklü bir kazanç getireceği gibi, ülkemizin güney kesimine istikrarlı doğalgaz tedariki de sağlayacaktır. Bu proje, ülkemizin ekonomik gelişme sürecinde yeni bir sayfa açacaktır” (www.turkish.cri.cn/281/2008/0710/1s96661.htm).

Kazakistan, Rusya'ya diğer Hazar Havzası ülkelerinden ekonomik ve dış politika çerçevesinde daha fazla bağımlı olmuştur. İlk olarak Kazakistan'ın ekonomisi Rusya'nın ekonomisiyle daha fazla bütünleşmiştir. Bağımsız olduktan sonra BDT dışında yer alan ülkeler ile ekonomik ilişkilerini geliştirmiş olsa da hidrokarbon kaynaklarının ihracatında Rusya'ya olan bağımlılığını devam ettirmektedir (Çetinkaya,2019:158).

Enerji kaynaklarıyla ilgili olarak; Kazakistan Cumhuriyeti'nin 2020 yılına kadar olan Stratejik Kalkınma Planı ve 2010-2014 Kararnamesi olarak tanımlanan belgelerde kayıt altına geçirilen bazı yenilemeler meydana getirilmiştir. 2020 yılına kadar enerji alanında yapılacak olan yenilemeler Petrol ve Gaz Bakanlığı ile KazMunaiGaz şirketinin ortak teklif ve fikirleri neticesinde karara bağlanmıştır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

-Enerji konusunda tutumluluğu getirebilecek bilimsel ve teknolojik yeniliklerin yakından izlenerek ülkeye en uygun halinin kullanılması,

-Kazakistan'ın enerjide alternatifler yaratabilmesi için bir enerji işletim stratejisi oluşturulması,

-Akdeniz, Karadeniz ve özellikle de Hazar Denizi'nde yer alan ve hidrokarbon kaynaklarının iletiminde kullanılan tanker gemilerinin hem miktarının hem de kalitesinin geliştirilmesi,

-Doğalgaz ve petrolün iletilmesi aşamalarında dışa satılacak olan enerjinin istikrarlı şekilde devam edebilmesi için uygun donanımlı bir koridorunun kurulması,

-Hidrokarbon kaynakları ile alakalı olan gerekli düzeltmelerin ve kuralların geliştirilmesi,

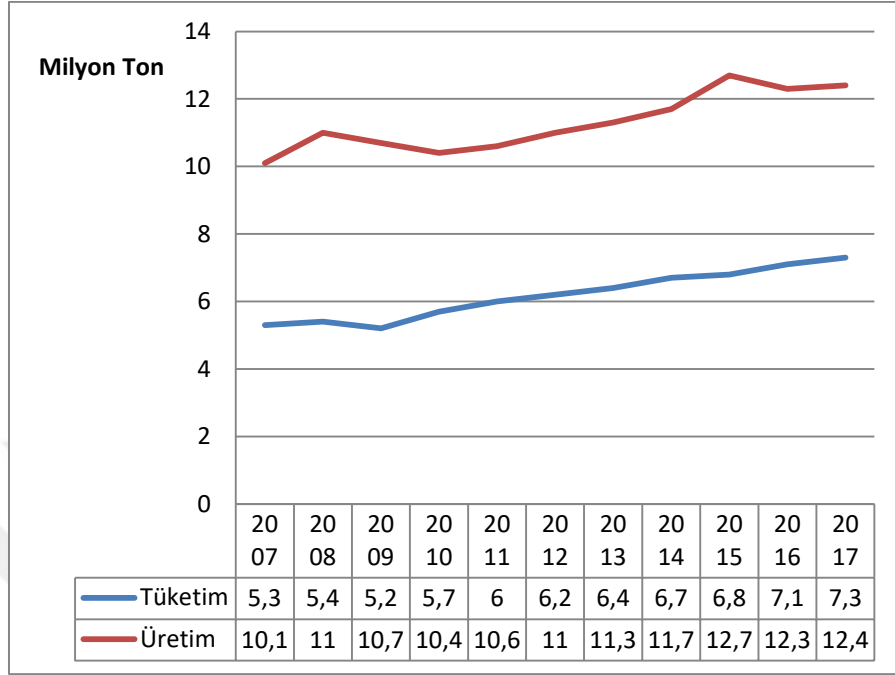
-Son olarak da Avrupa ile enerji yönetimin uyumlu ve ortak standartlara getirilmesi (Çetinkaya,2019:159-160).

• **Türkmenistan**

Türkmenistan, Orta Asya Bölgesi'nin zengin enerji kaynaklarına ev sahipliği yapan en önemli ülkelerden biridir. Enerji kaynaklarının yanında, politik alanda izlediği daimi tarafsızlık statüsü de bu ülkeye büyük avantajlar sağlamaktadır.

Türkmenistan'ın, 2017 yılı sonunda kanıtlanmış petrol rezervi 0.6 milyon varildir (BP Statistical Review of World Energy 2018:12). Varil başına 2017 yılının son verileri ile günlük üretilen toplam petrol ise 258 bin varildir. Bu oran dünyada ise % 0.3'tür (BP Statistical Review of World Energy 2018:14). 2017 yılı sonunda günlük tüketimi ise 155 bin varil ve bu oran dünya'da ise %0.2'dir (BP Statistical Review of World Energy 2018:15). Milyon ton birimi ile hesaplırsak 2017 yılı sonunda 12.4 milyon ton üretim gerçekleştirmiş ve bunun dünyada oranı ise %0.3 olarak karşımıza çıkmaktadır (BP Statistical Review of World Energy 2018:16). Milyon ton birimi olarak tüketim ise 2017 yılı sonunda 7.3 milyon ton olarak gerçekleşmiş, bunun dünya çapında oranı ise %0.2'dir (BP Statistical Review of World Energy 2018:17).

Grafik 2. 15 : Türkmenistan'ın Petrol Üretim ve Tüketim Grafiği

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018 inceleme kitabı verileri kullanılarak oluşturulmuştur (2019).

Türkmenistan'ı dünya enerji piyasasında ön plana çıkartan asıl kaynak doğalgazdır. Ülke 2017 yılı sonunda kanıtlanmış 19.5 trilyon m³ doğalgaz rezervine sahiptir. Dünya'da ise bu oran %10.1 olarak karşımıza çıkmaktadır (BP Statistical Review of World Energy 2018:26). 2017 yılı sonunda 62 milyar m³ üretim gerçekleştirmiştir. Tüketimi ise 2017 yılı sonunda 28.4 milyar m³ olarak kayıtlara geçmiştir (BP Statistical Review of World Energy 2018:28-29). Milyon ton başına üretime bakarsak, 2017 yılı sonunda 53.3 milyon ton üretim ve 24.4 milyon ton tüketim gerçekleştirmiştir (BP Statistical Review of World Energy 2018:30-31).

Türkmenistan'da yer alan doğalgaz sahaları genellikle Türkmenistan'ın güneydoğu topraklarında yer alan Amuderya bölgesinde ve batıda Murgab Güney Hazar bölgesinde bulunmaktadır. Amuderya bölgesindeki Devletabat rezervi Türkmenistan'ın en eski doğalgaz rezervlerinden bir tanesi olmakta ve Ahal eyaletinde yer almaktadır. 1991 yılına kadar olan zamanda Sovetabat olarak adlandırılan Türkmenistan-İran sınırına yakın coğrafyada yer almaktadır (İsmayılov ve Budak, 2014:31). 2006 yılının sonuna doğru Amuderya bölgesinde keşfedilen

Güney Yolöten-Osman doğalgaz rezervlerine bakıldığında Basra körfezinde yer alan Güney Pars-Kuzey Dome rezervini takiben dünyanın ikinci en büyük rezervidir (Eric Watkins, (2011), www.ogj.com/articles/2011/10/gca-turkmenistans-iolotan-gas-field-is-worlds-second-largest.html).

Hazar bölgesinin hatırı sayılır doğalgaz üretici olan Türkmensitan, üretilen doğalgazı uluslararası piyasaya ulaştırma sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Gerekli boru hatlarının var olmaması ülkeyi zor duruma sokmaktadır. Bu nedenle yaptığı ihracatı Sovyet döneminden kalma boru hatları ile Rusya üzerinden karşılamak zorunda kalmıştır. Bu bağımlılığı giderebilmek için çeşitli boru hatlarına gereksinim duymaktadır. Rusya açısından bakıldığında ise, bölge ülkelerini bağımlı hale getirme siyaseti 2000'li yıllara kadar başarılı olmuşsa da günümüzde bölge ülkelerini alternatifler aramasına engel olamamıştır (İsmayılov ve Budak,2014:32).

Sovyet döneminde inşa edilen Orta Asya-Merkez Doğalgaz Boru Hattı Türkmenistan'ın halihazırda kendi kaynaklarını Rusya aracılığı ile satabileceği en mühim ve alternatifli olmayan boru hattı niteliği taşımaktadır. Buna ilaveten Sovyetler Birliği, Türkmenistan'ın doğalgazını satın alabilen biricik ve mutlak ülke olarak gözükmekteydi. Türkmenistan bağımsızlığını ilan etmeden önce, 1989 yılında doğalgaz imalatı yıllık 88,5 milyar metreküp olan Türkmenistan, meydana gelen ekonomik karmaşalar ve ihracatta yaşanan kısıtlar sebebiyle 1990'ların sonlarına yaklaşıldığında enerji imalatı 11,7 milyar metreküpe kadar geriye düşmüş ve aynı yılda yaptığı doğalgaz satışı 3,1 milyar metreküp olmuştur ki, bunun 1,8 milyar metreküpü İran'a, geriye kalan kısmı ise bölgede yer alan devletlere ihraç edilmiştir. 1999 yılından itibaren Türkmenistan'ın doğalgaz imalatında yükselme yaşanmış ve 22,8 milyar metreküp imalat meydana getirilmiş, 2000 yılında ise bu sayı 46 milyar metreküpe varmıştır. 2000'li yıllarda Türkmenistan doğal gazının en mühim ithalatçıları Rusya, İran ve Ukrayna idi. Sözü edilen yılda Türkmenistan Rusya ile 30 yıllık ve 50 milyar metreküp doğalgaz satışını ihtiva eden bir antant imzalanması için diplomatik enerji sarf etmekteydi. Bunun sebebi ise, başka boru hattının bulunmamasıydı. Türkmenistan-İran arasında meydana gelen müzakerelerde ise

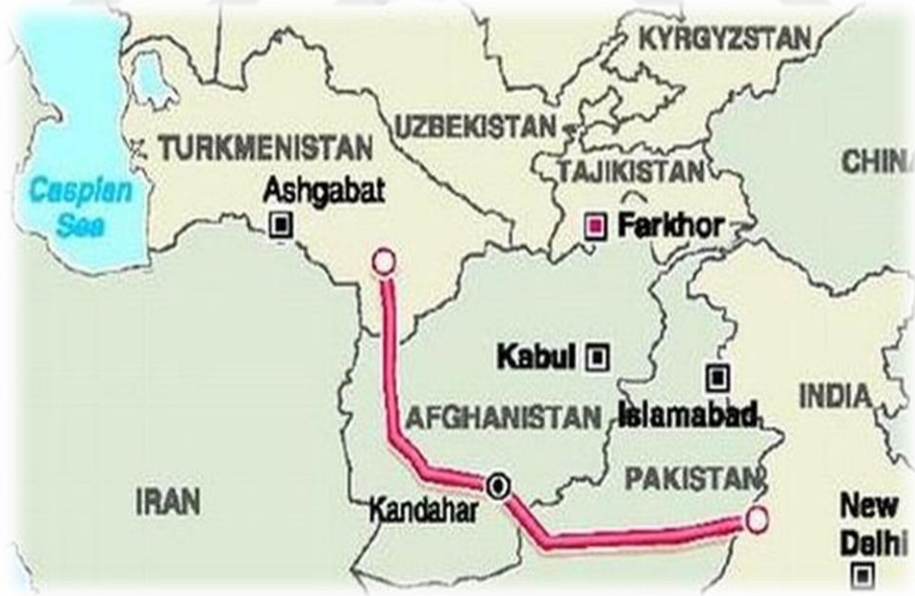

satılacak sayının 8 milyardan 13 milyar metreküpe yükseltilmesi ana konu olmuştur (İsmayılov ve Budak,2014:32).

2006 yılında Türkmenistan ile meydana getirilen müzakerelerde, 16 milyar metreküp Türkmenistan doğalgazının Türkiye'ye, 14 milyar metreküp doğalgazın ise Türkiye aracılığı ile Avrupa'ya ihraç edilmesine yönelik tasarılar tekrardan gündeme getirilmiştir (Narin,2006:164).

Türkmenistan gazını, Türkiye'ye ve Türkiye vasıtası ile Avrupa pazarlarına ihraç etmek istemektedir. Fakat Türkmenistan için sadece bu güzergah değil farklı güzergahlarda bulunmaktadır. Örnek olarak, İran ve Hazar güzergahları ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Türkmenistan doğalgazının satılabilmesi için bir başka yol, Afganistan'ı takip ederek Pakistan'a varan bir hattır. Türkmenistan-Afganistan-Pakistan arasında düzenlenen hat TAP olarak adlandırılmaktadır. Hindistan'ın bu tasarıya giriş yapması halinde bu hat TAPI olarak adlandırılmaya devam edecektir.

Harita 2. 8 : TAPI Doğalgaz Boru Hattı Projesi Haritası

Kaynak: (www.current.affairs.gktoday.in , 2019).

Türkmenistan 2007 yılına yeni bir enerji politikası ile giriş yapmıştır. Türkmenistan'ın bundan sonra Rusya üzerinden geçmeyecek olan hatlara yöneleceği açıklanmış ve o dönemin ünlü tasarısı olan Nabucco tasarısının kilit ülkelerinden biri

olacağı düşünölmüş ve bu durum Avrupa Birliği'nin Rusya karşısında aldığı bir zafer olarak tarif edilmiştir. Fakat Nabucco tasarısının önemini yitimesi ile beraber yeni bir tasarı olan Trans-Hazar boru hattı gündeme getirilmiştir. Bu tasarımın gerçekleştirilmesi için Avrupa Birliği kadar Türkiye'de girişimlerde bulunmaktadır (İsmayılov ve Budak,2017:33). Türkmenistan'nın bu çabası AB ölkelerinden de destek görmektedir. Çünkü, AB'nin enerji güvenliğini ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltabilmek için enerji çeşitlendirmesi yoluna gitmesi bunun en önemli göstergesidir.

Türkmenistan 2007 yılı sonrasında uyguladığı enerji politikası sayesinde dış yatırımcıları çekmeyi başarmış ve ölkenin doğalgaz ve petrol yataklarına olan yatırımlar artmıştır. 2007 yılı sonrasında Türkmenistan'ın izlediği ana politika; sahip olduğu enerji kaynaklarını sadece Rusya üzerinden değil, farklı yollar ile dünya piyasalarına ulaştırmaktır. Bu politika ışığında Aşkabat yönetimi yeni boru hatları arayışına girmiş ve aynı yıl dünyanın en uzun boru hattı olan Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattı inşa edilmiştir.

• Özbekistan

Özbekistan'ın 0.6 milyon varil kanıtlanmış petrol rezervi bulunmaktadır (BP Statistical Review of World Energy 2018:12). 2015 yılında günde 78,900 varil petrol ve petrol ürünü üretimi gerçekleştirmiştir. Özbekistan'ın bilinen petrol ve doğalgaz rezervlerinin kabaca %60'ı Buhara ve Kiva bölgesinde yer almaktadır (www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=UZB).

Özbekistan 2017 yılı sonunda günlük 54 bin varil (BP Statistical Review of World Energy 2018:14) gibi düşük bir üretim gerçekleştirecek, Hazar Havzası ölkelerinin oldukça gerisinde kalmıştır. Tüketimi ise 2017 yılı sonunda günlük 71 bin varil (BP Statistical Review of World Energy 2018:15) olarak karşımıza çıkmakta ve zorunlu bir enerji ithalatı yapmasına yol açmaktadır. Milyon ton olarak hesaplandığında 2017 yılı sonunda 2.5 milyon ton üretim gerçekleştirmiştir (BP Statistical Review of World Energy 2018:16). Tüketimine bakıldığında ise 2017 yılı

sonunda 3.3 milyon ton tüketim gerçekleştirmişir (BP Statistical Review of World Energy 2018:17).

Özbekistan 3 adet petrol rafinerisine sahiptir. Bunlar, Fergana, Alty-Arik ve Buhara bölgelerinde yer almaktadır. Toplamda 232.000 varil ham petrol işleme kapasitesine sahip bu rafineriler, yerel üretimin yeterli olmamasından dolayı kapasitesinin altında çalışmaktadır

(www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=UZB).

Özbekistan'ın sahip olduğu yerel petrol boru hattı Fergana ve Alty-Arik rafinelerine bağlıdır. Özbekistan esas itibariyle uluslararası bir petrol boru hattı bağlantısına sahip değildir. Özbekistan'ın içinden geçen tek petrol boru hattı ise, Kazakistan'da bulunan Şimkent rafinerisinden Türkmenistan'ın kuzeydoğusunda yer alan Türkmenabat rafinerisine giden hat yer almaktadır

(www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=UZB).

Özbekistan hükümeti düşen üretimi yükseltebilmek için içe yönelik enerji politikasını terk ederek yeni bir yasayı kabul etmiştir. Yeni yasa, yabancı yatırımları ülkeye çekerek, üretimi ve rezervleri artırmayı hedeflemektedir. Devlet destekli şirket olan Uzbekneftegaz, uluslararası arenada yeni üretim ve paylaşım anlaşması yapabilecek girişimciler aramaktadır

(www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=UZB).

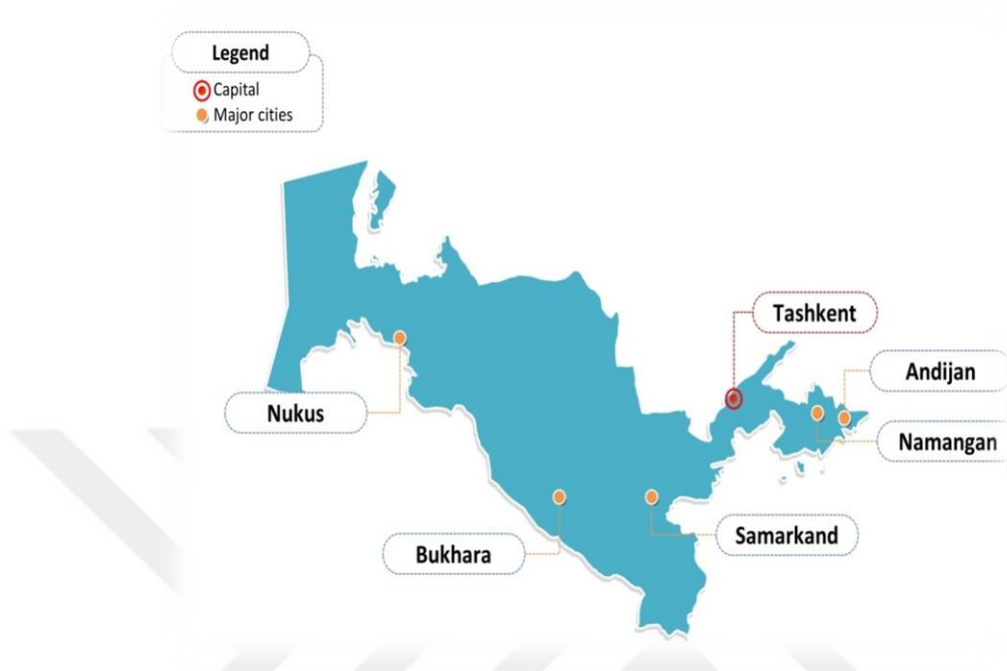
Harita 2.9 : Özbekistan Haritası

Kaynak: (www.enegy-pedia.com, 2019).

Çin’de bölge ile yakından ilgilenmektedir. Zira Kazakistan-Çin petrol boru hattı sayesinde Çin’de bölgenin önemli bir aktörü haline gelmiştir. Çin’in artan enerji ihtiyacı nedeniyle bu bölgenin önemi gitgide artmaktadır.

Harita 2. 10 : Özbekistan'ın Önemli Kent Merkezleri Haritası

Kaynak: (www.yourfreetemplates.com, 2019).

Enerji kaynaklarının büyük yer tuttuğu eski SSCB devletlerinde olduğu gibi Özbekistan'da da yabancı yatırımlar için uygulanan sıkı kontrolün geçersiz kılınmasına rağmen yabancı şirketler daha fazla yenilik istemektedirler. Bu isteklerinin başında ise yeni vergi kanunlarının hazırlanılması, imalat ve ihracat sözleşmelerini belgeli hale getirmek olmuştur (Timor,2000:221).

Özbekistan hükümeti, petrol ve gaz üretiminin artırılmasını en önemli konu olarak görmektedir. Bu iki alanda istenilen seviyeye gelebilmek Özbekistan'ı güçlü bir devlet yapacak tek yol olarak görülmektedir. Ancak katı devletçilikten vazgeçemeyen Özbekistan, zengin kaynaklarını boşa akıtmakta ve ekonomisi için paraya dönüştürememektedir.

Özbekistan'da ilk gaz sahası 1953'de açılmıştır. Sahip olduğu doğalgaz rezervi ise 2017 yılı sonunda 42.7 trilyon kübik feet, 1.2 trilyon m³ tür. Dünya'ya oranı ise %0.6 olarak karşımıza çıkmaktadır (BP Statistical Review of World Energy 2018:26). Ancak bu gazı ihraç edebilmesi için boru hatlarına ihtiyaç duymaktadır.

Rezervlerin oldukça az gözükmesinin nedenlerinin başında bölgenin eski teknolojiye sahip olması ve yeterince araştırılmamasıdır.

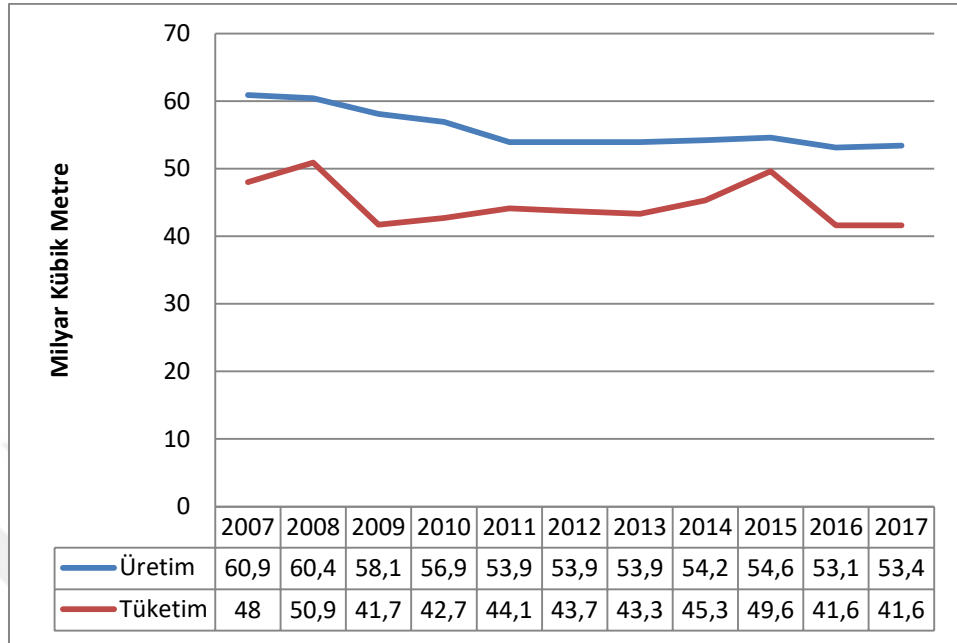
Özbekistan, Türkmenistan'dan Çin'e ve Rusya'ya giden gaz akışında transit ülke olarak işlev görmektedir. Özbekistan 2015 yılında neredeyse 265 bcf doğalgaz ihraç etmiştir. Yarısını Rusya'ya yarısını ise Kazakistan ve Çin'e göndermiştir. Ek olarak, iki yeni doğalgaz boru hattı olan Gazli-Kağan ve Gazli-Nukus, Ustyurt ve Buhara-Kiva bölgesinde var olan doğalgaz hattına eklenmek için inşa edilmiştir (www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=UZB).

Özbekistan Çin ile doğalgaz ihracat anlaşması imzalamıştır. Orta Asya-Çin doğalgaz boru hattının 3. hattından yılda 350 bcf gönderilmesi konusunda anlaşmıştır. 2013 yılında Çin diğer bölge ülkeleriyle olduğu gibi Özbekistan ile de bu boru hattının 4. hattının inşaatı için anlaşmıştır. 2016 yılına gelindiğinde ise bu proje ertelenmiş ve 2020 yılına kadar tekrardan gündeme gelmesi düşünülmemektedir (www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=UZB).

2016 yılında Rusya'nın Lukoil ile Uzbekneftegaz, Güney batı Özbekistan'da bulunan Buhara Bölgesi'nde yer alacak olan Kandym Gas Processing Complex (KGPC)'nin yapımına başlamıştır. Lukoil'in tahminlerine göre, Kompleks tamamlandığında yılda 280 bcf'den fazla gazın üretilmesi beklenmektedir. Bu işletmenin, Orta Asya'nın en büyük gaz merkezi olacağı söylenmektedir (www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=UZB).

Özbekistan 2017 yılı sonunda 53.4 Milyar Kübik Metre üretim doğalgaz üretimi gerçekleştirmiştir. 2017 yılı sonunda ise 41.6 Milyar Kübik Metre tüketim gerçekleştirmiştir. Milyon Ton birimi ile 2017 yılı sonunda 45.9 Milyon Ton üretim, 35.8 Milyon Ton tüketim gerçekleştirmiştir.

Grafik 2. 16 : Özbekistan'ın Doğalgaz Üretim ve Tüketim Grafiği

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018 inceleme kitabı verileri kullanılarak oluşturulmuştur (2019).

Grafik 2.16'da görüldüğü gibi doğalgaz'da petrolün tam tersi olarak arz fazlası verilmekte ve ihraç potansiyeli taşımaktadır. İhraç edilen miktarın yeterli düzeyde olmaması hükümetin izlediği politikaların bir sonucu olduğu söylenebilir.

Özbekistan ürettiği doğalgazı iç tüketimde kullandıktan sonra Rusya, Ukrayna, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi ülkelere ihraç etmektedir. Sovyet dönemi boru hatları vasıtasıyla diğer bölge ülkelerine bağlanan Özbekistan, Türkmenistan hariç bölgedeki her ülkeye gaz tedarik etmektedir.

Özbekistan, özellikle Kırgızistan ve Kazakistan'dan alacaklarını tahsil etmede sıkıntı yaşamıştır. Bir ara gaz akışı, Özbekistan tarafında bu nedenle kesilmiştir. Kazakistan daha çok kendi gazını kullanarak bu ticareti kısa sürede sona erdirmek istemiştir. Kırgızistan ise borcunun yarısını nakit, diğer yarısını ise mal olarak ödemiştir. Ödemelerde yaşanan sorunlar nedeniyle Kırgızistan'a giden boru hatları sık sık kapatılmıştır

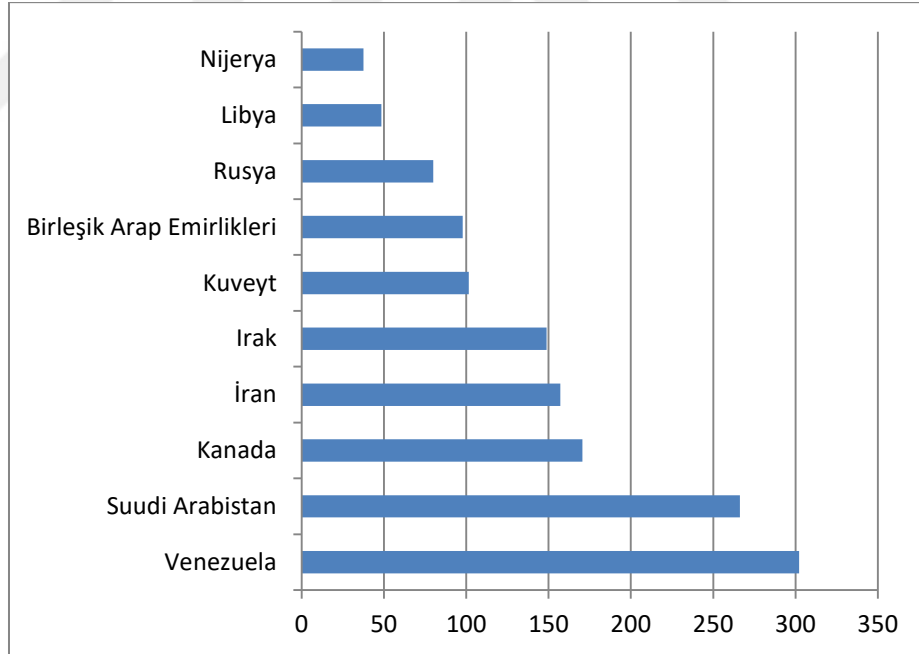
(www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/uzbek-energy.htm).

- **İran**

İran, oldukça zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip ülkelerden biridir. 2017 yılı sonunda kanıtlanmış petrol rezervi 157.2 milyar varildir. Dünya rezervlerinde ise %9.3'lük bir payı bulunmaktadır (BP Statistical Review of World Energy 2018:12). Bu rezerv bilgisi bile İran'ı Hazar ve Orta Doğu Bölgesi'nin önemli bir üyesi yapmaktadır. Günlük üretimi ise 2017 yılı sonunda 4982 bin varil olarak kayıtlara geçmiş ve dünya genelindeki üretimin % 5.4'ünü gerçekleştirmiştir (BP Statistical Review of World Energy 2018:14).

2017 yılı sonundan günlük tüketimi ise 1816 bin varil olarak kayıtlara geçmiş, dünya günlük tüketimine oranı ise % 1.8 olarak gerçekleşmiştir (BP Statistical Review of World Energy 2018:15).

Grafik 2. 17 : Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervleri Grafiği

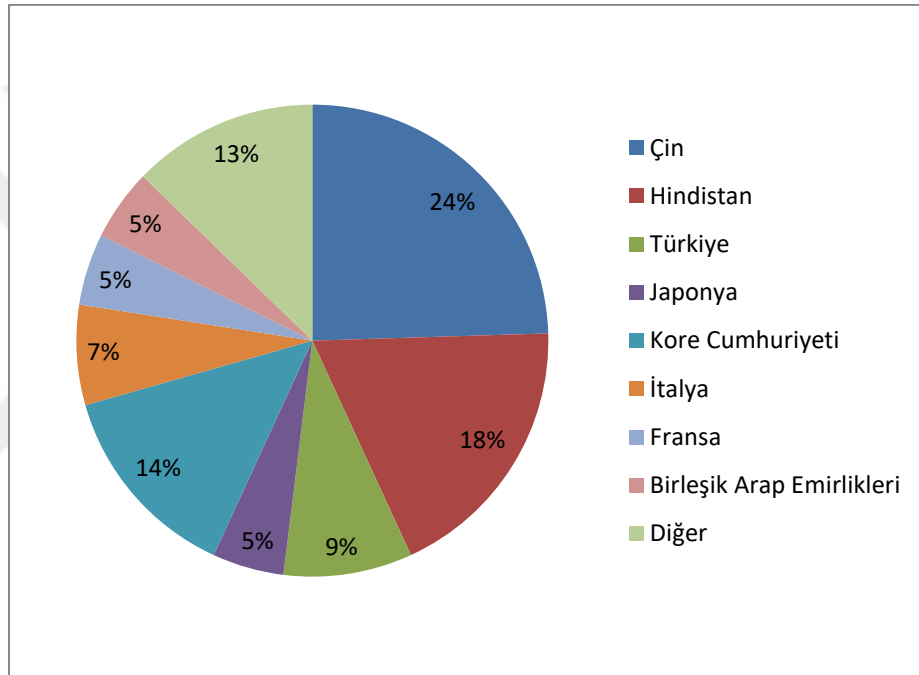
Kaynak: U.S. Energy Information Administration verileri kullanılarak oluşturulmuştur (www.eia.gov , 2019).

Grafik 2.17'de görüldüğü gibi İran, dünyada kanıtlanmış petrol rezervlerinde beşinci sırada yer almaktadır. Bu durum, İran'ın dünya enerjisi için ne kadar önemli bir ülke olduğunu göstermektedir.

2018 Ocak ayında İran tahmini olarak, 157 milyar kanıtlanmış petrol rezervine sahiptir. Bu durum bize İran'ın, dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık % 10'una sahip olduğunu göstermektedir (Oil&GasJournal, 2017,15). İran 2017 yılında 4.7 milyar petrol ve petrol ürünleri üretmiştir. EİA'nın yapmış olduğu tahmine göre İran'ın 2017 yılında petrol ihracatından elde ettiği hasılat 55 milyar dolardır (www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=IRN).

Grafik 2. 18 : İran'ın Ülkelere Göre Petrol İhracatı Grafiği

Kaynak: U.S. Energy Information Administration verileri kullanılarak oluşturulmuştur (www.eia.gov , 2019).

İran, uluslararası sistemde kendi iç dünyası ile kendinden söz ettirse de jeopolitik konumu açısından da önemli bir ülkedir. İran, enerji kaynakları açısından dünyanın merkezi olarak nitelendirilen Orta Asya, Hazar Bölgesi ve Ortadoğu'nun kesişim noktasında yer almaktadır. Bu önemli konumuna ilaveten İran, günde yaklaşık 17 milyon varil petrolün dünya piyasalarına ihraç edildiği Hürmüz Boğazı'nı idare etmektedir. Ayrıca Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı vasıtası ile iletilen enerji ağları ile Bakü-Tiflis-Ceyhan yolunu teftiş edebilecek pozisyona sahip olması ile İran, enerji kaynaklarının bol olduğu Ortadoğu ve Körfez ülkelerinin yer aldığı coğrafya ile de sınırdış haldedir (Çetinkaya,2019:157).

İran'ın sahip olduğu petrol rezervlerinin geneli Irak ile yaptığı hudut bölgeleri çevresinde ve Basra Körfezi kenarlarında yer alan rezervlerde konumlanması ile birlikte, İran Hazar Denizi'nin kendine ait kısmında mühim oranda enerji rezervlerine ev sahipliği yapmaktadır. İran, kendi bölgesinde diğer ülkelere nazaran daha az rezerv bulunmasından dolayı son dönemde Hazar Denizi'nde yeni kaynaklar bulabilmek için keşif çalışmalarına ağırlık vermiştir. İran Ulusal Petrol Şirketi (NIOC-National Iranian Oil Company), İran'a yeni rezervler kazandırmakla beraber bu rezervleri imal ve iletmek ile görevli bir şirkettir. Hazar Denizi'nde hali hazırda yaptığı ve 1980'lerin son senelerinden başlayarak süratlendirdiği araştırmalarda, burada yer alan petrol rezervlerinin toplamda 12 milyar varilden fazla olduğu belirtilmiştir. 1997 yılına gelindiğinde, Hazar Denizi'nde yeni kaynaklar bulabilmek için araştırmalar yapan İran ile Azerbaycan'ın devlet petrol şirketleri arasında, Hazar Denizi'nin İran bölümünde sismik araştırmalar ve araştırma kuyuları oluşturulmasına yönelik bir birliktelik meydana getirilmiştir. Bu oluşum, 1998 yılı ile beraber gelindiğinde yeni kaynak araştırmaları yapmaya devam etmiştir (Timor,2000:220).

İran ile Hazar Bölgesi'nde yer alan ülkeler arasındaki münasebet genel olarak İran'ın Şii yayılcılığına verdiği destek üzerinden ilerlemektedir. Bu siyaset, İran'ı bölgede yalnız bırakmakta ve bölgesel işbirliğini tehlikeye atmaktadır. İran bu kadar eleştirilere maruz kalmasına rağmen sahip olduğu kaynaklar sebebiyle dünya siyasetindeki yerini her geçen gün pekiştirmektedir (Konukçu,2017:5).

Petrol'den elde edilen gelire bağımlı olan devletlerin ele geçirilmesi ve baskı altına alınması sorununun son derece farkında olan ve kendi gelirlerinin yaklaşık %80'i petrole bağlı olan İran hükümeti, 2006 yılında New York ve Londra petrol borsalarına rakip olabilecek ve Euro'yu temel para birimi olarak kabul eden bir İran Petrol Borsası'nın kurulmasını istediğini belirtmiş ve bu isteğine 2011 yılında kavuşmuştur. İran'ın 1979 devrimi sonrası yapmış olduğu ikinci, petrol karşılığında ödenecek olan ücretin dolar olarak değil euro olarak verilmesini istemiştir. Bu hareketi ile ABD'nin hegemonyasını kırmak ve AB ülkeleri ile uyumlu hale gelerek enerji ihracatında çeşitlilik yaratmayı hedeflemiştir (Konukçu,2017:5).

Anlaşılabileceği gibi İran, ABD'nin baskılarını aşmış ve yeni yatırımcıları ülkesine çekerek tekrardan prestij kazanmasını sağlamaya başlamıştır. Bu yatırımlarda yer almak isteyen ülkeler yalnızca Avrupa Birliği ülkelerinden değil, aynı zamanda Uzakdoğu devletlerinden de istekler mevcuttur. İran, Hazar Bölgesi'nde yer alan devletlere komşu olmasından dolayı o ülkelere dünya pazarlarına ihraç edilen enerjinin kendi üzerinden iletilmesi gerektiğini belirtmektedir. Kendisini bir geçiş ülkesi olarak gören İran, büyük denizlere ulaşabilen limanları ve imal edilen enerjileri önemli piyasalar iletebilme potansiyelinden dolayı böyle bir imkana sahiptir. 1997 yılında Türkmenistan ile yapılan anlaşmayı takiben, bir az kapasiteli doğalgaz boru hattı sistemi oluşturulmuştur. Bu hat halihazırda Türkmenistan'nın kullanabildiği tek hat konumundadır. İran, Hazar bölgesi ülkeleri nezdinde sahip olduğu limanlarıyla önemli bir alternatiftir. İran ile Türkmenistan arasında işbirliği ulaşım ve enerji alanlarındadır. Türkmenistan, İran için Orta Asya'ya ilerleyebilmesi için bir geçiş ülkesiyken, İran da Türkmenistan için Basra Körfezi'ne ulaşmada geçiş ülkesidir (Turan, 2010:55).

Boru hattı vasıtası ile enerji taşımak, diğer yollara nazaran daha az meşakkatlidir. Fakat ülkelerin buldukları coğrafi konumları gereği başka yöntemleri de kullanabilmelerine yol açmıştır. İran'a komşu olan; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, enerjilerini diğer ülkelere aktarabilmek için denizlere ihtiyaç duymaktadırlar. Açık denizlere erişimi olmayan bu devletler için İran, önemli bir transit ülke konumundadır (Hokmabadı ve Emi,2018:85).

İran limanlarının iyileştirilmesi ile gelişmelere daha kolay adapte olabilen bir hale gelmiş ve PMO (Project Management Office) projeleri kullanılmıştır. İran'ın sahip olduğu limanlar içerisinde büyük mal taşıma kapasitesine ulaşabilen liman olan Şehit Rajae Limanı, yeni gelişmeler neticesinde iyileştirmeye tabi tutulmuştur ve kapasitesi arttırılmıştır. İlaveten diğer limanlarda da -başta Enzali ve Emirabad limanlarında- bu kapasiteleri yükseltilerek, planlanan kuzey-güney transitinin önemli bir dişlisi olmuşlardır. Bu kapasite yükselmesi neticesinde taşınan enerjinin rahat iletebilmesi için tasarlanmıştır (Hokmabadı ve Emi,2018:87).

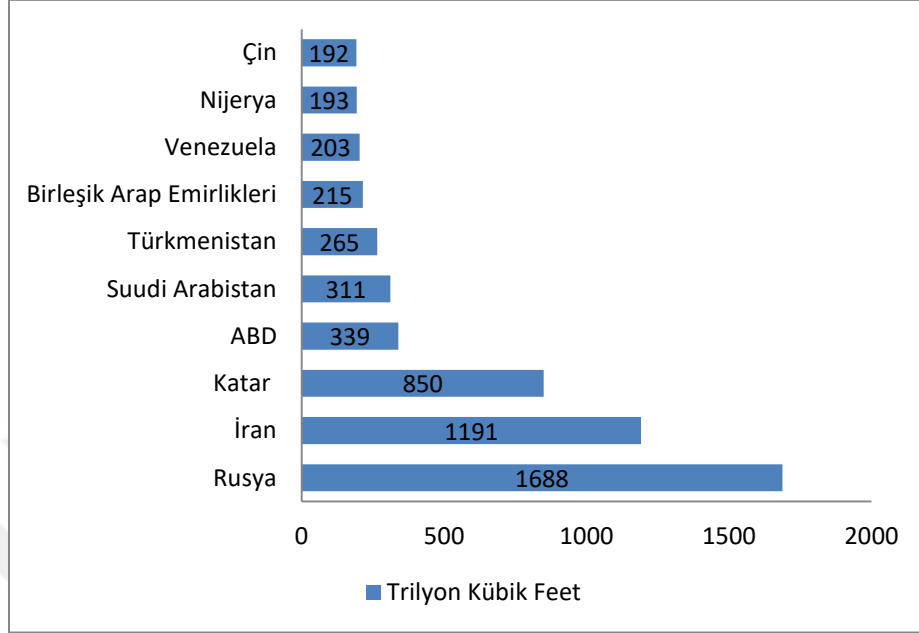
Harita 2. 11 : İran'ın Önemli Limanları Haritası

Kaynak: (www.pmo.ir/en/portsandterminals/iranianports, 2019)

İran dünya doğalgaz rezervlerinin %17.2'sine (BP Statistical Review of World Energy 2018:26) ev sahipliği yapmaktadır. 2017 yılı sonunda İran'ın kanıtlanmış doğalgaz rezervi 33.2 trilyon m³'tür (BP Statistical Review of World Energy 2018:26). 1997 yılında yapılan çalışmalara göre sahip olduğu doğalgaz rezervi 22.7 trilyon m³'tür (BP Statistical Review of World Energy 2018:26). 20 yılda artan bu rezerv, yakın gelecekte de İran'a yapılacak yatırımlar ile beraber daha da artacağı tahmin edilmektedir.

Grafik 2. 19 : Dünya Kanıtlamış Doğalgaz Rezervleri Grafiği

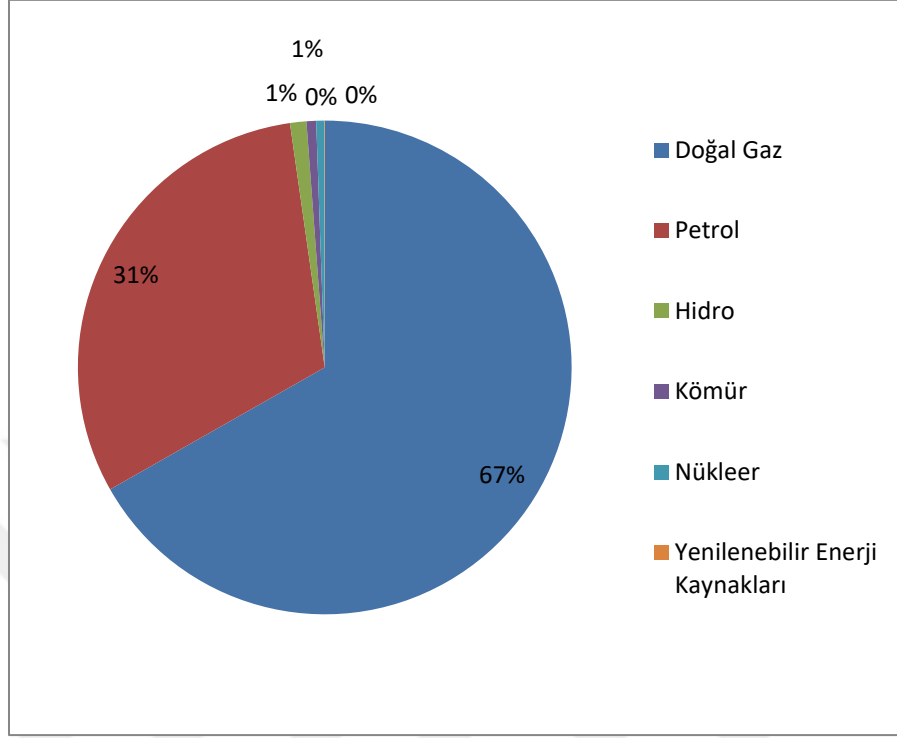

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018 inceleme kitabı verileri kullanılarak oluşturulmuştur (2019).

Grafik 2.19’da görüldüğü gibi dünyada en büyük doğalgaz rezervi Rusya’dan sonra İran’da bulunmaktadır. Bu durum İran’ı en önemli kaynak ülkelerinden biri haline getirmektedir. Siyasal sorunlardan dolayı üretimi büyük ölçüde düşüş yaşasada, İran hala dünyanın en büyük rezervlerine sahip ülkelerden biri konumundadır. İleriki zamanlarda enerji kaynaklarının tepe noktasını geçeceği düşünüldüğünde İran’a uygulanan baskıların kalkacağı ve enerji piyasasına tekrardan güçlü bir giriş yapacağı görünmektedir.

İran 2017 yılı sonunda 223.9 milyar m³ doğalgaz üretimi gerçekleştirmiştir (BP Statistical Review of World Energy 2018:28). Dünya’daki 2017 yılı doğalgaz üretiminin yaklaşık olarak % 6.1’ini gerçekleştirmiştir (BP Statistical Review of World Energy 2018:28). Tüketimi ise, 2017 yılı sonunda 214.4 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Dünya’daki 2017 yılı tüketiminin ise yaklaşık olarak % 5.8’ini gerçekleştirmiştir (BP Statistical Review of World Energy 2018:29).

Grafik 2. 20 : İran'ın Başlıca Enerji Tüketimi Grafiği

Kaynak: U.S. Energy Information Administration verileri kullanılarak oluşturulmuştur (www.eia.gov , 2019).

İran'ın dış politikasını anlayabilmek için sahip olduğu enerji politikasına bakmak yeterli olacaktır. Bu neticeyle İran'ın dış politika oluştururken en çok dikkate aldığı unsur olan enerji kaynaklarının, dış politika üzerindeki etkisini bilmek gerekmektedir (Kalehsar, 2015:411). Aşağıda ifade edildiği gibi İran'ın bölgedeki önemli amaçları şöyle sıralanabilir:

-Rusya ve Batı devletleri ile iki taraflı denge siyaseti etrafında iyileştirilebilir münasebetler,

-Komşuları ile bir araya gelerek karşılıklı sürekli gelişme halinde olan ticaret ağları oluşturmak, özel olarak büyük pazarlara ev sahipliği yapan Rusya, Türkiye, Irak ve Pakistan gibi ülkeleri ile,

-İran'ın sahip olduğu büyük kaynaklarını iyileştirebilmek için petrol, doğalgaz ve elektrik gibi mecralarda, bağımlı olmayan bir enerji ortaklığı meydana getirmek (Kalehsar, 2015:412).

İran'ın ev sahipliği yaptığı doğalgaz kaynaklarının %85'ten fazlası ortaklık ilişkisi düzenlenmemiş bölgelerde yer almaktadır. Bu bölgelerin dünya standartlarına ulaşabilmesi için dış kaynaklara ihtiyacı bulunmaktadır. Bu bölgeler dahilinde Güney ve Kuzey Pars, Kish ve Kangan-Nar yer almaktadır. Güney Pars rezervi, İran'daki en mühim doğalgaz rezervidir. Bu rezerv, İran'ın sahip olduğu doğalgaz kaynaklarının %47'sini ve imalatının %35'ini sağlamaktadır (Kalehsar, 2015:420).

Günümüzde İran ekonomisi ve ekonomi özelinde enerji sektörü, Batı dünyası tarafından baskı altına alınmakta ve ambargolar uygulanmaktadır. Bu uygulanan ambargolar İran'ın mevcut enerji sektörünü geliştirebilmesine engel olmakta ve bölgede arzulanmış olduğu işbirliği ortamına dahil olmasına engel olmaktadır. Yabancı devlet menşeli enerji şirketleri İran'da yer alan tasarılaran çekilmek zorunda bırakılmışlardır. İran'ın enerji sektörünü geliştirebilmesi için yatırımlara ihtiyacı bulunmaktadır. Fakat mevcut durumda uluslararası banka ve ekonomi kuruluşları İran'a kredi vermemekte ve tasarılarına destek olmamaktadır (Kalehsar, 2015,423-424).

İran Güney Pars sahasından imal ettiği doğalgazı 2019 yılında 350 mcm/d'den 800 mcm/d seviyesine kadar iyileştirme yapmayı düşünmektedir. Bu tasarı için ihtiyaç duyulan miktar ise en az \$43 milyar olacağı öngörülmektedir (Kalehsar, 2015:429).

İran, inşa edilmesi düşünülen İran-Umman Doğalgaz Boru Hattı ile imalat seviyesini %66 civarında yükseltmeyi planlamaktadır. Ülke içinde yer alan doğalgaz müşterileri, imalatı yükseltebilmek için yeni tasarılar ve arz kaynaklarına ihtiyaç olduğunu düşünmektedirler. 2015 yılının nisan ayının ortasına gelindiğinde İran Türkiye'ye çifte gaz ihraç edebilme isteğini Türkiye'ye iletmiştir. İran'ın yapmış olduğu bu teklif Türkiye karar alıcıları tarafından reddedilmiştir. Türkiye'nin bu teklife yapmış olduğu karşı teklif ise İran'dan düşük maliyette doğalgaz satın alabilmeyi içermektedir. Fakat İran'da bu teklifi reddetmiştir. Bu yapılan karşılıklı

tekliflerin ardından İran ile Umman arasında 2014 yılının Mart ayında imzalanmış olan anlaşma metnine bakıldığında İran, Umman'a gaz ihracatı yapacaktır. İran Umman'a yıllık 10 milyon küp doğalgaz ihraç edecektir. Bu ihracat için iki ülke ortaklaşa olarak Basra Körfezinin altından iki ülkeyi birbirine bağlayacak olan bir doğalgaz boru hattı inşa edilmesini görüşmektedirler (Kalehsar, 2015:430). Bu boru hattı 2020 yılının son aylarına gelindiğinde kullanıma açılması için iki ülke arasında karar alınmıştır.

Eski İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad döneminde imzası atılmış olan İran-Pakistan doğalgaz anlaşmasına bakıldığında ise İran, Pakistan'a günlük olarak 22 milyon m³ gaz ihraç etmeyi kabul etmiştir. Pakistan'da yaşanan ekonomik darlık sebebiyle Pakistan, boru hattının inşasına başlayamamıştır. Pakistan anlaşmaya göre hattın inşasının ileri bir tarihe aktarılması sonucu olarak İran'a tazminat olarak \$200 milyon ödeme yapmayı kabul etmiştir (Kalehsar, 2015:430).

İran, ABD'nin bütün engellemeleri yapmasına rağmen Hazar'da etkili olma gayretini göstermektedir. İran coğrafi konumunu Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ve Azerbaycan'ın dış dünyaya açılma stratejilerine karşı kullanmaktadır. İran ilk olarak Hazar Havzası'nda bulunan ülkelerin sahip olduğu enerji kaynaklarının İran rotasını kullanarak dünya'ya pazarlanması teklifini yapmıştır. Fakat İran'ın bu teklifi halihazırdaki ekonomik ve politik sebeplerden ötürü kabul edilmemiştir. Türkmenistan ile yapmış olduğu bir anlaşmaya göre ise Türkmenistan, İran aracılığı ile doğalgazını Türkiye'ye iletmektedir. İran'ın boru hatları mevzusundaki diğer önemli bir avantajı ise takas yapabilme olanağının mevcut olmasıdır. İran bölge ülkelerinden satın aldığı imal yerine hudutlarından kendi imalatını ihraç edebilme olanağına sahiptir.

İran bu politikalarına rağmen kendi gazını Avrupa'ya ulaştırma hedefini taze tutmaktadır. BTC'nin hizmete girmiş olması ile beraber oluşan Azerbaycan-Türkiye bağlantısı İran için önemli bir avantaj sunmaktadır. İran'ın Azerbaycan'a yakın bölgelerinde eklenecek bir hat ile beraber İran gazını Avrupa'ya satabilme olanağına sahiptir.

3.HAZAR HAVZASI'NDA YAŞANAN SORUNLAR

Hazar Havzası'nın küresel sistemde anlaşmazlıklara konu olmasının en belirgin sebebi dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük bir bölümüne ev sahipliği yapmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Hazar'ın statü sorununun henüz cevaplandırılmamış olması da bu sorunlar arasında yer almaktadır.

Hazar Bölgesindeki üzerinde anlaşılabilen asıl sorun, Hazar'ın deniz mi yoksa göl mü olduğudur. Bu tartışmanın sonucuna göre ise hangi uluslararası kuralların tatbik edileceğidir. Bu meselenin ortaya çıkmasındaki en önemli aktör Rusya'dır. Asıl niyeti, uluslararası petrol şirketlerinin bölgeye girmesini önleyerek tek başına bölgeye hakim olmaktır (Kantarıcı,2006:72-73). SSCB'nin çöküşü, Orta Asya'da da jeopolitik değişiklikler yaratmıştır. SSCB dağılmadan önce Hazar Denizi, güneyinde İran'a ait ufak bir bölge ile beraber tamamen Sovyetlerin kontrolünde olan bir Rus Gölü'yü.

Batılı devletlerin desteği ile bölgeye gelen şirketlerden cesaret alan Azerbaycan'ın ve aynı şekilde Kazakistan ve Türkmenistan'ın kurulması ile beraber, Rusya Hazar'da yer alan zengin doğal kaynakları isteyen beş ülkeden biri durumuna düşmüştür. Artık bu zengin kaynakları diğer devletlerin arzusu olmadan istediği gibi kullanamayacaktır (Brzezinski,1997:135).

Orta Asya'da bağımsız ülkelerin kurulması, Rusya'nın güney bölgelerinden geriye çekilmesine sebep olmuştur. Rusya'nın ülkelerinden ayrılması ile beraber zengin kaynaklara sahip olan bu ülkeler, yabancı ülkeleri ülkelerinde ağırlamaya istekli hale geldiler (Brzezinski,1997:135).

Harita 2. 12 : Hazar Denizi Haritası

Kaynak: (www.stratejikortak.com , 2019).

Hazar denizi yaklaşık 371.000 km² 'lik bir yüzölçümüne sahip, hiçbir deniz ve okyanusla nehir-kanal ağları hariç irtibatı olmayan bir tuzlu su birikintisidir. Sözü edilen irtibat noktası ise Volga ve Don nehirlerinin kollarına iliştirilen kanallar vasıtası ile Karadeniz ve Baltık Denizi'ne ulaştırılmaktadır. Ayrıca, Hazar Denizi'nin su düzeyi sürekli olarak artmaktadır. İlaveten enerji kaynakları haricinde balıkçılık oldukça geniş alana yayılmıştır. Toplam mesafesi 7000 kilometre dolaylarında olan Hazar'a sınırı olan devletler uzunlukları sırasıyla Kazakistan (825 km) , Rusya (1930 km), Türkmenistan (1200 km), Azerbaycan (825 km) ve İran (740 km)'dir. Günümüzde meydana gelen hukuki statünün belirlenememesi sorunu bu kıyı uzunluklarının içerisinde yer alan enerji kaynakları ile alakalıdır (Ekici, 2015:336).

1991 senesine kadar Hazar'ın statüsü o zamanın iki sınırdaş ülkesi olan SSCB ile İran arasında imzalanan anlaşmalar ile belirlenmiştir. 1921 Dostluk Antlaşması'yla, İran ile SSCB deniz kuvvetlerine ait gemilerin Hazar denizi'nde dolaşım hakları tanınırken, 1935 yılında 1921 yılında imzalanan anlaşmaya ek olarak her iki ülkeye ait 10 mil genişliğinde bir balıkçılık bölgesi kurulmuştur. 1940 yılında

imzası atılmış olan başka bir anlaşmaya göre ise, deniz tabanının paylaşımı ve iki ülke arasında ortaklaşa kullanımına karar verilmiştir. Henüz Sovyetler Birliği dağılmadan 1970 yılında Hazar'ın Sovyetlere ait olan bölümü, Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan devletlerine pay edilmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılması neticesiyle Azerbaycan ve Kazakistan ülkeleri, 1970 yılında yapılan anlaşmaya atıfta bulunarak kendilerine verilen bölgelerin mülkiyetlerine aldıklarını ilan etmişlerdir. Günümüzde ise Hazar'da yer alan devletler su kütesinin deniz mi yoksa göl mü olduğunu tartışmaktadırlar. Rusya ve İran'ın bölgede fazla enerji kaynağı olmadığı için göl olduğunu savunmakta böylelikle kaynakların eşit dağılımını savunmaktadırlar. Türkmenistan'ın ise bu konuda herhangi bir kesin ifadesi bulunmamaktadır. Hazar'ın bir göl değil deniz olduğu fikrini savunan Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar Denizi'nin 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre yönetilmesi zorunluluğunu ifade etmişler ve bu sözleşmenin vermiş olduğu haklarını istemişlerdir. Sözleşmeye yer aldığına göre, her kıyıdaş devletin 12 millik bir ulusal karasularının 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerekmektedir. Geri kalan alanlar ise kıyıdaş ülkeler tarafından eşit bir kullanım için bölüştürülmelidir (Turan,2010:49).

Sovyetler Birliği'nden bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan bölge devletleri, ekonomik ve politik hürriyetlerini tekrar kaybetmemek için çaba sarf etmektedirler. Bunun neticesinde bağımsız olan devletler Hazar'da kendilerine ait olan bölgeleri, yabancı şirketlere açarak ekonomik ve politik kendilerine manevra alanı yaratmaya çalışmaktadırlar. Fakat bu durum Rusya tarafından hoş karşılanmamaktadır. Bu durumun önüne geçmeyi hedefleyen Rusya, Hazar'ın bir iç göl olarak kabul edilmesini ve bunun neticesinde kıyıdaş ülkelerin ortak yönetiminde olmasının zorunlu olduğunu ifade etmektedir (Aydın,2012:211).

Rusya, içinde olduğu politik ve ekonomik duruma göre Hazar'ın statüsü konusunda fikirlerinde birkaç defa değişikliğe gitmiştir. 1998 senesine gelindiğinde Hazar'ın kuzey sınırlarına ev sahipliği yapan iki ülke Rusya ve Kazakistan, Hazar'ın kuzey bölümünün deniz dibinin bölüştürülmesi ile ilgili anlaşmaya imza atmışlardır. İran, Rusya'nın fikir değiştirmesini eşleştirmiş ve eski düşüncesine geri dönmelerini istemiştir. Adalet prensibine dayalı bir bölüştürme gerçekleştirilmesinin gerekli

olduğunu belirten İran, diğer ülkelerin uygulamak istediği projelere karşı çıkmaktadır. Hazar'ın durumunun görüşülmesi için toplanılan konferanslarda genel olarak Hazar çevresi ve deniz taşımacılığı gibi konularda görüş birliğine varılmış fakat deniz dibinin paylaşımı gibi hassas konularda aynı görüşte buluşulamamıştır. Hazar'ın günümüze kadar durumunun belirlenememesinin en önemli sebeplerinde birisi, denizin altına dönebilecek olası boru hatlarıdır. Eğer boru hattı döşenirse Rusya'ya Orta Asya'dan giden hatların bir önemi kalmayacak ve Rusya'nın Hazar ülkeleri üzerindeki hakimiyeti bozulacaktır. Bu durumu istemeyen Rusya, çevre sorunlarını bahane göstererek boru hattı döşenmesine karşı çıkmaktadır. Bu durumda Azerbaycan ve Kazakistan'ın aleyhine olan bir durumdur. Rusya'nın bölge ülkeleri üzerinde hakimiyet kaybı yaşaması Rusya'nın yakın çevre doktrinine zarar verecektir. Bölge ülkelerinden sağlanan enerji yakın çevre doktrininin temel yapı taşıdır. Bölgenin Rusya kontrolünden çıkması, yakın çevre doktrininin rafa kalkması anlamına gelmektedir (Turan,2010:49-50).

Yüzyılın Anlaşması ismiyle imzalanan ülkelerarası bir anlaşma nedeniyle Hazar'ın statü meselesini gitgide zorlaştıran Azerbaycan, kendisine düşen payı en etkili olarak işler hale getirebilmek için Hazar'ın bir deniz olduğu tezini ve bu denizin ülkelerarası imzalanmış olan uluslararası kurallar nezdinde sonuca bağlanması gerekliliğini savunmaktadır. İran'ın savunduğu teze göre ise her kıyıdaş ülkenin %20 oranında pay elde etmesi gerektiğini ifade etmektedir. İran, Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan Araz-Alov-Şark petrol sahalarını kendisine verilmesini istemektedir. Kazakistan ile Azerbaycan, aynı düşünceleri paylaşmalarına rağmen Kazakistan bazı konularda Azerbaycan'dan farklı düşünmektedir. Kazakistan, Hazar'ın ulusal alanlara ayrıştırılmasını değil, deniz dibinin bölüştürülmesi ve ifade edilen sınırlar dışında ise ortak kullanım olması gerektiğini savunmaktadır. Türkmenistan ise Azerbaycan'nın sınırları içerisinde yer alan Güneşli, Çırağ ve Azeri sahalarının kendisine verilmesine ilaveten, Hazar'ın hem dibinin hem de su üzerinin ayrıştırılmasını ve her ülkenin kendisine verilen bölümü idare etmesini istemektedir (Ekici, 2015:336).

Amerikan Enerji Enformasyon İdaresi'nin Aralık 1998 tarihli raporunda, Hazar bölgesi'nde yer alan enerji kaynaklarının toplamı ile ilgili olarak şu bilgileri

vermiştir: İran ve Rusya'nın Hazar Denizi'ne komşu alanları da sayılarak, Hazar bölgesinde 16 ila 32.5 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Bu sayının 15.6 ila 32.1 milyar varillik bölümü, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'a ait bölgelerde yer almaktadır. Bu sayılar gösteriyorki Hazar Bölgesi'nin ABD (22 milyar varil) ile Kuzey Denizi (17 milyar varil) rezervlerinden daha yüksek miktarda petrol rezervine ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Doğalgaz rezervlerine bakıldığında ise, bölgede yer alan devletlerin, dünyanın geri kalan ülkelerin gün geçtikçe artan enerji ihtiyacını temin edebilecek rezerve sahip olduğu söylenebilmektedir (Ekici, 2015:336-337). Petrol dışında ise, varlığı kanıtlanmış rezerv olarak ise 6.7-9.2 trilyon metreküp, tahmin edilen rezerv olarak ise 8 trilyon metreküp doğalgaz bulunmaktadır (Kantarıcı,2006:73).

Yukarıda yer alan farklı görüşlerin Hazar Havzası'nda uygulamak tartışmalara yol açabileceği bir gerçektir. Bölge devletlerinin yapabileceği tek çözüm ise devletler arası antlaşmalar yoluyla bu statünün belirlenmesidir. Bu bağlamda Guive Mirfendereski şöyle söylemiştir:

“Hazar bir deniz veya göl de olsa, su üstündeki sınırlarını belirleme işi beş kıyı devletine kalmıştır” (Abilov,2013:54).

Yukarıda belirtilen açıklamalar ile beraber ülkelerin fikirlerini sürekli değiştirebildikleri görülmüştür. Buradaki amaç bilinmemekle beraber, ortak bir noktaya varmak veya bir diğer ülkenin diğerlerinden fazla pay almasının önüne geçebilmek olarak ifade edilebilir.

Hazar Bölgesi'ndeki sorunlar sadece üretim ile ilgili olmamakla beraber dağıtım konusunda da sıklıkla fikir ayrılıkları yaşanmaktadır. Petrol ve doğal gazda büyük oranda dışa bağımlı olan gelişmiş devletler, imalat yapılan yerin güvenliğine ilaveten enerjiyi aktarma güvenliğini de göz önünde bulundurmaktadırlar. ABD, Rusya, Çin gibi küresel güçler enerjinin taşınmasını da üretimi kadar önemli görmektedir.

Yeni bağımsız olmuş olan bölge devletleri Rusya Federasyonu'na olan bağımlılıklarını en aza indirebilmek için; bölgenin enerji ihracat yönünü güney-

kuzey'den doğu-batı yönüne çevirmeyi hedeflemektedirler. Bu yeni yönün en büyük iki boru hattı tasarısı ise Tengiz-Novorossisky Projesi ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı olmuştur (Oruç,2013:97). Bu örnek bile gelişmiş ülkelerin bölge devletlerinin politikalarını nasıl etkilediğinin göstergesidir.

Diğer bir sorun ise istikrarsızlık ve yozlaşmadır. 1991 yılında yeni bağımsızlıklarını kazanan bölge devletleri, devlet tecrübesinden yoksun bir şekilde yönetilmektedirler. Hükümetlerde uzun süreli tek kişilik yönetimler ile yoluna devam etmiştir. Demokratikleşmenin az olması sebebiyle siyasete katılımı azaltmış ve yöneticilerin kendi siyasi isteklerini ülke isteklerinin önüne koymalarına neden olmaktadır.

Başka bir mesele ise merkeziyetçi yönetimlerdir. Devlet, ülke dışından gelen yatırımlara dilediği gibi karışabilmekte ve yatırımları ülkeden kaçırmaktadır. Bunun neticesinde enerji sektöründe devletin varlığı tekel konuma gelmiş ve üretimde verimsizlik ortaya çıkmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA, AB VE TÜRKİYE ÜÇGENİNDE HAZAR HAVZASI'NIN ÖNEMİ

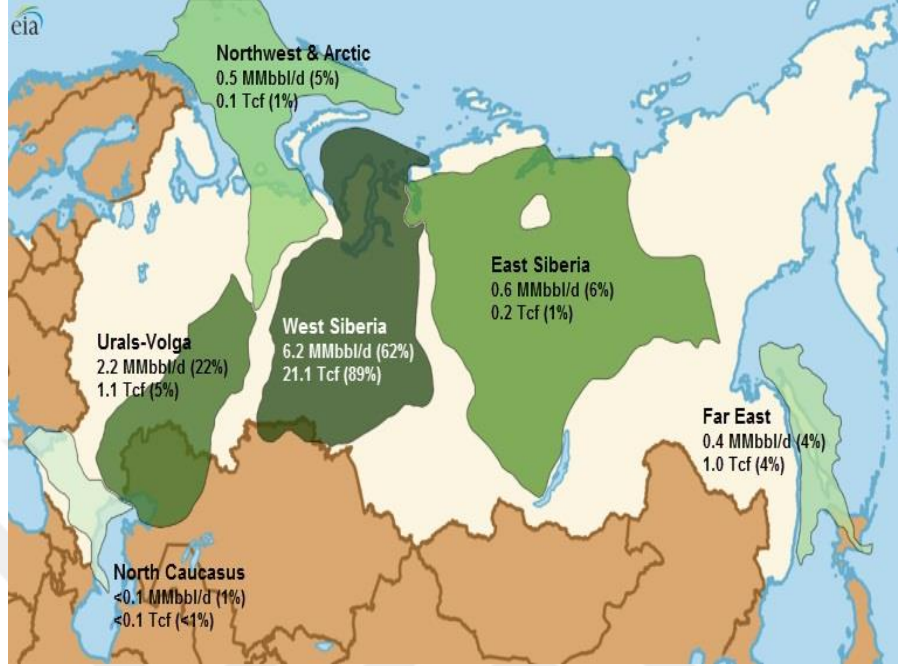
1. RUSYA AÇISINDAN HAZAR HAVZASI'NIN ÖNEMİ

Rusya Federasyonu, hem bölge ülkesi hem de küresel bir aktör olduğu için bir önceki bölümde söz etmek yerine bu bölümde söz etmenin daha uygun olacağı tespit edilmiştir. Rusya Federasyonu hem petrol hem de doğal gaz üreticisi bir ülke olarak dünya'nın enerji tekellerini kendisinde barındırmaktadır.

Dünya'nın ikinci büyük petrol üreticisi ve ikinci en büyük doğal gaz üreticisi olan Rusya, bir miktarda kömür üretmektedir. Ekonomisi tamamen hidrokarbon kaynaklarına bağımlı konumdadır. Petrol ve doğal gaz gelirleri federal bütçenin 3'te 1'ini oluşturmaktadır (Ministry of Finance of the Russian Federation, 2019).

Rusya Federasyonu'nun 2017 yılında sahip olduğu petrol rezervi, 106.2 milyar varildir. Dünya petrol rezervlerinin % 6.3'üne ev sahipliği yapmaktadır (BP Statistical Review of World Energy 2018:12). 2017 yılı günlük petrol üretimi 11257 bin varildir. Bu oran, dünya günlük petrol üretiminin % 12.2'sine denk gelmektedir (BP Statistical Review of World Energy 2018:14). Tüketimi ise günlük 3224 bin varildir. Bu oran, dünya günlük petrol tüketiminin % 3.3'üne denk gelmektedir (BP Statistical Review of World Energy 2018:15).

Harita 3. 1 : Rusya'nın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri Haritası

Kaynak: (www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=18051 , 2019).

Harita 3.1'de Rusya'nın en büyük petrol ve doğalgaz alanları görülmektedir. En büyük petrol ve doğalgaz rezervi olan bölge Batı Sibirya bölgesidir. Batı Sibirya Bölgesi'nin petrol rezervi 6.2 milyon varildir ve bu Rusya'nın sahip olduğu rezervlerin % 62'sine denk gelmektedir. İkinci en büyük rezerv ise Ural-Volga rezervidir. Bu rezervde 2.2 milyon varil Rus petrolü yer almaktadır ve bu Rusya'nın sahip olduğu rezervlerin % 22'sine denk gelmektedir.

Rusya'nın Batı Sibirya bölgesinde ürettiği 6.2 milyon varilin 4.8 milyon varili Khanty-Mansiisk bölgesinde, 977 bin varili Yamal-Nenets bölgesinde ve son olarak 487 bin varili Batı Sibirya bölgesinde yer alan diğer rezervlerde üretilmektedir. Rusya üretmiş olduğu 11257 bin varilin 41 bin varil gibi düşük üretimi Hazar Denizi'nde gerçekleştirmektedir

(www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS). Bu oranın düşük olmasının sebeplerinden en önemlisi de Hazar Denizi'nin statüsünün henüz belirlenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Rusya’da petrol üretimi devlet şirketlerinin tekelinde bulunmaktadır. 11257 bin varil günlük üretiminden en yüksek payı 4021 bin varil üretimi ile Rosneft almaktadır. İkinci sırada 1679 bin varil’lik üretimi ile Lukoil, üçüncü sırada 1225 bin varil’lik üretimi ile Surgutneftegaz yer almaktadır. Ünlü Rus şirketi Gazprom ise 1117 bin varil’lik üretimi ile dördüncü sırada yer almaktadır

(www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS).

Rusya, 2016 yılında 5 milyon varilden fazla petrol ihracı gerçekleştirmiştir. Bu ihracatların % 70’i özellikle Hollanda, Almanya, Polonya ve Belarus’a gibi Avrupa ülkelerine gönderilmiştir. Rusya Avrupa’ya bağımlı olduğu kadar Avrupa’da Rusya’ya bağımlı durumdadır

(www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS).

Rusya’nın 2016 yılındaki petrol ihracatının % 26’sı Asya ve Okyanusya ülkelerine gönderilmektedir. Bu oran içerisindeki Çin’in payı gün geçtikçe artmaktadır. Rusya, Çin’in en büyük petrol ihracatçısı konumundadır. Rusya’nın sahip olduğu ESPO hattı Çin’e daha yakın olduğundan dolayı Rusya’nın Çin içerisindeki payı gittikçe artmaktadır.

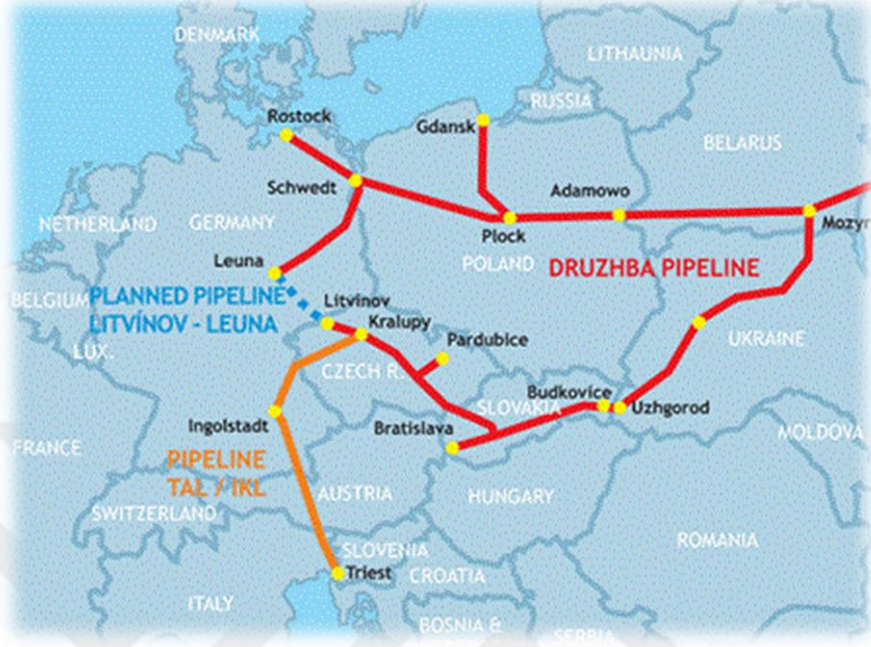
1.1 Rusya Federasyonu’nun Sahip Olduğu Petrol Boru Hatları

Rusya’nın sahip olduğu boru hatlarının işletmesi ve yönetimi Transneft şirketine aittir. Rusya’da bulunan hatlar *batı boru hatları* ve *doğu boru hatları* olmak üzere iki bölüm üzerinden incelenmiştir.

1.1.1. Batı Petrol Boru Hatları

-Druzhba Petrol Boru Hattı:

Harita 3. 2 : Druzhba Petrol Boru Hattı Haritası

Kaynak: (www.ceskapozice.lidovky.cz , 2019) .

Druzhba Petrol Boru Hattı, 2 milyon varil kapasiteli ve yaklaşık 4.025 km'lik uzunluğa sahiptir. Bu hat Ural-Volga bölgesindeki petrolü Avrupa'ya taşımaktadır.

-Baltık Petrol Boru Hattı Sistemi:

Harita 3. 3 : Baltık Boru Hattı Sistemi Haritası

Kaynak: (www.ecifpa.ru , 2019).

Baltık Petrol Boru Hattı Sistemi, birinci hattı 1.5 milyon varil kapasiteli ve 1.174 km uzunluğundadır. İkinci hattı ise, 0.6 milyon varil kapasiteli ve 997 km uzunluğundadır. Birinci hat Druzhba hattı ile birleşerek Finlandiya Körfezinde yer alan Primorsk bölgesine ulaşmaktadır. İkinci hat ise Druzhba hattı ile birleşerek, Finlandiya Körfezinde bulunan Ust-Luga bölgesine ulaşmaktadır.

-Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC):

Harita 3. 4 : Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu Haritası

Kaynak: (www.chevron.com , 2019).

Bu hat 1.3 milyon varil kapasiteli ve 1.512 km uzunluğundadır. Kazakistan ve Rusya'nın Hazar Denizi içindeki bölgelerinden ve Kazakistan'ın Tengiz sahasından başlayan hat, Rusya'nın Novorossiysk kentine ulaşmaktadır.

-Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı :

Harita 3. 5 : Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı Haritası

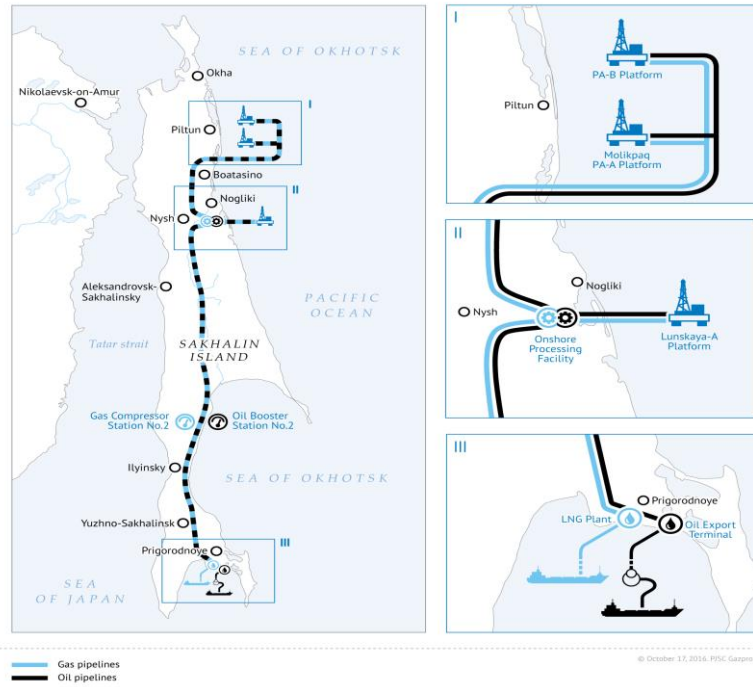
Kaynak: (www.research.gate.com , 2019).

Bu hat, 0.1 milyon varil kapasiteli ve 1.335 km uzunluğundadır. Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Sangachal alanından, Rusya'nın Novorossiysk kentine ulaşmaktadır.

1.1.2. Doğu Petrol Boru Hatları

-TransSakhalin Petrol Boru Hattı:

Harita 3. 6 : TransSakhalin Petrol Boru Hattı Haritası

Kaynak: (www.gazprom.com , 2019).

Bu hattın kapasitesi 0.2 milyon varil, uzunluğu ise 804 km'dir. Kuzey Sakhalin'in Offshore üretim yapan rezervinden, Güney Sakhalin'de yer alan Prigorodnoye Liman'ına ulaşmaktadır.

-ESPO (Eastern Siberia-Pacific Ocean Pipeline):

Harita 3. 7 : ESPO (Eastern Siberia-Pacific Ocean Pipeline) Haritası

Kaynak: (www.opednews.com , 2019).

ESPO-1 1.2 milyon varil, ESPO-2 1 milyon varil kapasiteye sahiptir. ESPO-1'in uzunluğu 2.735 km iken ESPO-2'nin uzunluğu 2.092 km'dir. Bu hatları besleyen bölgeler ise boru hatları aracılığıyla bu hatta bağlanan Doğu Sibirya rezervi ve Batı-Sibirya ve Yamanl-Nenets bölgeleri bu hattı beslemektedirler.

Rusya'da bulunan 4 büyük liman, Rusya'nın petrol ihracatının % 84'ünü gerçekleştirmektedir. Novorossiysk limanı en önemli limandır. Bu liman Orta Asya'dan ve Rusya'dan gelen petrolü dünya pazarına ulaştırmaktadır. St.Petersburg yakınında yer alan iki liman, Primorsk ve Ust-Luga terminalleri ise Finlandiya Körfezinden dünya'ya petrol ihracatı gerçekleştirmektedir. Bu iki liman ayrıca Baltık Petrol Boru Hattı sistemine de dahildir ve son olarak Kozmino ise Vladivostok yakınında yer almaktadır ve ESPO hatlarına terminallik hizmeti de vermektedir.

Rusya'nın 2016 yılında limanlardan yapmış olduğu 4355 bin varillik ihracatın 1407 bin varil'ini Novorossiysk, 978 bin varilini Primorsk, 669 bin varilini Ust-Luga ve 594 bin varilini Kozmino gerçekleştirmiştir (www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS).

Rusya Federasyonu 2017 yılı sonunda 35 trilyon m³ doğalgaz rezervine sahiptir. Bu oran, dünya doğalgaz dağılımında %18.1'e denk gelmektedir. 2017 yılı sonunda Rusya, 635.6 milyar m³ üretim gerçekleştirmiş ve dünya üretimindeki payı % 17.3'tür. Rusya 2017 yılı sonunda 424.8 milyar m³ tüketim gerçekleştirmiş ve dünya tüketimindeki oranı ise % 11.6 olarak hesaplanmaktadır (BP Statistical Review of World Energy 2018:26).

Rusya dünyadaki en büyük doğalgaz rezervine sahip ülke konumundadır ve en büyük ikinci üretici olarak göze çarpmaktadır. Rezervlerin çoğunluğu, büyük doğalgaz rezervlerine sahip olan Batı Sibirya'da yer almaktadır. Harita 3.1'de de görüldüğü gibi Rusya'nın sahip olduğu doğal gaz rezervlerinin %89'u bu bölgede yer almaktadır.

Rusya'da doğalgaz sektörü devlet şirketli olan Gazprom tarafından domine edilmektedir. 2016 yılında üretilen 22.6 Tcf doğalgazın 14.8 Tcf'si Gazprom tarafından üretilmiştir (www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS). Rusya 2016 yılında 22.6 Tcf'lik üretimi ile dünya doğalgaz üretiminde Amerika Birleşik Devletlerinin ardından ikinci sırada yer almaktadır. ABD ise 26.5 Tcf 'lik üretimi ile birinci sırada yer almaktadır.

Rusya'da 2016 yılında üretilen 22.6 Tcf doğalgazın 19.3 Tcf'si Batı Sibirya'da üretilmiş olup, 19.3 Tcf'nin 17.9'u ise Yamal-Nenets Bölgesinde üretilmiştir. 22.6 Tcf'nin 1.7'si Doğu Sibirya ve Uzak Doğu bölgelerinde üretilmiş olup, geri kalan 1.1 Tcf'lik bölüm ise Ural-Volga bölgesinde üretilmiştir (www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS).

Rusya'nın 7.5 Tcf'lik doğalgaz ihracatının neredeyse %90'ı boru hatları aracılığı ile Avrupa'ya gönderilmiştir. En fazla Almanya, Türkiye, İtalya, Belarus ve

Birleşik Krallığa ihraç edilmiştir

(www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS).

Rusya ve Avrupa doğalgaz sektöründe birbirlerine bağımlı durumdadır. Avrupa'nın en yakınında bulunan kaynak olarak Rusya, Avrupa'ya oldukça cazip gelmekte ve ucuz ulaşım masrafları ile beraber Avrupa piyasasında söz sahibi konumundadır. Aynı şekilde Rusya için en yakın pazar Avrupa olarak göze çarpmaktadır. Yakınlık, ulaşım maliyetleri ve siyasi faktörler göz önüne alındığında Rusya içinde vazgeçilemeyecek bir ortak konumundadır.

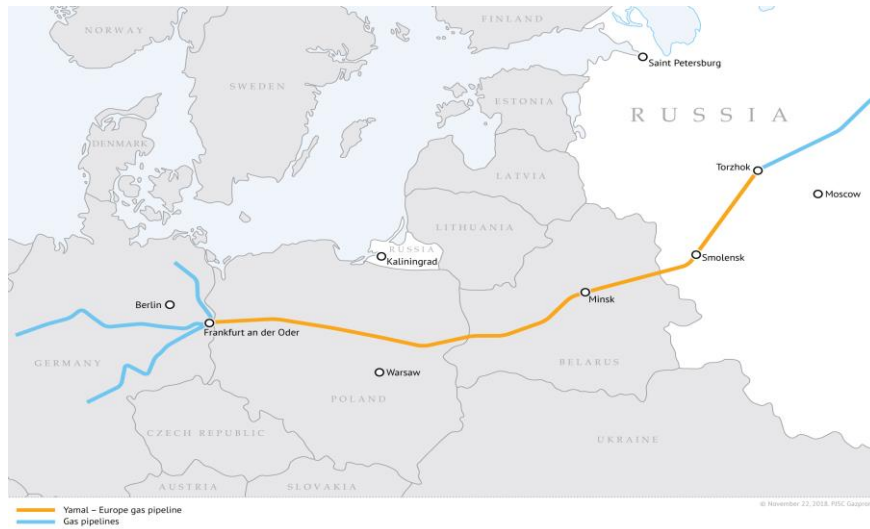
Son zamanlarda Rusya'nın bu bağımlılığı çeşitlendirmek için Çin gibi Uzak Doğu ülkeleri ile yapmış olduğu anlaşmalar oldukça önemlidir. Fakat buna karşılık Avrupa'nın hala Rusya'ya bağımlı konumda olması Rusya'nın elini güçlendirmekte ve siyasi manevra kabiliyeti sağlamaktadır.

1.2. Rusya Federasyonu'nun Sahip Olduğu Doğalgaz Boru Hatları

1.2.1. Batı Doğalgaz Boru Hatları

-Yamal-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı:

Harita 3. 8 : Yamal-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Haritası

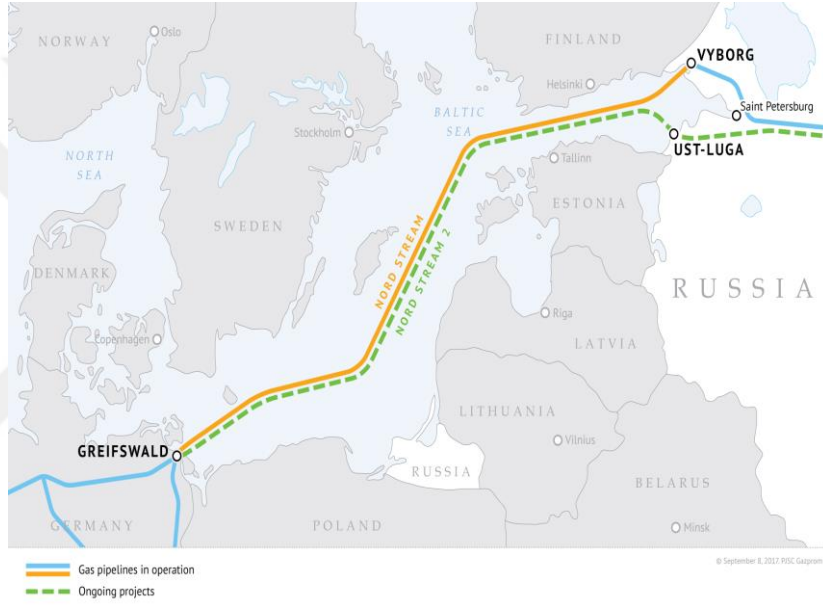
Kaynak: (www.Gazprom.com , 2019).

Rusya ile Avrupa arasındaki ilk doğalgaz boru hattıdır. Yamal yarımadasından başlamak suretiyle Belarus ve Polonya'dan geçerek Almanya'daki Jagal boru hattına bağlanarak Berlin'e kadar ulaşan bu hattın uzunluğu yaklaşık 4.200 km'dir. Rusya'nın Avrupa'ya gönderdiği doğalgazın yaklaşık dörtte birine karşılık gelmektedir (Çetinkaya,2019:101).

-Kuzey Akım Doğalgaz Boru Hatları:

Harita 3.9 : Kuzey Akım Doğalgaz Boru Hattı Haritası

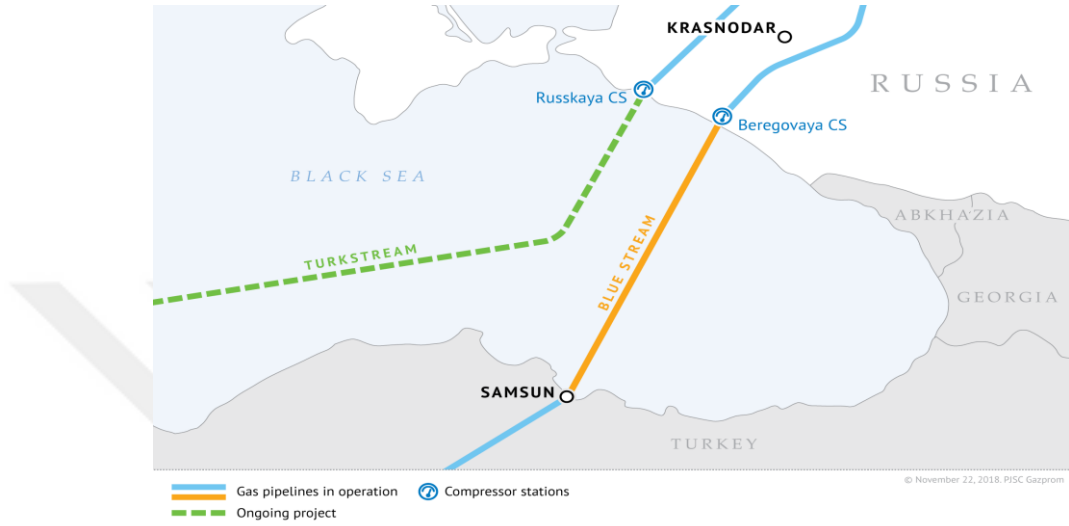

Kaynak: (www.gazprom.com , 2019).

Bu hatların kapasitesi 1.9 Tcf'dir. Uzunlukları ise yaklaşık 1.223 km'dir. Batı Sibirya'da yer alan Urengoy Sahasından getirilen doğalgazı, Vyborg ve Ust-Luga terminallerinden Almanya'nın Greifswald limanına ulaştırmaktadır. Bu hat ile transit ülkeler olmadan Rusya, Avrupa Birliği'ne gaz satışı gerçekleştirmektedir. Bu proje, AB içinde görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Genel olarak AB ülkeleri enerji'de Rusya'ya olan bağımlılığı azaltma hedefi içerisinde hareket ederken, bu hat bağımlılığı daha çok artıracığı için görüş ayrılıklarına neden olmuştur.

-Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı:

Harita 3. 10 : Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı Haritası

Kaynak: (www.gazprom.com , 2019).

0.6 Tcf kapasiteli ve 1.207 km uzunluğundaki bu hat, Rusya'nın Batı Sibirya sahasından üretilen doğalgazın Beregovaya limanından Karadeniz'i geçerek Türkiye'nin Samsun limanına ulaştırılması ile tamamlanmaktadır. Rusya'da Stavrapol bölgesindeki İzobilnoye sahasından başlayan bu hattın inşası 2002'de tamamlanmış ve ilk gaz akışı Şubat 2003'te gerçekleşmiştir.

-Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı:

Harita 3. 11 : Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı Haritası

Kaynak: (www.gazprom.com , 2019).

1.1 Tcf kapasiteli bu hat 804 km'den fazla uzunluğa sahiptir. Batı Sibirya sahasından çıkartılan doğalgazın Russkaya limanına getirilip oradan Karadeniz aracılığı ile Türkiye'nin Lüleburgaz kentine ulaşması ile son bulan bir hattır.

-Kuzey Işıkları Doğalgaz Boru Hattı :

Harita 3. 12 : Kuzey Işıkları Doğalgaz Boru Hattı Haritası

Kaynak: (www.en.wikipedia.com , 2019).

Rusya'nın Yamal rezervinden çıkartılan doğalgaz, Belarus üzerinden Avusturya Baumgarten Gaz Merkezi'ne aktarılan bu boru hattı sayesinde Rusya, herhangi bir siyasi engele takılmadan ve AB'yi enerji boru hatları vasıtasıyla tamamen kısıkaca alma politikasını gerçekleştirmesi açısından önemli bir hattır. Uzunluğu 7.377 km olup yıllık 51 milyar m³ gaz taşıyabilme kapasitesine sahiptir.

-Soyuz-Brotherhood Doğalgaz Boru Hatları:

Harita 3. 13: Soyuz-Brotherhood Doğalgaz Boru Hatları Haritası

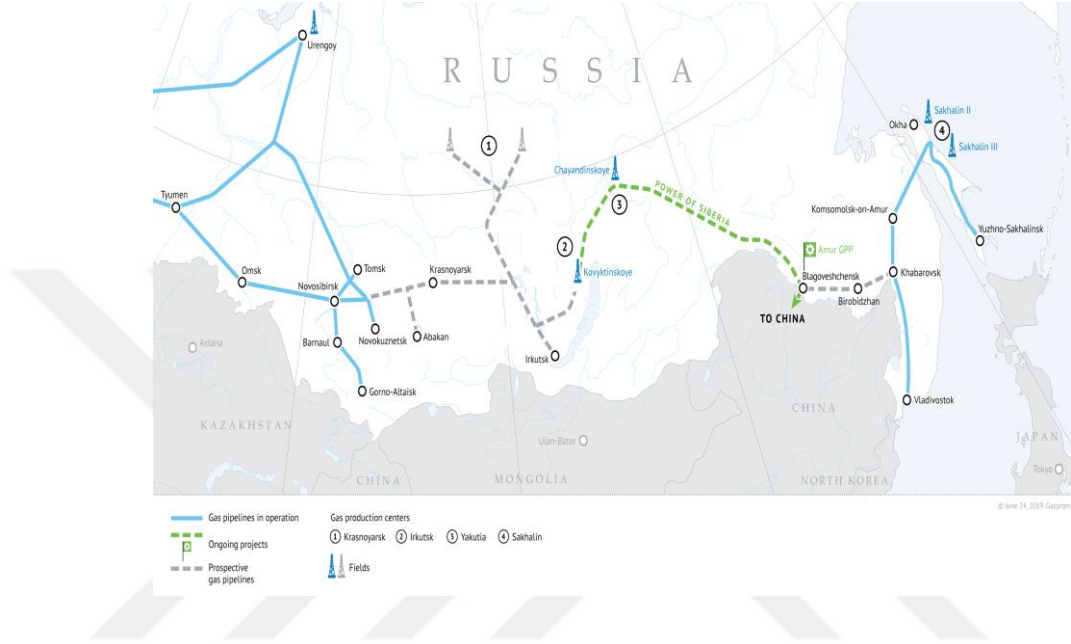
Kaynak: (www.ceep.be , 2019).

Bu iki hat Ukrayna'da meydana gelen doğalgaz krizlerinin çıkmasının temel sebebi olan hatlardır. Özellikle Hazar Bölgesi ülkeleri için önemli olan bu hatlar, krizler sırasında bölge ülkelerini oldukça tedirgin etmiştir. İhraç ettikleri doğalgazın bu hatlarda kesintiye uğraması sebebiyle Rusya ve Ukrayna'ya güvenleri kalmayan Hazar ülkeleri, seçenekleri değerlendirmeye başlamışlardır. Özellikle Türkiye'ye bu konuda önem vermektedirler. Bu hat ile bir taraftan Yamal sahasındaki Rus gazı, diğer taraftan Hazar Bölgesi ülkelerinden gelen gaz birleştirerek Avrupa'ya gönderilmektedir.

1.2.2 Doğu Doğalgaz Boru Hatları

-Sibirya Gücü Doğalgaz Boru Hatları:

Harita 3. 14 : Sibirya Gücü Doğalgaz Boru Hatları Haritası

Kaynak: (www.Gazprom.com , 2019).

Sibirya gücü 1 hattı 1.900 km'den fazla uzunluğu ve ana hatta 2.2 Tcf ve Çin'e ayrılan bölümde ise 1.3 Tcf kapasiteye sahip olacaktır. 2019 yılının sonunda işletmeye girmesi planlanan bu hattın beslenmesini, Doğu Sibirya haricinde, Irkutsk bölgesi'nde yer alan Kovytkı ve Yakutiya bölgesi'nde yer alan Chayadinskoye besleyecektir. İlk etapta Kuzeydoğu Çin'i besleyecek olan bu hat daha sonra gerçekleştirilecek olan genişletme çalışmaları ile beraber Sakhalin-Khabarovsk-Vladivostok hattına bağlanacaktır. Bu hat üzerinden ilk gaz sevkiyatı 2011 yılında Vladivostok'a doğru başlamıştır.

Sibirya Gücü 2 hattı ise, ilk başlarda 1.1 Tcf kapasite ve 2.607 km olarak planlanmaktadır. Batı Sibirya sahası ve Urengoy bölgesinin besleyeceği bu hatı, Çin'e ulaşacaktır.

-Sakhalin-Khabarovks-Vladivostok Doğalgaz Boru Hattı:

Harita 3. 15 : Sakhalin-Khabarovks-Vladivostok Doğalgaz Boru Hattı Haritası

Kaynak: (www.Gazprom.com, 2019).

0.2 Tcf kapasiteye sahip bu hat, 1.770 km uzunluğa sahiptir. Kuzey Sakhalin de yer alan Offshore ile üretilen gazı, Vladivostok'a ulaştırmaktadır.

Harita 3. 16 : Sakhalin LNG Terminali Haritası

Kaynak: (www.2b1stconsulting.com , 2019).

Rusya’da işlemekte olan hali hazırda tek LNG terminali olan Sakhalin LNG terminali Sakhalin adasında bulunmaktadır. Offshore olarak üretilen doğalgazın boru hatları vasıtasıyla Sakhalin’in en güneyinde bulunan Prigorodnoye terminali vasıtasıyla ihracatı yapılmaktadır

Rusya LNG ithalatı yapmak isteyen ülkeler ile uzun dönemli anlaşmalar imzalamıştır. Yapılan kontratların çoğunluğu Japon ve Güney Koreli şirketler ile olup, Sakhalin LNG terminalinden 2016 yılında 10.9 milyon mt (yaklaşık olarak 500 Bcf) ihraç edilmiş ve gönderilen ülkeler ise Japonya (% 65), Güney Kore (%23), Tayvan (%10) ve Çin (%3)’dir

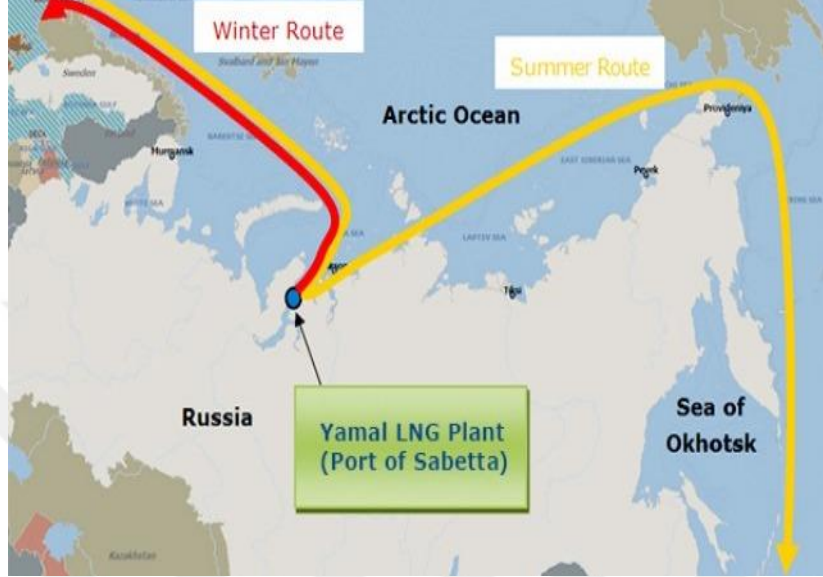
(www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS).

Yapım aşamasında olan Yamal LNG terminali, temel olarak Asya pazarına ihracat yapmak için inşaa edilmektedir. Yıl boyunca Ice-Class tankerler Yamal yarım adasından Arktik Okyanusunu ve Bering Boğazını geçerek doğrudan Asya pazarına

taşıyacaktır. Kış ayında ise Ice-Class tankerler doğalgazı doğrudan Avrupa'ya taşıyacaktır.

Harita 3. 17 : Yamal LNG Terminali Haritası

Kaynak: (www.maritime-executive.com , 2019).

1.3. Rusya Federasyonu'nun Enerji Politikaları

Rusya bağımsızlığını kazandığı günden beri yapmış olduğu ihracat verilerine bakıldığında, bu ihracat verilerinin içerisinde enerjiye büyük bir alan ayrıldığı görülmektedir. Bu durum enerjinin Rusya için ne kadar mühim olduğunu göstermektedir. Vladimir Putin'in 2000 yılındaki seçimlerde başkanlığı kazanmasının ardından Rus Dış Politikası'nda gözle görülür bir değişim içine girmiştir. Putin'in düşüncesinde göre Rusya, ekonomik ve sosyal alanlarda etkisini arttıramazsa dünya tarihinden yok olmaya mahkumdur (Varol,2014:91).

Bundan sebeple Rus dış siyaseti ile Rus enerji politikaları birbirine bağlanmış ve şartlar Rusya lehine gelişmediğinde enerji hamlesini kullanmaktan geri kalmamıştır. Putin'in kazanmış olduğu ilk seçimlerden sonra dünya genelinde var olan yüksek petrol ve doğalgaz fiyatlarından olumlu yönde etkilenen Rusya, gelişimine hızlıca devam etmiştir. Fakat bu durumun birde olumsuz bir tarafı

mevcuttur. O da enerjiye bağımlı hale gelmektir. Bu durum Rus ekonomisini bir taraftan olumlu etkilerken diğerk taraftan ise enerjiye bağımlı hale getirmektedir (Varol,2014:91).

Putin'in, Rusya'nın enerji rezervlerinden nasıl yararlanabileceğine dair bir doktora tezi bulunmaktadır. Bu konuda Rusya'yı dünyada dış politikasından hariç olarak enerji politikası olan tek ülke durumuna getirmiştir. Günümüzde bakıldığında Rus ekonomisinin içerisinde enerji sektörünün tek başına çoğunluğu sağladığı görülmektedir. Modern tarih boyunca Rusya topraklarındaki devletler, enerji sektöründen kazandıklarını diğerk sektörlere aktarmışlardır (Çetinkaya,2019:90).

Bütün veriler değerlendirildiğinde, enerji sektörünün Rusya ekonomisi için çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Rusya'nın bütçe gelirlerinin % 40'ını, ihracat gelirlerinin yaklaşık % 50'sini ve endüstriyel üretiminin % 30'unu sadece enerji sektörünün karşıladığı göz önüne alındığında Rusya'nın zengin kaynaklarına rağmen çevresinde yer alan bölgeleride kontrol etmek istemesi gayet mantıklıdır. Bereketli enerji kaynakları ve coğrafi geçmişi sebebiyle Hazar Havzası Avrasya'nın en mühim alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Rusya, Hazar Bölgesi'nde yer alan hidrokarbon kaynaklarını idare ederek, bölgede var olan diğerk ülkeler üzerinde hakimiyet sağlamaya çalışmaktadır (Çetinkaya,2019:92).

2000 yılı Mart ayında iktidara gelen Putin ile beraber enerji bir dış politika aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Putin'in siyasetinin merkezine Gazprom şirketini oturtmuş ve enerji alanındaki Avrupa ve Hazar ülkelerini bu şirket aracılığıyla idare etmeye çalışmıştır. Enerji konusunda etkin bir kuvvet olan Rusya, bu gücünü özellikle Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerine karşı siyasi bir araç olarak kullanabilmektedir.

Buzan'a göre (Rusya gibi) büyük güçler bölgesel zorunlulukları geçersiz kılarken, "nüfuz etme", " kaplama" gibi yollarla bölgelerin içine sızabilmektedir. Orta Asya Rusya'nın etkinliğinin en iyi gözlemlenebildiği bölge olarak dikkat çekmektedir. Orta Asya devletleri, Doğu Avrupa'daki eski-Sovyet cumhuriyetleri gibi Sovyetler Birliği'nden ayrılmak istememiş, dağılmayı önlemek için çaba göstermişlerdir (Şir,2008:348).

Hazar ülkeleri, Rusya'nın kendi üzerlerindeki etkisinin oldukça fazla olmasından dolayı bağımsızlıklarını kazandıkları zamanlarda batı ile ilişkilerini sınırlı seviyede sürdürmüşlerdir. Zamanla Hazar Havzası ülkeleri Rusya'nın hammadde deposu haline gelmiş ve bölge ülkeleri bu fikirlerini değiştirmeye başlamışlardır. Hazar Havzası ülkeleri, Avrupa ülkeleri için enerji güvenliklerini ve çeşitliliklerini sağlayabilecekleri ve Rusya'ya olan bağımlılığı bir nebze olsun azaltabilecek bir konum içerisinde bulunmaktadırlar.

Rusya enerjide en mühim egemenliği doğalgaz alanında var olmaktadır. Rusya yaptığı doğalgaz ihracatı ve geliştirdiği tasarılar vasıtasıyla, bilhassa Rus doğalgazına önemli derecede bağımlılığı bulunan ülkeler üzerindeki siyasi nüfuzunu arttırmayı politika olarak içselleştirmiştir. Bu tesir, bilhassa bağımsız olmuş Hazar ülkelerinde, Avrupa'nın doğusunda ve Balkanlarda gözle görülür düzeydedir. Türkiye de doğalgaz ithalatında Rusya'ya % 53'lük bir oranla bağımlı bir devlet olarak, aynı tehlike ile karşı karşıyadır. Rusya, doğalgaz fiyatlarındaki ayarlama ile başlangıçta hedef ülkeleri kendisine bağımlı hale getirmekte, fakat siyasi manzaranın kendi çıkarına göre gelişmediği durumlarda ise gaz iletiminde "teknik" ya da diğer sebeplerle kesintiler meydana getirebilme gücüne sahiptir. Bu tatbikler bazen Azerbaycan, Ermenistan ya da Ukrayna gibi devletlerle olan ticarete deneyimlenmiştir (Pamir,2017:321).

Anlaşmaların kısa dönemli yapılmadığı ve belirli bir fiyat belirlenmediği durumlarda, Rusya etkisini daha kolay hissettirebilmekte ve kendi isteklerini kabul ettirebilmektedir. Türkiye de bazen ve bilhassa Ukrayna-Moldova-Romanya-Bulgaristan hattından ithal ettiği Rus gazının kesintiye uğraması sonucu ciddi sorunlar yaşamaktadır (Pamir,2017:321). Rusya'nın nakletmiş olduğu Türk Akımı Projesi'nin hayata geçmesi durumunda, Rus gazı, Ukrayna güzergahını kullanmak zorunda olmayacak ve Türkiye'yi muhtemel Ukrayna-Rusya krizinden olumsuz etki altında kalmasının önüne geçecektir. Rus gazına bütünüyle bağımlı olan devletlerin ekonomileri üzerindeki etki, karşılığını kolayca almaktadır. Örneğin, doğalgaz gereksinimini Rus gazı ile temin eden Ermenistan, bu gereksiniminin neredeyse hepsini Rusya'dan karşılamaktadır. Rusya, 2013 yılında Ermenistan'a bin metreküpünü 270 dolardan sattığı gazın fiyatını, 2014 yılında 189 dolara azaltırken,

karşılık olarak uyumlu şekilde basamak basamak hisselerini satın aldığı Ermenistan'ın gaz imalat ve iletim şirketi Arm-Rosgaz'daki halihazırdaki %80 hissesini %100'e arttırmıştır. Rusya, enerji siyasetini dış politikasında etkili bir koz olarak kullanırken yalnızca gaz ihracatı ile avunmamakta, ihracat yaptığı devletleri kendisine bağlarken, hedef ülkenin doğalgaz ve elektrik yapılarını da ele geçirmektedir. Ukrayna, Belarus, Gürcistan ve birçok Doğu Avrupa ülkesi de Rusya'nın, enerjiyi etkili bir siyaset kozu olarak uygulaması sebebiyle, mühim neticelerle uğraşmakta ve Rusya'nın istediği şekilde hareket etmektedirler (Pamir,2017:322).

Anlaşılabacağı üzere, doğalgazda ve elektrik sisteminde bağımlılık ile başlayan Rusya enerji stratejisine karşı önlem alınmaz, kaynak çeşitliliği sağlanmaz ise ithalata bağımlı olan ülkeler üzerinde korkunç sonuçlar doğurabilmektedir. Doğu Avrupa ülkeleri bu durumdan oldukça kötü etkilenmektedir. Nitekim 2014 yılında yaşanan Ukrayna-Rusya krizi de enerji "silahının" nasıl etkin bir biçimde kullanıldığının canlı bir örneği olmuştur.

Ukrayna, Avrupa havzasında yer alan yüzölçümü en büyük devlettir. Ukrayna, Doğu-Batı güzergahında Asya ve Avrupa kara irtibatının, kuzey-güney güzergahında ise Baltık-Karadeniz su yolları irtibatının birleştiği bölgede yer almaktadır (Sönmez,Bıçakçı ve Yıldırım,2015:657).

Ukrayna'nın önemi, Rusya ve Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının Batıya ulaştırılması, Rus ve Hazar Bölgesi ekonomilerindeki enerjinin payının yüksek olmasından kaynaklı olarak önemi sürekli artmaktadır. Rusya ile Ukrayna arasındaki ilişki karşılıklı bağımlılık düzeyindedir. Ukrayna enerji fakiri bir ülke olarak Rusya'ya bağımlıdır. Rusya ise Hazar Bölgesi'nden almış olduğu doğalgazı ve kendi doğalgazını Avrupa'ya ulaştırabilmek için Ukrayna'dan geçirmek zorunda olduğu için Ukrayna'ya bir nebze bağımlıdır.

Ukrayna'nın Batı'ya yönelmesi, Rusya'nın Ukrayna üzerindeki kontrolünü kötü etkileyeceği ve ülkede bulunan boru hatlarının ise Avrupa Birliği'nin eline geçmesi durumunda Rusya'nın enerjiyi siyasi araç olarak kullanma politikasına darbe vuracağı düşünülebilmektedir. Kırım'ın ilhakı ile beraber Ukrayna'nın Avrupa

Birliği'nin eline düşmesinin önüne geçilmiş ve Karadeniz enerji sevkiyatının güvenliği sağlanmıştır.

Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi neticesinde, Rusya'dan enerji satın alan ülkeler enerji güvenliklerini korumak için enerjide çeşitlendirmeye gitmeye çalışmaktadırlar. Fakat bunun için tasarlanan tasarıların hayata geçirilememelerinin sonucu olarak Rusya'ya olan bağımlılıkları sürmektedir (Özmen,2014:771-772). Kırım'ın ilhakı ile beraber özellikle Hazar Havzası ülkeleri üzerinde de baskı yaratmış ve AB ülkelerine sattıkları gazların Rusya ve özellikle Soyuz Doğalgaz Boru Hattı üzerinden geçmesinden dolayı Ukrayna krizi'nden AB ülkeleri kadar etkilenmiştir.

AB'nin gelmiş geçmiş en mühim tasarısı durumundaki Güney Koridoru Projesi, Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı neticesinde o bölgede yükselen Rus askeri oluşumu ile riskli duruma gelmiştir. Karadeniz'de yükselen Rus askeri oluşumunun alanda Rusya'ya karşı gelişebilecek enerji tasarılarına bir caydırıcı güç olacak ve Rusya'nın önermiş olduğu çeşitli projelere ise arka çıkacağı öngörülmektedir. Kırım'ın ilhak edilmesi, Rusya tarafından bakıldığında bir takım olumlu değişimleri meydana getirmiştir. İlk olarak, Kırım'da oldukça fazla enerji kaynağı ve olası enerji kaynaklarının bulunduğu bilinmektedir. Ekseriyetle Kırım yarımadasının kıyı kesimlerinde olduğu var sayılan yüksek doğalgaz rezervleri yer almaktadır. Mevzubahis olan rezervler, Rusya için bir anlamı olmasada, Ukrayna için Rusya'ya olan bağımlılığını bir nebze eksiltmesini sağlayabilme durumu vardır (Özmen,2014:773).

Ukrayna'nın Batı eksenli bir politika izlemesi ve Batı'ya dahil olması AB'nin enerjide bir nebze de olsa Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak ve Ukrayna'yı Rusya'dan daha bağımsız hareket edebilme noktasında cesaretlendirecektir. Kırım'ın ilhakından önce rezervler iki ülke arasında paylaşılırken, ilhak sonrasında tamamen Rusya'nın kontrolüne geçmiştir.

Rusya sahip olduğu doğalgazın ederini belirlerken, yalnızca ekonomik bir araç olarak değil, aynı zamanda aktif bir dış siyaset kuvveti olarak da uygulamaktadır. Sovyetler döneminde genel olarak askeri kuvvet ile hedef ülke

kontrol edilirken, günümüzde ise artık hedef ülkeyi kontrol ederken enerjiyi kullanmaktadır. Enerji, askeri güce nazaran daha değişken olabildiği için manevra kabiliyeti yüksektir. Mevzubahis olan yumuşak güç, Rusya'dan enerji ithal eden ülkeler için albeni yaratmak için kullanıldığı kadar, o ülke üzerinde ağırlık ve baskı yaratabilmek için de kullanılmaktadır (Pamir,2017:325). Mevzubahis devletlerde, halihazırdaki politikanın kendisinin istediği gibi oluşmadığı zamanlarda, o devleti yöneten kesimi doğrudan veyahut üstü kapalı olarak tehdit edebilmiş ve askeri seçenekleri kullanabileceğini sürekli belirtmiştir (Pamir,2017:326).

Rus doğalgazının en mühim alıcısı konumundaki Avrupa Birliği, enerjide ithal ettiği kaynak ülkeleri çeşitlendirmeyi istemektedir. 2006, 2009 ve nihai olarak 2014 yılında meydana gelen Ukrayna krizlerinin ardından AB, bu kapsamda daha pratik çözümler oluşturmanın gerektiğini belirtmiştir. Ancak bu az zamanda meydana getirilebilecek bir durum değildir. AB, 2013 yılı içinde kullandığı doğalgazın %34'ünü Rusya Federasyonu'ndan satın almıştır. Mevzubahis doğalgazın çok önemli bir bölümü (% 51) Ukrayna güzergahından geçen geçen boru hatları ile temin edilmiştir. Böyle mühim bir oranın az zamanda Afrika, Norveç ya da olası diğer arz kaynaklarından karşılanması fazlasıyla zordur (Pamir,2017:335).

AB'nin gelecekte Hazar Havzası'ndan kaynak sağlama politikalarını ise Rusya'nın bölge ülkelerini kontrol etmesi ve bölge ülkeleri arasındaki boru hatları konusundaki anlaşmazlıklardan dolayı yakın dönemde yaşama geçirmesi oldukça zordur. Bu nedenle Ukrayna Krizi'nden etkilenen Hazar Havzası ülkeleri, AB'nin desteklemiş olduğu Ukrayna ve Rusya dışındaki boru hatlarına destek vermeye başlamışlardır. Ayrıca AB'nin en önemli ülkesi konumundaki Almanya'nın enerji ve genel ekonomisi Rusya ile oldukça iç içe olduğundan, birliğin Rusya etkisinden çıkması oldukça zor gözükmektedir. Kuzey Akımı boru hattı ile daha da iç içe giren iki ülkenin ekonomileri, AB karar alma sistemini de etkileyebilme potansiyeline sahiptir.

Avrupa'nın, Rus doğalgazının en mühim satış noktası olma durumunu, gelecek yıllarda da devam edeceği düşünülmektedir. Fakat her tüketici kaynağı gibi Avrupa'nın da geleceği konusunda bulanıklık söz konusudur. Bu bulanıklıkların

en göze çarpanları; Avrupa havzasının potansiyel gelişim yüzdeleri, doğalgaz fiyatlarının, yenilenebilir kaynaklara yönelik tavsiye siyasetinin nasıl vücut bulacağı, fiyatı düşük kömür kullanımının; hükümetlerin tesiri, enerji verimliliği uğraşlarının yankıları gibi faktörler bulanıklık olarak sayılmaktadır (Pamir,2017:294).

Rusya, enerji kaynakları açısından refah konumunu pratikliğe dökerek, satış yaptığı ülkeler üzerinde aktifliğini arttırırken, öte yandan da ileriki vakitlerde kendisine sorun yaratabilecek ve rakip olabilecek devletle olarak nitelendirdiği Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi devletlerle karşılıklı antlaşmalar yaparak mevzubahis tehlikeyi en makul seviyeye çekmeye çalışmaktadır. Rusya; Gürcistan, Bulgaristan, Belarus gibi devletlere ihraç etmiş olduğu enerji kaynaklarını fiyat azaltması, ek olarak temin edilen bazı rahat işlemlerin desteğiyle stratejik bir koz olarak kullanmakta ve bu sebeple bu devletlerin altyapı sistemlerini idare edebilme kuvvetini elde etmektedir (Çetinkaya,2019:155).

Hazar Havzası'ndan çıkartılan enerjinin tüketici ülkelere iletiminde transit bir güç olan Rusya, alanda ekonomik ve politik geçmişinden kaynaklanan bağları, güzel münasebetler oluşturmak neticesiyle bölge üzerindeki liderliğini kuvvetlendirmiştir. Sovyet ülkesinin parçalanmasının akabinde Rusya, komşu devletlerin koruyucusu gibi davranarak imal edilen hidrokarbon kaynaklarını kazançlı bir yolla dünya piyasalarına nakletmenin üstesinden gelmiştir. Rus idari sınıfı için Hazar Bölgesi, ulusal çıkarların halihazırda sürdürdüğü geleneksel bir bölge olarak tanımlanmaktadır. SSCB'nin parçalanmasına müteakip, Rusya'nın üzerine aldığı rol, günümüz Rus siyasetini de etkilemiştir. Rusya'nın Hazar Havzası'ndaki politikası, ekonomik çıkarları iddia ederek bölgeye sahip çıkma biçimindedir. Bu manada Rusya, uluslararası petrol ortaklığının kurulmasına karşı oyunu olumsuz olarak kullanmış ve Hazar Havzası ülkelerinin büyümesinin önüne set çekmiştir. ABD ve AB'nin Hazar hidrokarbon kaynaklarına olan teşebbüsleri neticesinde Rusya bölgede kuvvetini yitirmemek için Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler ile yakın işbirliği kurmayı çabalamaktadır. Rusya böylelikle petrol imalatındaki oranını yükseltmekle kalmamış enerji alanında iki taraflı fayda getiren tasarılar ile enerji iletimciliği tekel konumunu muhafaza etmek sebebiyle alternatif boru hatları inşa

etmek için de çabalamaktadır. Rusya'nın Hazar Bölgesinde üç temel hedefi olduğu belirtilebilir (Çetinkaya, 2019:156-157):

- Bölgedeki pozisyonunun korunması ve güçlendirilmesi,
- Bölgede istikrarı teşvik etmek ve
- Bölgesel iş birliğinin geliştirilmesidir.

Genel olarak incelendiğinde Rusya, bölgedeki enerjideki hakimiyetini muhafaza etmek ve AB'nin bu bölgede kontrolü ele geçirmesinin önüne geçmeye çalışmaktadır. Rusya'nın AB'nin bölgede yer almasına izin vermesi kendi hakimiyetini yok edeceğinden, AB ile Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılığı Rusya'nın aleyhine dönüştürme kapasitesine sahiptir. Moskova Hükümeti'nin Hazar'daki en mühim gayesi, Rusya'nın iyiliğine olan geçmişteki tasarı ve anlaşmaları tekrardan işler hale getirmek, ana enerji hatlarını kendi faydasına göre "kuzey-güney istikametinde" meydana getirmektir. Enerji hatlarının kuzey-güney yönünde meydana getirilerek, Rusya aleyhinde oluşabilecek anlaşmaların önüne geçilmesi fikri, jeopolitiğin temel normlarından birinin Dugin tarafından Rus jeopolitiğine uygun hale getirilmesinin bir neticesidir. Bu bakış açısı, her ne kadar doğu-batı yönündeki Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın meydana getirilmesini öyleyememiş ise de gelecekteki bir zamanda Türkiye açısından risk oluşturabilecektir (Akgül,2007:135).

Rusya, bölgede doğalgaz rezervi açısından rakibi konumundaki Türkmenistan ile yaptığı doğalgaz alım-satım anlaşması ile Türkmenistan'dan almış olduğu ucuz doğalgazı daha pahalı fiyata AB ülkelerine satmaya başlamıştır. AB ise çıkarlarını koruyabilmek için Türkmen gazını Hazar Denizi'nin altından geçirip, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı'na bağlamayı planlamıştır.

Rusya, Türkmenistan'ı kontrole aldığı gibi Azerbaycan ve Kazakistan'ı kontrol altına alarak istediği politikaları uygulatamamıştır. Özellikle ABD etkisi ile beraber Azerbaycan ve Kazakistan, bağımsız enerji politikaları izlemeyi başarmıştır. Bu ülkeler Türkiye'nin dahil olduğu BTC hattına entegre olarak Türkiye'yi de Hazar

Bölgesi için önemli hale getirmek istemektedirler. Bölgeyi Rusya tekeline çıkarıp daha bağımsız hareket edebilen bir yapıya kavuşmasını arzu etmektedirler.

Rusya'nın önde gelen petrol şirketlerinden biri olan Lukoil, Kazakistan'da açılmış olan 46 petrol tasarısından sadece dördüne dahil olabilmıştır. Kazakistan; Tengiz-Novorossi petro boru hattı aracılığıyla Rusya ile kurmuş olduğu beraberliklerin varlığını sürdürmekle beraber, Rusya'nın dahil olamayacağı biçimde, Çin ve İran'a petrol satabileceği boru hatta tasarılarının varlığını devam ettirmektedir. Benzer olarak Lukoil, Azerbaycan petrol sahalarının yalnızca %10'unun işletim hakkını satın alabilmiştir. İlâveten Rusya, Azerbaycan'a karşı; ülke içi hareketliliğini ve Karabağ kozuna sahiptir. Bu meselenin çaresiz olarak durmasını, eğer bir çare bulunacaksa da bu çareyi kendi sağlama hedefinde olan Rusya; bu fırsat ile bölgede hayata geçirilebilecek modern enerji tasarılarını kendi isteğine göre biçimlendirebilecektir (Akgül,2007:137).

Özet olarak, Rusya Hazar bölgesinde yer alan devletlerin sahip olduğu enerji kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda maksimum seviyede kullanmak, kendi sınırlarından iletiminin yapılmasını sağlamak ve ülkenin her türlü hayati yapılarını da içeren bir şekilde tamamen kendi siyasi menfaatlerine göre yönlendirmek istemektedir. ABD'nin, Hazar bölgesine giriş denemeleri Rusya'nın korumacı davranışlara bürünmesine neden olmaktadır. Kendi kuvvetini ve tesirini muhafaza etmek için de eski Sovyet ülkeleriyle bağlantılarını kuvvetlendirmek amacıyla ortaklık teşebbüslerinden bulunmaktadır. Bu teşebbüslerin en mühimleri Ortak Güvenlik Antlaşması Teşkilatı ve Bağımsız Devletler Topluluğu'dur. Gerçekte Rus hegemonyası bölgede dominant güçtür. Rus doğalgaz monopolü Gazprom, Türkmenistan'ın takriben bütün doğalgazını ithal etmekte, birtakım Rus şirketleri Avrupalı işbirlikçileri ile ortaklaşa araştırma ve imalat çalışmalarında bulunmakta ve bu vesile ile Hazar petroleri ve doğalgazı üzerindeki aktifliğini sürdürmektedir (Turan,2010:54).

Rusya, artan hidrokarbon fiyatları ve zengin kaynakları nedeniyle ekonomik olarak gelişmesini devam ettirirken, öte yandan da dış siyasetinde inanırlılığını geliştirmeye çalışmaktadır. Rusya, enerji siyasetini diplomatik ortaklıkların temeli

olarak düşünmektedir. Fakat son senelerde Rusya, takındığı tutumdan kaynaklı olarak, ortaktan çok bir risk olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Rusya ve Almanya arasında Baltık Boru Hattı tasarısının onaylanması ise, orta ve doğu Avrupa devletleri açısından Molotov-Ribentrop Paketi'na benzetilmiş ve Rusya'nın meydan okuması düşünülmüştür (Turan,2010:54).

Son yıllarda artan enerji aksamaları ile beraber Rusya, Hazar ve AB ülkeleri özelinde baskı oluşturmaya çabalamaktadır. Umumiyetle Rusya, Rusya taraftarı siyaset yürüten ülkelere fiyatlarda kolaylıklar sağlamak ve münasebetlerinin fiyatlar ile tayin edilmesinden kaynaklı olarak ağır tenkitlere uğramaktadır. Rusya, Orta Asya'da bulunan doğalgazın Avrupa'ya iletimi konusundaki tekel durumunu neredeyse hepsi Sovyetler Birliği zamanında yapılmış olan boru hatlarına borçludur. Sovyetler Birliği zamanında sözü edilen boru hatlarının kurulmasının sebebi Batı Sibirya, Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nden imal edilen doğalgazın endüstri bölgelerine bağlanmasıydı. SSCB'nin parçalanmasına rağmen Rus ülkesinin idaresi altından geçen boru hatlarının büyük bir kısmını hakimiyetinde bulunmaktadır. Sözü edilen alanlardan imal edilen doğalgazın Rusya'nın yönetiminde olan boru hatları olmadan Avrupa pazarlarına iletmek neredeyse imkansızdır (Sevim,2015:191).

Rusya, boru hatlarının konumlandığı transit devletlerdeki enerji iletim şebekelerinin çoğunluk hisselerini satın alarak, transit devletlerdeki varlığını devam ettirmeyi hedeflemektedir. Bu planda; Bulgaristan, Macaristan, Belarus ve Avusturya'daki enerji iletim şebekelerinin hisselerini satın almıştır. Bilhassa, Avusturya'nın Baumgarten bölgesindeki enerji iletim topluluğunun hisselerinin yarısını satın alarak, Orta Avrupa doğalgaz iletim merkezine ulaşan doğalgazın dağıtımında mühim bir kuvvete erişmiştir. Bu vesile ile Rusya, Avrupa'ya yapmış olduğu enerji ihracatında transit bir durumda olan Güneydoğu Avrupa bölgesindeki enerji iletim şebekelerini ele geçirmekte, böylece kendi aleyhinde oluşabilecek karşıt bir enerji hatlarının oluşturulmasının önüne geçebilecek ve kendi tasarılarını hayata geçirebilecektir (Sevim,2015:192-193).

Rusya'nın hem AB hem de Hazar Bölgesi devletlerinin menfaatlerine uymayan ve o devletlerin Rusya'ya olan bağımlılığını daha da yükselten konulardan

biri olan boru hatları, AB ve Hazar devletleri için önüne geçilmez bir tabiiyet meydana getirmektedir. Hazar devletlerinin hidrokarbon kaynaklarını Avrupa'ya iletebilmek için Rusya'ya gereksinimi olması, benzer şekilde AB ülkelerinin Hazar ülkelerinden enerji ithal edebilmek için Rusya boru hattı şebekesine ihtiyacı olması bu bölge devletlerinin Rusya'ya bağımlı bir duruma gelmelerine sebep olmaktadır. Hazar ülkelerinin lehinde meydana gelen faydalara bakılırsa, bölge ülkelerinin Rusya ile yapmış olduğu uzun seneli enerji sözleşmeleri ile ekonomik istikrar oluşturabilecek hasılat sağladığı söylenebilir. Kaynak çeşitlendirmesi oluşturamaları bile kesin hasılat elde edebildikleri için bu konuda hem refah hem tehlike altında oldukları görülmektedir.

AB ülkeleri tarafından faydadan çok olumsuzluk oluşturduğu söylenebilir. Rusya gibi siyasi olarak sürekli karşı karşıya geldiği bir devlete karşı bağımlı konumda bulunmak, AB enerji güvenliği için tehlike unsurudur. AB'nin son yıllarda yapmaya çalıştığı arz çeşitlendirmesi ve Türkiye güzergahından AB sınırlarına ulaşacak olan boru hatları sayesinde hem Ukrayna hem de Rusya'ya olan bağımlılığını mümkün olan en az seviyeye indirecek ve Hazar ülkelerinde tek kurtuluş güzergahı olarak Rusya'dan kurtaracak Güney Gaz Koridoru uğraşları, iki bölge ülkelerinin de Rusya'dan imtina ettikleri, risk durumunda buldukları ve bu risk durumunu bertaraf edebilmek için her yolu denedikleri gözlenmektedir.

Fakat ekonomisindeki enerji hasılatlarının payı da Rusya için birtakım tehlikeler meydana getirmektedir. Son yıllarda Rusya ekonomisi takriben %30 - %40 arasında hidrokarbon kaynaklarından elde edilen gelirlere bağımlı konumdadır. Bu durum, Rusya'nın en hassas olduğu noktadır ki 2014 yılı sonunda azalan petrol fiyatlarının Rus ekonomisinde yaratmış olduğu olumsuz hava yok edici olmuş, sözü edilen devirde Rus para birimi olan Ruble de az zamanda süratle değer kaybı yaşanmıştır. İlaveten Rusya'da doğalgaz ve petrol sektöründe oldukça fazla desteğe ihtiyacı da bulunmaktadır. Öte yandan Rus hidrokarbon kaynaklarının imalatındaki maliyetler diğer bölgelere nazaran oldukça fazladır. Ortadoğu'da petrol imalat maliyetleri 2-4 \$/varil düzeylerinde seyrederken Rusya'da bu değer 16-20 \$/varil seviyesindedir (Sevim,2015:193).

Günümüze yakın bir tarihte kayaç gazı imalatının yükselmesi ile Rusya, doğalgaz sektöründeki ağırlığını kaybetmesine neden olabilir. İlaveten Batı devletleri ile Rusya arasında meydana gelen siyasi ve ambargolar neticesinde AB'nin enerji ithalat siyasetini çok yönlü bir hale getirmesi ile Rusya'nın ihracat hasılatlarında fazlaca bir azalma olması düşünülmektedir. Bu nedenle Asya-Pasifik tarafı Rusya için fazlaca önemlidir (Sevim,2015:193).

2. AVRUPA BİRLİĞİ AÇISINDAN HAZAR HAVZASI'NIN ÖNEMİ

Avrupa Birliği, 28 ülkenin bir araya gelmesi ile oluşmuş hem ekonomik hem de siyasi alanda bütünleşmiş olan bir ülkeler ortaklığıdır. Bu ülkelerin bir araya gelmesi ile beraber dünyanın en büyük ekonomik ve siyasi güçlerinden biri haline gelmiştir. Dünya Bankası 2018 yılı verilerine (www.data.worldbank.org/region/european-union) göre; 513,2 milyonluk nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Nüfusun %75'i şehirlerde yaşamaktadır. GSYH'sı 2018 yılında 18.756 trilyon dolardır (www.data.worldbank.org/region/european-union).

AB oluşumu dünyada eşine rastlanmamış sui generis bir oluşumdur. AB'nin tarihsel gelişimi içerisinde temelini enerji olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim imzalanan anlaşmalar ve bir araya gelme nedenlerine bakıldığında bunu görmek mümkündür.

O yılların Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schumann'ın, "Dünya barışı, onu tehdit eden tehlikelere koşut ve yaratıcı çabalar ortaya konulmaksızın korunamaz" ifadesi ile başlayan 9 Mayıs 1950 yılında ilan edilen bildiri, günümüzde Avrupa Birliği ismini alan politik ve ekonomik düzenlemelerin başlangıcı olarak ifade edilen "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu"nun kurulması ve bir Yüksek Otorite" aracılığı ile idare edilmesi tarihsel bir davet özelliği taşımıştır (Pamir, 2017:338). Almanya ve Fransa'nın bir araya gelerek bu birliğin temellerini atması, dünyada Avrupa merkezli

ortaya çıkan savaş ve ayrılıkları sona erdireceği ve bölge ülkelerinin de daha sonra katılmasının umulduğu bir ortaklık hayalini ile ortaya çıkarmıştır. O dönemin savaş sanayisinin temel girdisi olan kömür üzerinden gerçekleşen ve ortak kullanım sunan bu anlaşma ile savaşların önlenebileceği düşünülmüştür.

Bildirinin duyurulmasından kısa bir süre geçtikten sonra, 18 Nisan 1951 tarihinde Pariste; Fransa ve Almanya'ya ek olarak Belçika, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda, geçerlilik süresi 50 yıl olarak belirlenen anlaşmaya imza atmaları ile beraber Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuştur. Böylelikle gelecekte bir araya gelerek topluluğu meydana getirecek olan üç yapıdan biri oluşmuştur. 1955 yılı Haziran ayında AKÇT (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu)'yi meydana getiren altı devletin dışişleri bakanları, İtalya'nın Messina kentinde toplanmışlardır. Gümrük Birliği, Ortak Pazar gibi ekonomik meselelerin çözümü konusunda mutabakat sağlanmıştır. Bu altı üye daha sonra mal ve hizmetlerin sınırsızca dolaşımına endekli bir ekonomik ortaklık meydana getirmeye karar kılmış ve 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile beraber Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. 1958 yılının ilk gününde uygulamaya başlanılan antlaşma, Almanya'nın bulunduğu zor koşullardan (NATO'ya katılmasının ardından Versay zincirlerinin son halkalarını da kırarak) bütünüyle kurtarmıştır (Keskin, 2016:71).

Yine enerji merkezli bir birlik olan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)'da 1 Ocak 1958 tarihinde uygulamaya sokulan Roma Antlaşması ile kurulmuştur. Topluluğun hedefi, nükleer enerjinin barışçıl hedeflerle ve emniyetli bir şekilde uygulanmasını sağlamak için üye ülkelerin inceleme planlarını idare etmek olarak saptanmıştır (Pamir, 2017:338-339).

1965 yılında onaylanmış ve yürürlüğe girmiş olan Füzyon Antlaşması (Birleşme Anlaşması) ile yukarıda adı verilen üç topluluğun (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu) tek bir konsey ve tek bir komisyon altında bir araya getirilmesi ile bu topluluklar için Avrupa Toplulukları ismi ile kullanılmaya başlanmıştır (Pamir, 2017:339).

Çok boyutlu ve mecburi bir “Avrupa Enerji Politikası” fikri ise Avrupa Konseyi resmi olmayan bir karar ile 27 Ekim 2005’te Hampton Court’ta (Londra) oluşturulan bir kongre ile kabul edilmiştir. 2007’deki AB Lizbon Antlaşması, enerji üretim ve enerji politikası değişimleri gibi mevzularda birlik olmayı meşru bir şekilde programına sokmuştur (Pamir, 2017:339).

Avrupa Komisyonu ve AB, çok sayıda enerji politikası belgeleri yayınlamıştır. Fakat yayınladıkları bu belgelerdeki politikaların tamamını yaşama geçirememişlerdir. Zira bir çok üye devlet, AB’de belirlenen politikalardan ziyade kendi politikalarını ön plana koymuş ve kendi ulusal güvenliğini önemsemiştir. Birliğin çıkarlarının hala üye ülkeler tarafından ilk sıraya konulmadığını enerji politikaları çerçevesinde görmek mümkündür.

2.1. Avrupa Birliği Temel Enerji Verileri

AB, birlik olarak 2017 yılında bütün enerji kaynakları hesaba katılarak 759.8 Mtoe enerji üretmiştir. En fazla enerji üreten ülkeler ise sırasıyla; Fransa (132.23 Mtoe), Birleşik Krallık (118.13 Mtoe), Almanya (116.27 Mtoe), Polonya (64.37 Mtoe) ve Hollanda (42.16 Mtoe)’dir (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:37).

759.8 Mtoe enerjinin 226.6 Mtoe’si yenilenebilir ve biyoyakıtlar, 210.7 Mtoe’si nükleer, 124.9 Mtoe’si katı fosil yakıtlar, 103.1 Mtoe’si doğalgaz, 74.5 Mtoe’si petrol ve petrol ürünleri, 14.2 Mtoe’si çöp ve yenilenemeyen kaynaklar ve son olarak 5.8 Mtoe’si turba kömürü, kaya gazı ve petrol kumu oluşturmaktadır (EU Energy in Figure, Statistical Pocket Book 2019:38).

Bütün kaynaklar hesaba katıldığında 2017 yılında yapılan ithalat ise 947.78 Mtoe’dir. En çok ithalat yapan ülkeler ise sırasıyla; Almanya (207.38 Mtoe), Fransa (125.18 Mtoe), İtalya (124.56 Mtoe), İspanya (101.91 Mtoe), Birleşik Krallık (66.42 Mtoe) ve Belçika (47.99 Mtoe)’dir (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:40). 947.78 Mtoe’nin 543.3 Mtoe’si petrol ve petrol ürünleri, 296.1

Mtoe'si doğalgaz , 100.4 Mtoe'si katı fosil yakıtlar, 6.6 Mtoe'si yenilenebilir ve biyokütle enerjisi ve son olarak 0.9 Mtoe'si ise elektrik'tir (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:41).

AB 2017 yılında 968.5 Mtoe petrol ve petrol ürünleri ithalatı yapmıştır. En çok petrol ve petrol ürünleri ithal eden ülkeler sırasıyla; Hollanda (153.7 Mtoe), Almanya (133.91 Mtoe), Fransa (100.71 Mtoe), İspanya (90.54 Mtoe), Birleşik Krallık (89.60 Mtoe), İtalya (84.96 Mtoe) ve Belçika (63.46 Mtoe)'dır (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:54).

AB 2017 yılında 392.14 Mtoe doğalgaz ithalatı yapmıştır. En çok doğalgaz ithalatı yapan ülkeler sırasıyla; Almanya (95.74 Mtoe), İtalya (57.04 Mtoe), Fransa (43.16 Mtoe), Birleşik Krallık (40.18 Mtoe) ve Hollanda (38.80 Mtoe)'dır (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:59).

AB ülkeleri'nin 2017 yılında en çok ham petrol ve NGL ithalatını yaptığı ülkeler sırasıyla ; Rusya (163.430 Kton), Norveç (65.102 Kton), Irak (43.952 Kton), Kazakistan (40.188 Kton), Suudi Arabistan (35.643 Kton), Nijerya (34.493 Kton), İran (28.414 Kton) ve Azerbaycan (24.201 Kton)'dır (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:68).

AB ülkelerinin 2017 yılında yaptığı doğalgaz ithalatını ise en çok şu ülkeler gerçekleştirmiştir; Rusya (163.200 Milyon m³), Norveç (107.256 Milyon m³), Cezayir (43.827 Milyon m³), Katar (21.399 Milyon m³)'dır (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:69).

AB'nin 2017 yılı sonunda birlik olarak enerjide bağımlılığı % 55.1'dir (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:70). 2017 yılında petrol ve petrol ürünlerindeki bağımlılık seviyesi ise % 86.7'dir (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:74). 2017 yılında doğalgazdaki bağımlılık seviyesi ise % 74.3'tür (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:76).

Ülke düzeyinde bakıldığında 2017 yılında petrol ve petrol ürünlerinde en çok bağımlı olan ülkeler sırasıyla; Estonya (% 115.2), Malta (% 104.2), Slovenya (% 103.3), Bulgaristan (%101.5), Kıbrıs Cumhuriyeti (% 100.9), Portekiz (% 100.2),

Letonya (%100.1)'dir. En az bağımlılığa sahip ülkeler ise; Birleşik Krallık (% 34.7), Romanya (% 60.6) ve Hırvatistan (% 77.1)'dir (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:74).

Birlik olarak 2017 yılında doğalgaza olan bağımlılık %74.3 seviyesindedir. Ülkeler bazında en çok bağımlı olan ülkeler sırasıyla; Slovakya (% 105.6), Malta (% 105.2), İsveç (% 102.1), Letonya (% 102), Çek Cumhuriyeti (% 101.9), İspanya (% 101.3) ve Portekiz (% 100.4)'dir. En az bağımlılığı olan ülkeler ise sırasıyla; Romanya (% 9.7), İrlanda (% 32.7), Birleşik Krallık (% 45.5) ve Hırvatistan (% 53.8)'dir (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:76).

İlaveten; Danimarka petrol ve petrol ürünlerinde % -3.9, doğal gazda ise %- 56.2'lik oranlarıyla ihracatçı ülke konumundadır. Doğalgaz ise Hollanda % -4.4'lük oranıyla ihracatçı ülke konumundadır (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:74-76).

2.2. Avrupa Birliği Enerji Pazarı

AB ülkeleri gelişmişlik düzeyleri gereği oldukça fazla enerji tüketmektedir. Bu yüksek enerji tüketimi ile karşılaştırıldığında sahip oldukları enerji rezervleri oldukça düşük seviyede ya da hiç bulunmamaktadır. Nitekim petrol tüketiminin % 86.7'sini ve doğalgaz tüketiminin % 74.3'ünü (EU Energy in Figures, Statistical Pocket Book 2019:74-76) ithalatla karşılayan AB ülkeleri, dünya enerji ithalatında ilk sırada yer almaktadır. Enerji tüketimi her geçen gün artan AB, üretim ile bu tüketim seviyesini karşılayamadığı için ithalat-ihracat dengesi kötü etkilenmekte, enerji arz güvenliğini tehdit etmekte ve bu durum birliği ortak enerji politikaları geliştirmeye zorlamaktadır.

Avrupa Birliği ülkeleri petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmadığı için dışarıdan temin etmektedir. Enerji temini yaptığı başlıca ülkeler ise, Rusya başta olmak üzere Hazar Havzası ülkeleri, Orta Doğu ülkeleri ve Afrika ülkeleri olarak sıralanabilir. Bu kaynak ülkelerin Avrupa'ya ihraç ettiği enerjinin istikrarsız

bölgelerden geçiyor olması da Avrupa Birliği'nin enerji güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Hazar Havzası enerji temini ve Ukrayna ise enerjinin taşınması için Avrupa Birliği açısından önemli bölgelerdir.

AB'nin kuruluş ilkeleri olan, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve liberal ekonomi gibi ilkelerin varlığını sürdürebilmesi için birliğe üye olan devletlerin mevcut siyasal ve ekonomik sorunlarının çözülmesi ve sürdürülebilir hale getirilmesi zorunludur. Dolayısıyla da AB'nin enerji ihtiyaçlarını durmaksızın temin edebilmesi ve enerji güvenliğini sağlaması için ihtiyaç olunan yapısal reformların yapılması zorunludur. AB'nin kendisine yetebilecek hidrokarbon kaynaklarına sahip olmadığı neticesiyle bu kaynakları başka ülkelerden sağlamak durumundadır. Bu husus, AB ekonomisinin enerji özelinde birlik dışına ihtiyaç duymasına sebep olmaktadır. Bu sebeple AB'nin enerji kaynaklarını “durmaksızın “ ve “liberal piyasa kuralları” ile temin edebilmesi mühimdir. Bu husus, enerji güvenliği AB'nin mevcut görüşebilecek konuları arasında ilk sıralara getirmiştir (Cerrah, 2015:165-166).

AB seviyesinde enerjide temin sorunu sorunu ilk olarak 1970'li yıllarda petrol krizleriyle gündem olmuştur. Akabinde 1990'lı yılların başlarında SSCB'nin parçalanması, Körfez Savaşları ve 11 Eylül olayları, küresel enerji güvenliği üzerinde olumsuz etki yarattığı gibi AB'nin enerji temin durumunu da olumsuz etkilemiştir. Öte yandan 2006 yılında meydana gelen Rusya ile Ukrayna doğalgaz krizi de yalnızca Ukrayna'yı değil birçok Avrupa devletini olumsuz yönden etkilemiştir (Sevim, 2015:183).

AB tarafı olarak enerji güvenliği, Avrupa'ya enerjinin durmaksızın ve problemsiz bir biçimde iletilmesi, sağlam üreticiler ve üretim çeşitliliği'dir. Ayrıca enerji verimliliği, yenilenebilir enerji, yeşil enerji, kaynak çeşitlendirmeleri, yerli üretimi artırmak için altyapı araştırmaları da AB tarafından mühim bir konudur. Üstelik AB'nin büyüme siyaseti de arz güvenliğine etki eden mühim bir etmendir. Birliğin son büyüme hamlesi ile beraber artan hidrokarbon ihtiyacı, birliğin dışa bağımlılık konusundaki tek merkezi olanı Rusya'ya olan ihtiyacı arttırmıştır (Sevim, 2015:183).

AB gereksinimi olan enerjiyi Orta Doğu, Kuzey Afrika, Hazar Havzası, Rusya ve Kuzey Denizi'nden (Norveç) sağlamaktadır. AB gereksinimi olan enerji kaynaklarını yakın çevreden sağlıyor ise boru hatları ile ve denizaşırı devletlerden sağlıyor ise tankerlerle bölgesine getirmektedir. Enerji arz güvenliğinin temin edilmesi yönünden hem enerjinin temin edildiği ülkelerin hem de kendi bölgesine taşırken geçtiği güzergahların güvenliği mühim bir konu olmuştur (Cerrah, 2015:166-167).

AB'nin petrol ve doğalgaz temin ettiği Norveç önemli bir kaynak olarak birliğe enerji temin etmektedir. Birlik üyesi olmamasına rağmen bu ülke ile herhangi bir sorunu olmayan birliğin, bu ülkenin rezervlerinin 2030'lu yıllarda biteceği için kaynak çeşitlendirmesine ihtiyacı vardır.

AB'nin Türkiye vasıtası ile enerji ithal ettiği Hazar Havzası'nda da birçok jeopolitik mevzular yer almaktadır. İlk olarak Hazar Havzası'nın hukuki durumu en mühim meseledir. Hazar Havzası'nın doğusunda konumlanmış Orta Asya ülkeleri Moskova'nın etkisini yaşamaktadırlar. Rusya bu alanın idarecisi olduğunu düşünmekte ve bölge ülkelerinin sahibi olduğu hidrokarbon kaynaklarını kendi topraklarını kullanarak Avrupa'ya pazarlanmasını arzu etmektedir. Moskova hükümeti Güney Kafkasya ve Orta Asya devletlerini kendi kontrolü altında idare ederek Hazar Havzası enerji kaynaklarını ve enerji iletim hatlarına sahip olma siyasetini uygulamaktadır (Cerrah, 2015:171).

AB'nin sözü edilen bağımlılık seviyesi fazla olmasından dolayı, Rusya ve Hazar Havzası'ndaki yeni ekonomik ve siyasi haberlere fazlasıyla ilgi duymaktadır. Enerji arz güvenliği yönünden bu alandaki devletlerde meydana gelen başkalaşım, AB'nin arz güvenliğini etkileme potansiyeline sahip ve arz güvenliğini sağlayabilmesi için bu bölgelere ihtiyacı vardır. Enerji ihraç eden devletler yönünden de enerjinin talep edilmesi ve talep eden ülkenin güvenilirliği önemli bir husustur. Bu hususta AB dünyanın en büyük talepkâr devletlerini barındırmakta, güvenilir ve sürekliliği olan bir aktördür. Rusya kendi ürettiği hidrokarbon kaynaklarının büyük bir çoğunluğunu Avrupa'ya satmaktadır. AB de Rusya'nın enerji kaynaklarına sürekli ve güvenli bir biçimde ithal etmeyi arzulamaktadır. Bu sebeple AB ile Rusya

arasında jeo-ekonomik çerçevede iki taraflı bir bağımlılık söz konusudur (Cerrah, 2015:173).

AB'nin enerji arz güvenliği perspektifinden enerji iletim hatlarının güvenliği de mühim bir husus olarak gündeme girmektedir. Hazar Havzası enerji kaynaklarının AB piyasalarına iletilmesi Güney Kafkasya, Türkiye ve Karadeniz kullanılmakta ayrıyetten, Rusya'nın imal ettiği petrol ve doğalgazın AB piyasalarına iletilmesinde ise Baltık Denizi, Belarus, Ukrayna ve Karadeniz kullanılmaktadır. Enerji arz güvenliğinin temin edilmesi yönünden bu iletim hatlarının güvenliği ve sürekliliği mühim bir mevzudur (Cerrah, 2015:174).

AB enerji güvenliğinin sağlanmasının önündeki en büyük engellerden biri de Ukrayna'da yaşanan krizlerdir. Bu ülkedeki krizlerin AB'yi etkilemesindeki en önemli sebeplerden biri, Hazar Havzası ülkelerinden gelen doğalgaz ve petrol'ün bu ülkeden geçmekte oluşudur. Ukrayna'da yaşanan krizler sadece AB'yi değil aynı zamanda Hazar Havzası ülkelerini de olumsuz etkilemektedir.

Ukrayna 2003 ve 2004 yıllarında gerçekleşen Turuncu Devrim ile beraber Batı ve Rusya arasında gidip gelen ve sürekli yönetim değişikliğine sahne olan bir yapıya bürünmüştür. En son Kırım'ın ilhakı ile beraber ABD ve AB, Rusya üzerinde baskı oluşturmuş ve ülkenin doğusu farklı yönetsel şekillenmelere sahne olmuştur.

AB enerji güvenliği çerçevesinde Ukrayna'nın Avrupa-Atlantik kuruluşlarına üye olması, liberal ekonomik düzene tam geçiş yapmasını, demokrasi, insan hakları, azınlıkların korunması ve hukuk devleti konusunda gerekli reformları meydana getirmesi ve en mühimi ise kendisini Rus etkisinden bertaraf etmesi istenmektedir (Cerrah, 2015:183).

Ukrayna özellikle 2003 yılından başlayarak günümüze kadar meydana gelen çoğu Rusya ve Batı olumsuzluklarının nedeni olmuştur. Avrasya'da doğu ile batıyı bir araya getiren coğrafi konumu ile Ukrayna jeostratejik olarak ehemmiyetli bir devlettir. AB ve Rusya arasında ekonomik iki taraflı bağımlılık meydana gelmiştir. Ukrayna bu ekonomik bağımlılığın kıvılcım noktasıdır (Cerrah, 2015:187).

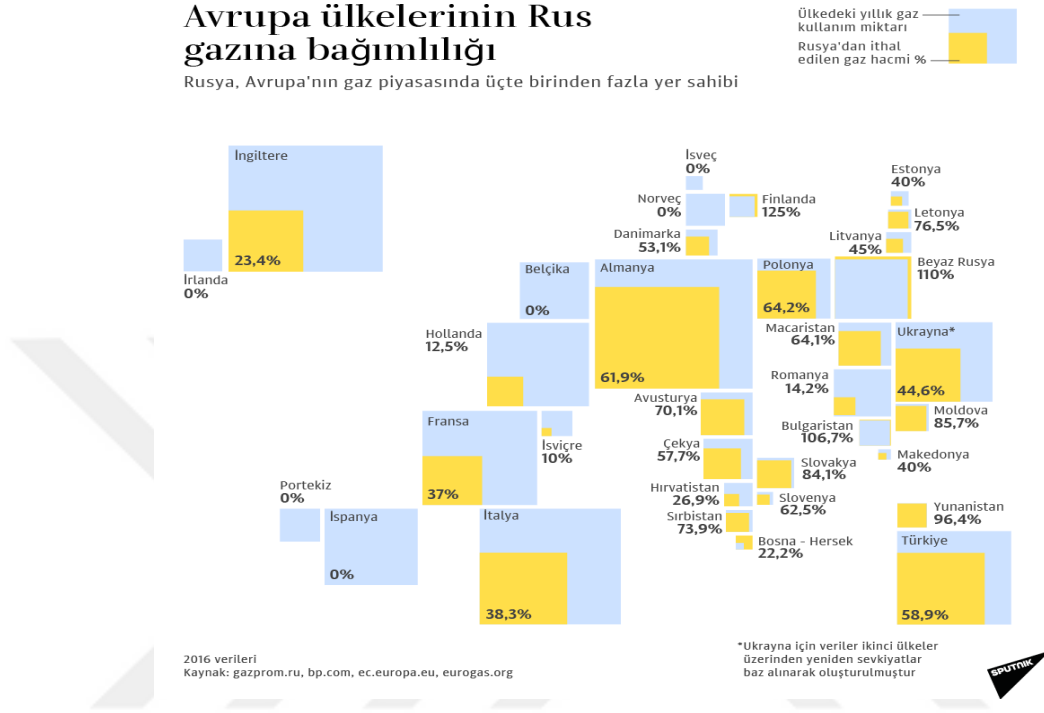
Ukrayna'nın Avrasya güzergahındaki jeostratejik yönden değerli olan konumu ve AB ile Rusya arasındaki enerji iletimi noktasında üzerine aldığı önemli konum değerlendirildiği zaman, AB–Rusya arasındaki iki taraflı enerji bağımlılığının kilit noktasını Ukrayna meydana getirmektedir. AB ülkelerinin birçok nedenle Rusya ile olan münasebetlerine olumsuzluk katmak istememelerinden dolayı Ukrayna'nın kriz süresince bölgede tek başına kalmasına ve sadece diplomatik destek noktasında Brüksel'i saflarında hissetmesine sebep olmuştur (Alkan, 2015:224).

AB ülkelerinin enerjide Rusya'ya aşırı bağımlı olması, AB'nin Ukrayna konusunda tek ses olmasını engellemiştir. Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin %100'e varan bağımlılıkları sebebiyle Ukrayna Krizi konusunda net bir tavır alamamaları Ukrayna, Rusya'nın taleplerini kabul etmek zorunda kalmış ve bu durum Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne büyük zarar vermiştir.

2.3. Avrupa Birliği Enerji Politikaları

AB üyesi bir çok devlet, doğalgaz tüketimi bakımından tamamen ya da büyük oranda Rusya'ya bağımlı durumdadır. Bu bağımlılık söz konusu ülkeleri ve birliğin genelini oldukça derinden etkilemektedir. Birlik içerisinde tek ses, ortak politikalar, ortak ekonomi politikaları gibi konularda anlaşmaya varılamamasının temel sebeplerinden biri de bu bağımlılık olarak gösterilmektedir. Bu bağımlılık, AB ülkelerini olası enerji krizleri, politik ve siyasi krizlere karşı kırılgan bir yapıya büründürmektedir.

Harita 3. 18 : Avrupa Ülkelerinin Rus Gazına Bağımlılığı Haritası

Kaynak: (www.tr.sputniknews.com , 2019).

Ukrayna ile Rusya arasında yaşanan gaz krizleri neticesinde Avrupa Komisyonu 2014 yılı Mayıs ayında, “Enerji Güvenliği Stratejisi” başlıklı bir döküman yayınladı. Bu strateji dökümanı kısa ve uzun erimli olmak üzere iki kısımda açıklanmıştır.

Kısa erimli amaçlar; bu konuda, (AB üyesi bütün devletlere ilaveten, birlik üyesi olmayan diğer Avrupa devletlerini de kapsamaktadır) 38 ülke için “Stres (Zorlama) Testleri” yapılmıştır. Testler, bir ve 6 aylık süreler için, 2 farklı enerji kesintisi simülasyonu (sayısal benzetim modellemesi) gerçekleştirilmiştir:

-AB'nin Rusya'dan satın aldığı doğalgazın tamamıyla durdurulması,

-AB'nin Ukrayna vasıtası ile kıtasına kadar getirdiği Rus doğalgazının durdurulması.

Testler, olası uzun erimli enerji girdisi olmaması sonucunda AB üzerinde çok mühim (olumsuz) tesirlerinin meydana geleceğini göstermiştir. Bilhassa Doğu Avrupa devletlerinin ve Enerji Topluluğu üyesi ülkelerin, muazzam boyutta tesir altında kalacağı tespit edilmiştir. Fakat, tüm üye devletlerin ortaklaşa hareket etmeleri halinde, 6 aylık kesinti söz konusu olduğunda bile, korumalı tüketicilere (kesintisiz tedarikçi), gaz iletiminin durmaksızın devam edebileceği ön görülmüştür. Stres testlerinin tahlilinden ortaya çıkan sonuçlara göre, aşağıda sıralanan bazı kısa dönemli tedbirlerin, enerji arz güvenliğini sağlamada faydalı sonuç vereceği düşünülmektedir:

-“AB, arz güvenliğini güvence altına alabilmek için, piyasa odaklı bir politikaya sahip olmalıdır. Hükümetlerin piyasalara karışmasının önüne geçilmelidir.

-Ülkeler, bir araya gelerek enerji özelinde görüş alışverişlerini ve ortaklıklarını arttırmalıdır. Bu kapsamda, devletlerarası enterkonneksiyon potansiyeli yapılabilecek olan en yüksek düzeye yükseltilmeli; sınırlardan enerji geçişi sırasındaki engeller bertaraf edilmelidir.

-Enerji verimliliğini yükseltici ve talebi düşüren politikaların oluşturulmasına yönelik tedbirler alınmalıdır.

-AB Gaz Koordinasyon Grubu, gaz arzına yönelik yeni haberleri durmaksızın takip etmelidir” (Pamir,2017, s.342).

Uzun dönemde ise yapılması gerek 5 önemli strateji belirlenmiştir:

-Enerji verimliliğini yükseltmek ve 2030 yılı için saptanan enerji ve iklim değişimi amaçlarına göre gerçekleştirmek: Bu kapsamda yapılacak değişiklikler ilk olarak, AB’de harcanan enerjinin sırasıyla %40’ını ve % 25’ini kullanan iki alan olan binalara ve sanayi’den başlanmalıdır. Tüketicilerin, enerji harcamalarını en aza indirmeleri konusunda destek olunması önemlidir.

-AB sınırları içinde yapılan enerji imalatının yükseltilmesi ve arz kaynakları ile iletim yollarının çeşitlendirilmesi: Bu konuda, yenilenebilir kaynakların enerji harcama istatistikleri içerisindeki rolünün yükseltilmesi,

hidrokarbon kaynaklarından üretilen yakıtların sürdürülebilir şekilde harcanabilmesi ve nükleer enerjinin emniyetli bir şekilde uygulamak en öncelikli amaçlar olarak saptanmıştır.

-İç pazarın bir araya getirilmesi ve kompoze edilmesi: Bu doğrultuda, gereksinimleri karşılayamayan ve geçmişin teknolojisi ile yapılmış olan altyapıların iyileştirilmesi ve arz kesintilerinin AB topraklarında nerede meydana gelirse gelsin, o devlet ya da bölgeye mümkün olan en az sürede en yakında bulunan devletlerden gerekli olan enerjinin iletilebilmesi için ihtiyaç olunan altyapının bitirilmesi amaçlanmıştır.

-Dış politikada tek vücut olunması: Üye olmayan devletlerle imzalanacak olan sözleşmelere ve anlaşmalar özelinde, AB enerji arz güvenliğini negatif yönde tesir edebilecek durumlardan uzaklaşabilmek hedefiyle, Avrupa Komisyonu'nun anlaşma imzalanmadan evvel fikrinin alınması istenmektedir.

-Acil Durum ve dayanışma mekanizmalarının kuvvetlendirilmesi ve en mühim altyapıların muhafaza edilmesi: Bu madde ise AB ülkeleri arasında, halihazırda bulunan depolama tesislerinin daha düzenli olarak faydalanılması, hatlardan aksi yönde iletim yapılabilmesi durumları üzerine odaklanması, risk ölçümlene araştırmalarının yapılması, bölgesel ve birlik özelinde arz güvenliği planlamalarının yapılması gibi alt başlıkları içermektedir (Pamir, 2017:343-344).

AB enerji siyasetinin ana unsurlarını belirleyen 2 antlaşma şunlardır:

-Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun İşleyişini Tanımlayan Antlaşma (Treaty on Functionin of the EU: TFEU),

-Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu Kuran Antlaşma (Euratom Treaty).

AB'nin genel enerji siyaseti TFEU'nun 194. Maddesine göre oluşturulmuştur. Binaenaleyh; enerji pazarının aktif olarak çalışmasını sağlamak, birliğin enerji arz güvenliğini sağlamak, enerji verimliliğinin sağlanması, enerji tutumluluğunun oluşturulması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payının arttırılması, enerji şebekelerinin çok yönlü olarak birleştirilmesi olarak belirlenmiştir.

AB Enerji Politikası'nı özetlemek gerekirse 3 nihai amaç belirlemiştir:

(Ekonomik açıdan) “Rekabet edebilir olmak, arz güvenliğini ve çevresel sürdürülebilirlik” (Pamir, 2017:345).

Avrupa Birliği'nin enerji siyasetinin üç ana hattı bulunmaktadır. Bunlar; rekabet gücü, enerji arz güvenliği ve çevrenin korunmasıdır.

AB, yükselen enerji talebinin sonucu olarak enerji kaynaklarına bağımlılığının yükselmesi neticesinde, Ortadoğu, Hazar Bölgesi ve Rusya ile ilişkilerini geliştirmektedir. Enerji güvenliğini temin edebilmek ve bu güvenliği sürekli hale getirebilmek hedefiyle, tek bir Avrasya enerji pazarı meydana getirmek niyetindedir. Bu hedef için de gerekli olan çoklu boru hatları siyaseti takip ederek, enerji satın alımı yapılan ülkelerin çeşitlendirilmesi amaçlanmaktadır (Turan, 2010:58). Hakikaten de Avrupa Komisyonu'nun sunmuş olduğu dökümanda; “Dış enerji politikamızın geniş hedefleri doğrultusunda üreticiler, tüketiciler ve transit ülkeler ile ilişkilerimiz daha iyi olmalıdır” İfadeleri kullanılmıştır (EC, 2011).

AB için ortaya çıkan sorunlardan biri de enerjiye ulaşma sorunudur. Yenilenebilir enerji kaynaklarının fosil yakıtlar kadar verim verememesi, buna karşın doğalgazın hem çevresel hem de maliyet yönünden ucuz olması yeni boru hatlarını gündeme getirmiştir ve bu hatların güvenliği oldukça önemli hale gelmiştir. Enerjiyi arz eden ülkeler ile talepte bulunan ülkeler arasında başlayan enerji güvenliği meselesi, tarafların ikisi içinde geçerli olmak üzere, bulunabilirlik, erişilebilirlik, sürdürülebilirlik, makul fiyat ve istikrar gibi konular enerji güvenliği içinde yer almaktadır.

Avrupa Komisyonu, üye devletlerin enerji alanındaki gereksinimlerinin gitgide artması ve bu gereksinimi karşılayabilecek kaynaklarının olmaması, AB ülkelerinin genel itibariyle hasılat kaynaklarının sanayi imalatından sağlaması ve bu imalat süresi boyunca enerjinin mühim bir ihtiyaç olması enerji araştırmalarına odaklanmaktadır (Çetinkaya, 2019:106).

Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 2000 yılında çıkarılan Green Paper-Yeşil Kitap'ta enerji arz güvenliği konusuna sıklıkla yer verilmiş ve enerji

kaynaklarını ithal etmenin iki ana meselesi üzerinde durulmuştur Bunlar; çevresel problemleri ardından sürüklediği düşünülen iklim değişikliği ve politik problemlere alan açabilecek iç pazarın planlanması konularıdır. Aynı araştırmada enerjinin satın alındığı devletlerin ve bölgelerin çeşitlendirilmesinin zorunluluğu konusundan sıklıkla bahsedilmiş, bilhassa Hazar Bölgesi ve Akdeniz enerji kaynaklarına yönünün çevrilmesinin mantıklı bir karar olacağı ifade edilmiştir (Çetinkaya, 2019:106).

2.4. Avrupa Birliği'nin Rus Gazına Alternatif Yaratma Arayışları

AB yüksek seviyelerdeki gaz ihtiyacını temin edebilmek için özellikle Rus gazına olan bağımlılığını en aza indirebilmek için çeşitli yollar aramaktadır. Ancak alternatif kaynaklar arasında yer alan Ortadoğu ve Afrika'da durmaksızın yaşanan bir istikrarsız durumun mevcut olması bu bölgelere yönelmesinin mantıklı olmayacağı düşünülmektedir. Bu bölgelerde mevcut olan dengesiz durumun ve bu durumdan kaynaklı emniyetli bir alanın olmaması sebebiyle Rus gazına olan bağımlılığı yalnızca bu bölgeleri kullanarak bertaraf edilebilmesi olanaksızdır.

Ukrayna – Rusya arasındaki vuku bulan sorunlar nedeniyle meydana gelen olumsuz haller AB devletlerinin arz güvenliğini risk altına sokmaktadır. Bu sorunlara ilavaeten AB ülkelerinde mevcut olan enerji altyapısının yenilenmeye ihtiyacı olması, gerçekleştirilmesi gerek adımlarda zamanın gerisinde kalması kaygıları artırmaktadır. Ukrayna, Rus gazının Avrupa'ya iletilmesinde en mühim transit ülkedir. 2013 yılında (Türkiye dahil) Avrupa ülkelere satılan 167 milyar metreküp Rus gazının takriben yarısı (83 milyar metreküp) Ukrayna vasıtasıyla AB'ye transit (Brotherhood Boru Hattı) olarak gönderilmiştir. Ukrayna güzergahı ile iletilen doğalgaz; Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Batı ve Güneydoğu Avrupa ülkelere ilaveten, TransBalkan (bizdeki adıyla Batı Hattı) hattı ile Türkiye'ye de ulaşmaktadır (Pamir, 2017:364).

Ukrayna vasıtası ile meydana getirilen iletimin herhangi bir sebeple kesintiye uğraması durumunda diğer opsiyonların bu kesintiyi bütünüyle ya da büyük

bir düzeyde yerini doldurabilmesi, imkansız olmasa bile gerçekleşmesi çok zordur. Bunun gibi zor bir halde endüstriyel imalatta büyük bir azalma meydana gelmesi, elektrik imalatında azalmaya gidilmesi ve bunun neticesinde kesintilere gerek olması beklenen bir durumdur. Öte yandan Nord Stream (Kuzey Akım) hattının tam gücüyle iletme başlaması, Norveç'ten getirilen enerjinin düzeyinin ve LNG yoluyla getirilen enerjinin düzeyinin yükseltilmesi, doğalgaz yolu ile meydana getirilen elektrik imalatı ile (mümkün olan durumlarda) kömürle elektrik imalatının yer değiştirmesi ve depo potansiyellerinin/ortaklaşa faydalanma kapasitesinin yükseltilmesi gibi çeşitlendirmelerin tamamının aynı zamanda gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Pamir, 2017:364-365). Bu önlemlerin tamamının aynı ayda gerçekleştirilmesi zor olsa da imkansız değildir. Rus gazının iletilmesinin durması, AB içerisinde muazzam meseleler ortaya çıkartacağı düşünülebilir. Ayrıca Norveç'in azalmakta olan kaynakları düşünüldüğünde, Avrupa kıtasını Norveç'in kendi kendine ikame etmesi imkansızdır.

AB 2009 krizini takiben, iki farklı proje çerçevesinde (European Energy Programme for Recovery : EEPR ve Trans-European Networks for Energy : TEN-E) 1,3 milyar dolarlık para akıtarak, birçok doğalgaz altyapı tasarını önemli statüsüne alarak yapımlarını hızlandırmış ve bunların bir bölümü hayata geçirilmiştir. AB Enerji Güvenliği Stratejisi (Mayıs 2014) kapsamında, 27 adet öncelikli hedefi bulunmaktadır. Bunlar arasında;

-Baltık sahillerine, Polonya, Yunanistan, Hırvatistan ve Litvanya'da yeni LNG terminalleri yapılması,

-Polonya-Litvanya, Polonya-Slovakya, Polonya - Çek Cumhuriyeti, Yunanistan-Bulgaristan, Bulgaristan- Sırbistan, Bulgaristan-Macaristan, Finlandiya-Estonya ve Fransa-İspanya arasına gaz birleşim ağlarının (enterkonnektör) kurulması tasarıları ile,

-TANAP ve TAP gibi doğalgaz boru hattı tasarılarını da içinde barındıran Güney Gaz Koridoru sayılabilir (Pamir, 2017:365).

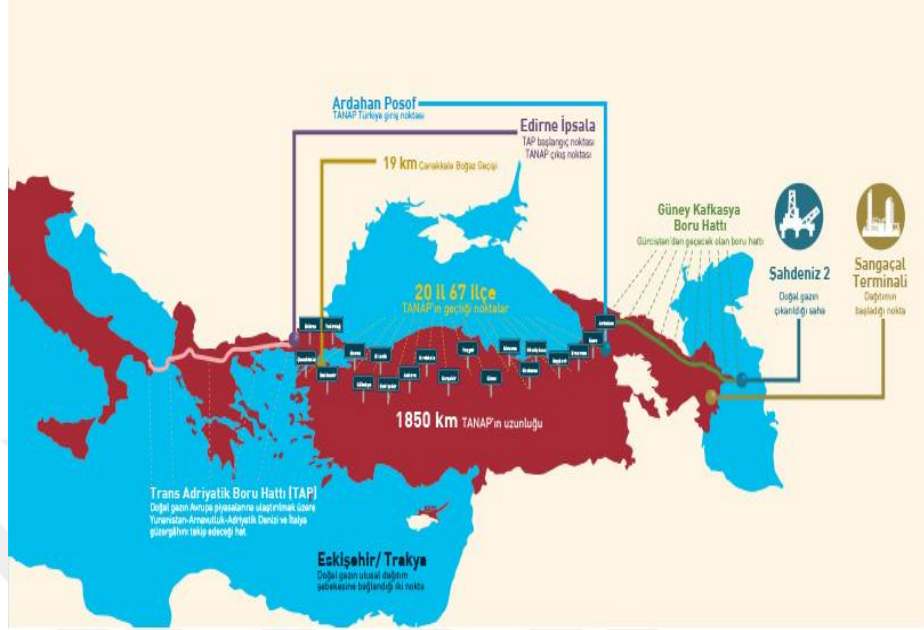
2.4.1. Güney Gaz Koridoru

Orta ve Güneydoğu Avrupa’da yer alan çoğu ülke Rus gazına bağımlı durumdadır. Bu ülkelerin ve Avrupa genelinin kaynak çeşitliliği yaratabilmesi için Güney Gaz Koridoru projeleri üretilmiştir. Gerekli altyapı çalışmaları yapılarak AB’ye Hazar’dan, Orta Asya’dan gaz temini sağlamak amacıyla bu projeler desteklenmektedir.

AB, Koridor’un hayata geçirilebilmesi için ihtiyaç olunan altyapı araştırmalarını, AB’nin “Ortak Çıkar Projeleri” kapsamına almaktadır. Bu projeler; çeşitli imtiyazlara sahip ve “Avrupa Olanaklarını Birleştirme” kaynaklarından para sağlanabilecek projelerdir. Bu paralar ile beraber; Azerbaycan, Irak, Türkmenistan ve Türkiye gibi geleceğin gaz satıcıları ile ortaklık olanakları kuvvetlendirilmiştir. Transit ülkeler olarak isimlendirdikleri ülkeler olan Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye ile de ortaklık, “Güney Gaz Koridoru” projesinin mühim bir ayağıdır (Pamir, 2017:366).

Güney Gaz Koridoru sayesinde Avrupa’ya 2019 yılından itibaren Azerbaycan gazı TANAP ve TAP Boru Hatları kullanılarak ulaştırılacaktır. İlerleyen yıllarda koridoru genişletme fikirleri de AB kulislerinde dile getirilmektedir. Bu genişletmeye özellikle Orta Asya ülkelerinin dahil edilmesi yüksek olasılıktır. Her ne kadar yüksek gaz potansiyeline sahip bir bölge olan Hazar Havzası’nda, içerdiği istikrasızlıklardan dolayı bu genişletme girişimleri şimdilik rafa kaldırılmış gözükmektedir.

Harita 3. 19 : Güney Gaz Koridoru Haritası

Kaynak: (www.tanap.com , 2019).

Harita 3.19’da da görüldüğü gibi 1850 km’si Türkiye topraklarından geçecek olan TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı), Edirne İpsala’dan sonra TAP (Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı) ile beraber Yunanistan üzerinden İtalya kıyılarına varmaktadır. Güney Kafkasya Boru Hattı sayesinde Azerbaycan’ın Şahdeniz sahasından alınan doğalgaz Türkiye-Yunanistan-İtalya güzergahıyla Avrupa’ya ulaştırılacaktır.

Enerji güvenliği kapsamında olan TANAP projesi, Avrupa’nın Rusya’ya karşı en mühim ve emniyetli bir seçenek meydana getirdiği düşünülebilir. İktisat ve asayiş boyutununa ilaveten TANAP projesi günümüzün enerji siyasetinde Türkiye ve Azerbaycan’ın rolünü kuvvetlendirecek bir projedir. TANAP projesi küresel enerji iktisatları açısından Türkiye ile Azerbaycan’ın enerji hatlarının emniyeti, tek merkeze olan tabiyetin en aza indirilmesi ve enerji tedarik kaynaklarının seçeneklerinin artırılması açısından önemli bir projedir. Türkiye küresel enerji siyasetinde ve enerji iletiminin gerçekleştirilmesi hususunda Rusya’ya karşı jeo-stratejik açıdan güç kazanırken, Azerbaycan Rusya’nın olmadığı projelerde faal olabilme hususunda manevra kabiliyeti kazanmıştır (Erdağ, 2013:873-874).

TANAP projesi, dünyanın en fazla gaz barındıran dördüncü gaz kaynağını elinde bulunduran Türkmenistan ve Azerbaycan'ın Türkmenistan'da bir araya gelmesine vesile olmuştur. Çünkü uzun dönemde, yalnızca Batı Avrupa ülkelerine, Azerbaycan tek başına TANAP boru hattı vasıta ile besleyemez. Türkiye enerji iletiminin göbeğinde yer almakta olup, günümüzün en mühim iktisadi kaynağı vasıtası ile idare edilen bir ülke olarak bilinmektedir. Bu, Türkiye'yi boru hatları vasıtası ile idare edilen devletler üzerinde siyasi ve iktisadi alanda nüfuz sahibi yapmakta ve Türkiye'nin dünyadaki politik açıdan yerini kuvvetlendirmektedir. Bilhassa Türkiye topraklar vasıtası ile enerji ihraç eden ülkeler, dünyadaki (Rusya/ihracatçı, Avrupa Birliği/ithalatçı) çok mühim merkezlerdir (Alshaghel, 2018:587).

AB devletlerinin kullanımına verilen boru hatları, birçok açıdan Türkiye için AB üzerinde avantajlı konuma gelmesini sağlamış, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecini kuvvetlendirmiştir. İlaveten, Türkiye'nin enerji kaynaklarının iletilmesinde kullanılan hatlarını kontrol ederek, AB ülkeleri üzerindeki mühim konumunu göstermiş, Türkiye'nin güvenliği, AB'nin güvenliği anlayışını güçlendirmiştir (Alshaghel, 2018:588).

İktisadi açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye'nin üzerinden doğalgaz boru hatlarının geçmesi, Türkiye'ye dünya piyasalarından daha uygun değerlerde, daha az maliyetle imalat gerçekleştiren ülkelere gaz ithal edebilme üstünlüğünü verecektir (Alshaghel, 2018:589).

Azerbaycan, Türkmenistan gazının Avrupa'ya iletilmesinde transit ülke olabilme ihtimalinden dolayı memnundur. Uygulamada Türkmenistan, Rusya ile arasında sorun olan, Trans Hazar Gaz Boru Hattı vasıtası ile yıllık takriben 30 milyar metreküp gibi oldukça fazla enerji iletimi yapmak istemekte, Azerbaycan ise, Türkmenistan'ın transit hacmini yıllık 10 milyar metreküp olarak belirlemek amacındadır.

Halihazırda mesele sadece akademik çerçevededir. Ortaya atılan yeni ihraç yolları açısından Türkmenistan, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) boru hattına yönünü çevirmiş durumdadır. 2014 yılında NATO askerlerinin

Afganistan'dan çıkmasından önce Afganistan'daki emniyet durumlarının böyle bir boru hattının gerçekleştirilmesine izin verip vermeyeceğini belli değildir (Roberts, 2013:25).

Azerbaycan, Türkmenistan arasındaki sorunlar ne olursa olsun bu gazın Avrupa'ya ulaşabilmesi için Türkiye'den veya Karadeniz'den geçmesi gerekmektedir. Karadeniz'den geçme ihtimali düşünüldüğünde, AB'nin Rus bağımlılığına karşı Türkiye kara sularını kullanmak isteyeceği aşıkardır. Bundan dolayı AB her ihtimalde de Türkiye transitliğine muhtaç durumdadır.

Güney Gaz Koridoru projelerinde ana hat TANAP'tır. Güney Gaz Koridoru'ndan TANAP olmadan düşünmek, bu hattın isminin Güney Gaz Koridoru olarak kalmasına imkan vermemektedir. Azerbaycan bakış açısında göre, kendi mülkiyetinde olan bir boru hattı, ya da Türkiye'de Azerbaycan'ın idaresi altında olan bir boru hattı, Azerbaycan açısından güvenilir durumdur. Bu proje Azerbaycan için, kendisine yeni fırsatlar oluşturabilecek ve başka ülkeler ile münasebetlerini geliştirerek Hazar'ı daha sürdürülebilir ve istikrarlı bir merkez haline getirebilecektir. TANAP, Azerbaycan'ın ilk kez kendi boru hattı ile kendi gazını Türkiye'nin AB ile batı sınırında Avrupa alıcılarına direkt olarak ihraç etmesinin önünü açacaktır (Punsmann, 2012:19).

Gulmira Rzayeva'ya göre; “ ... AB'nin Güney Gaz Koridoru'nu desteklemesi, özellikle Batı ülkelerindeki Rus enerji yükünün bertaraf edilmesini ve başta Kazakistan ve Türkmenistan olmak üzere kapalı havza olan Hazar devletlerinin Avrupa gaz piyasalarına doğrudan erişimin sağlanmasını amaçlamaktadır...” (Rzayeva, 2013:29).

2.4.2. Kuzey Akım Doğalgaz Boru Hatları

Endüstrileşmiş Avrupa için enerji temini kesintisiz olması önemlidir. Rusya'nın enerji siyaseti Avrupa tarafından enerji arz güvenliği perspektifinde risk olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Avrupa'nın enerji siyasetinin ilk olarak hedefi kaynakta seçenekleri çoğaltarak Rusya'ya olan bağımlılığı en aza indirmektir. Rusya'nın Enerji Şartı Sözleşmesi'ne imza atmasına rağmen Duma'da

bu sözleşmenin onaylanmaması ile beraber sorunu daha da arttırmıştır. Avrupa Birliği Ukrayna krizinden ve Enerji Şartı Sözleşmesinden deneyimlediği üzere Güney Gaz Koridoru gibi arz seçeneği oluşturabilecek araştırmalara arka çıkmaktadır (Taştan, 2013:24-25).

Sibirya'nın zengin gaz rezervlerindeki doğalgazı Baltık Denizi'nin altına inşa edilen Kuzey Akım Boru Hattı , 2011'de açılmıştır. Baltık Denizinde inşa edilen ilk hatta paralel olarak inşa edilen Kuzey Akım 2 , bu güzergah üzerinden doğalgaz ihracatını yükseltmek için inşa edilmiştir. Rusya'nın Almanya'ya yaptığı doğalgaz satışını daha da arttıracaktır; fakat geçiçi olarak meydana gelen krizler nedeniyle risk altında gözükmektedir. Rusya'nın Avrupa enerji pazarındaki etkinliğini engellemek ve Rus-Alman ortaklığını denetlemek amacıyla olan Batılı şirketler ve hükümetler, Avrupa pazarında monopolcülüğü engellemek için enerji alanındaki mülkiyet haklarını kararlaştırma amacı ile Üçüncü Enerji Paketi adlı AB'nin enerji yönetmeliğini aktif hale getirmişlerdir (Şeker, 2019:3). Bu gibi yönetmelikler aktif hale getirerek Rus-Alman işbirliğini engellemek amacıyla olan Batı ülkeleri diğer taraftan, Avrupa'da monopolcülüğün ortaya çıkmasında engellemek istemektedirler.

21.yüzyıla güç kaybı ile adım atan Rusya, Azerbaycan kaynaklarının Türkiye güzergahı ile Avrupa'ya iletilmesinde aktif rol oynayamamıştır. Fakat 2010 itibari ile Kuzey Hattı'nın ederini azaltmamak için Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'dan yeni rezervlerin Avrupa'ya iletilmesine ses çıkarmaya başlamıştır. Bu nedenle Rusya, ilk baştan beri Akdeniz'deki yeni Güney Hattı'nı Suriye vasıtası ile engelleyerek Avrupa'nın enerjisi üzerindeki konumunu hala güçlü tutmaktadır (Şeker, 2019:4-5).

Kuzey Akım-2 çerçevesinde süren gerilime doğrudan veya dolaylı olarak ilave olan ülkeler iki gruba ayrılmıştır. Bir taraftan Ukrayna, Polonya, Slovakya, Baltık Üçlüsü ve ABD gibi devletler tasarıyla karşı oy kullanırken, öte yandan Fransa, Hollanda, Avusturya, İtalya ve Almanya gibi AB'nin temel üyeleri Rusya ile aynı görüşü savunmaktadırlar (Akhiyadov, 2019:2). ABD'nin tasarıya karşı olmasının nedenlerinden biri ise fiyatı düşük olan Rus gazı ile mücadeleye girememesinden dolayıdır. Uzun yıllardır Avrupa piyasasına girmek isteyen ABD,

Rus-Avrupa enerji ortaklığının kendisi aleyhine sonuçlar doğuracağını düşünmektedir. Dolayısıyla yaptırım tehditleri ile AB ülkelerini sindirmeye ve tasarıdan çekilmeye davet etmektedir. Ukrayna'yı oyun dışında tutmak isteyen Rusya ile Ukrayna'yı devrede tutma amacında olan ABD arasında vuku bulan sorunlar, Avrupa enerji güvenliğine olumsuz yönde yansımaktadır.

Avrupa enerji güvenliği için Ukrayna üzerinden geçecek olan boru hatları her daim tehlike oluşturma potansiyeline sahiptir. Çünkü sürekli Rusya-Ukrayna arasında vuku bulma ihtimali olan tartışmalar olası gaz kesintilerine sebep olma potansiyeli sahiptir. Kuzey Akım hatları Avrupa ve Rusya enerji güvenliği için olumlu fakat ABD'nin politikaları çerçevesinde olumsuz sonuç doğuracaktır. Ukrayna'yı Rusya'yı sakinleştirmek ve kontrol altına alabilmek için uygulanabilecek, oluşan gaz kesintilerini Avrupa'ya kendi ihraç edebilecek olan ABD için bu bakış açısı, daha makul görünmektedir.

3. TÜRKİYE

3.1. Türkiye'de Petrol

Geçtiğimiz 10 yılda Türkiye'nin ekonomik büyümesi artmış ve buna bağlı olarak da enerji tüketimi artış göstermiştir. Kısıtlı enerji rezervlerine sahip olan Türkiye, tükettiği neredeyse bütün enerjiyi ithal etmektedir.

1 Ocak 2016 yılından beri, Türkiye'nin kanıtlanmış petrol rezervi 312 milyon varildir (Oil&GasJournal, 2015:22). Bu petrolün çoğunluğu Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer almaktadır. Türkiye 1991 yılında petrol üretiminde tepe noktasına ulaştığında ürettiği günlük petrol miktarı 85.000 varildir, ancak her geçen yıl düşen üretim en sonunda 2004 yılında günlük 43.000 varile kadar gerilemiştir (www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=TUR).

Türkiye'de petrol sektörünün dominant unsuru TPAO'dur. 2017 yılında 30.723 bin ton ham petrol ve 53.8 Milyar m³ doğalgaz tüketmiş olan Türkiye, ham petrolün %91.7'si, doğalgaz tüketiminin ise % 99.4'ünü ithalat ile karşılamıştır.

Türkiye 2015 yılında toplam sıvı yakıt tüketimi ortalama 860.000 b/d petrol tüketmiştir. Bu tüketimin %90'dan fazlası ithalat ile karşılanmaktadır. Türkiye'nin 2015 yılında yapmış olduğu ham petrol ithalatının çoğunluğu İran ve Irak'tan ithal edilmiştir (www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=TUR).

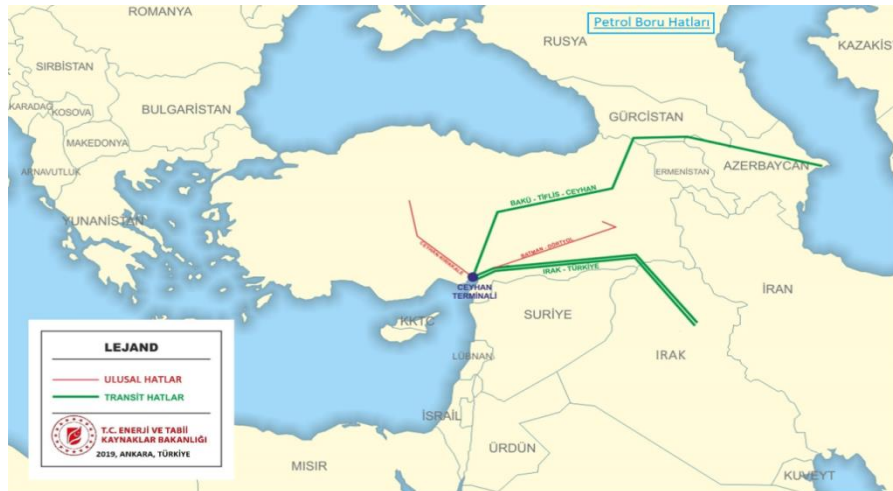
Türkiye uluslararası petrol taşımacılığı konusunda ehemmiyeti gitgide yükselmektedir. Türkiye'nin jeopolitik konumu neticesinde iki kıtanın kesişim noktasında bulunması ve değerli enerji rezervlerinin hemen yanında komşu merkezinde bulunmasından kaynaklı olarak geçiş ülkesi konumundadır. Türk boğazları, ki bunlar İstanbul Boğaz ve Çanakkale Boğazları'dır, dünyanın en mühim su yollarındandır. Bilhassa Rusya'nın Hazar Bölgesi'nden aldığı hidrokarbon kaynaklarını Türk Boğazlarını kullanarak Avrupa ve Dünya'ya ihraç etmesinden dolayı, bu boğazların ehemmiyeti yalnızca Rusya açısından değil aynı zamanda Hazar Ülkeleri içinde geçerlidir.

Ceyhan Terminali, Hazar Ülkelerinin dışa açılmak için kullandığı en önemli terminallerden bir tanesidir. Azerbaycan, Rusya ve Rusya vasıtası ile Türkiye'ye iletilen Hazar gazları ve petroleri Ceyhan Terminali'nden dünya'ya satılmaktadır.

3.2. Türkiye'nin Ham Petrol Boru Hatları

-Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı:

Harita 3. 20 : Türkiye'nin Ham Petrol Boru Hatları Haritası

Kaynak: (www.enerji.gov.tr , 2019).

Bu hat ile Azerbaycan petrolü Ceyhan terminaline ileterek Haydar Aliyev Terminali'nden tankerler ile dünya pazarlarına ihraç edilmektedir. BTC Türkiye'ye stratejik ehemmiyet elde etmesine ilave olarak Türk Boğazları üzerinde artan enerji akışının en aza indirilmesine katkı sağlamıştır.

-Irak-Türkiye (Kerkük-Yumurtalık) Ham Petrol Boru Hattı:

1976 yılında işleme alınan bu boru hattına ilk yükleme 1977 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye sınırları içinde kalan kısmı BOTAŞ'a aittir. 2014 yılında bu hattan iletilen petrol 7.6 milyon ton'a ulaşmıştır (Bknz. Harita 3.20).

-Batman-Dörtol Ham Petrol Boru Hattı:

Türkiye'nin ilk ham petrol boru hattı olarak 1967 yılında işletmeye açılan Batman-Dörtol ham petrol boru hattının sahipliği 1984 yılında BOTAŞ'a aktarılmış olup, yıllık kapasitesi 4.5 milyon ton'dur. 2016 yılında bu hattan 20.1 milyon varil ham petrol iletilmiştir (Pamir, 2017:416).

-Ceyhan-Kırıkkale Ham Petrol Boru Hattı:

Kapasitesi 7.2 milyon ton/yıl olan bu hat, 1986 yılında işletmeye alınmıştır. 2016 yılında bu hat ile 4.96 milyon ton (35.36 milyon varil) ham petrol taşınmıştır (Pamir, 2017:416).

Bu hatlar arasında en mühim olanı ise BTC olmuştur. Bu hat, Azerbaycan'da bulunan Azeri, Çırac ve Güneşli rezervlerinden imal edilen petrolü, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye vasıtası ile, dünya piyasalarına iletmektedir. Hazar Denizi'nde yer alan Şangaçal Terminalini, Ceyhan'da bulunan Haydar Aliyev Terminali ile birleşmesini sağlamaktadır.

2013 yılı Ekim ayından itibaren de Kazakistan'ın Tengiz sahasında imal edilen bir kısmı da BTC vasıtası ile iletilmektedir. Hattın inşaa edilmesine, TPAO'nun da içinde bulunduğu konsorsiyum tarafından karar verilmiş ve 2006 yılında çalışmaya başlamıştır (Pamir, 2017:417).

1768 kilometrelik hattın 1076 km'si Türkiye topraklarında; 443 km'si Azerbaycan, geri kalan 249 km'si Gürcistan sınırları içerisinde bulunmaktadır. BTC'nin Azerbaycan ve Gürcistan'da yer alan kısımlarının, hattın paydaşları adına BP, Türkiye sınırları içinde ise BOTAŞ'ın bağlı kuruluşu olan BOTAŞ International Limited işletmektedir (Pamir, 2017:417).

3.3. Türkiye'de Doğalgaz

Türkiye, petroldeki bağımlılık oranının daha da fazlasının doğalgaz da yaşamakta olduğu gibi doğalgazda da dünyanın en mühim kaynaklarına sahip olan ülkelerin kesişim noktasında yer almaktadır. Türkiye, harcadığı birincil enerjinin %31'ini doğalgaz ile sağlarken; harcadığı doğalgazın %99'unu dış kaynaklarından sağlamaktadır. Türkiye'nin enerji harcamaları arasındaki en büyük miktarı, satın alınarak temin edilen doğalgaz almaktadır. Doğalgaz, elektrik imalatımızda da en fazla orana sahip kaynaktır. Sonuç olarak, enerji güvenliğimiz ve iktisadi güvenliğimiz sakıncalı bir durum ile karşılaşmaktadır. Geriye kalan imal edilebilir doğalgaz rezervimiz (2016 yılı sonu) ise 5.15 milyar metreküptür (Pamir, 2017:421).

Türkiye önemli bir doğalgaz tüketicisi ve bir geçiş ülkesi haline evrilmektedir. Diğer taraftan Türkiye, Avrupa Birliği ülkeleri arasında az sayıda bulunan doğalgaz harcaması kuvvetli bir şekilde gitgide yükselen ülkeler arasında bulunmaktadır. Türkiye'nin yükselen doğalgaz harcaması, dış siyasetine de yansımaktadır. Türkiye çoklu doğalgaz boru hatlarının, kendi topraklarından geçirilmesini sağlayarak, enerji güvenliğini bu biçimde sağlamaya çalışmaktadır.

Türkiye gitgide yükselen bir biçimde doğalgaza bağımlı hale gelmektedir. Ülke içindeki kullanımın yükselmesi, bilhassa elektrik sektöründeki yükselme ve bu enerji türünün çevreye zararı olmaması sebebiyle yükselen kullanımı kaynakları yeterli olmayan Türkiye'yi bağımlı duruma sokmaktadır. Türkiye'deki doğalgaz sektörünü devlet kuruluşu olan BOTAŞ üstlenmektedir. Bu şirket Türkiye içerisinde doğalgaz boru hatlarının da sahibi ve işletmecisidir.

-Rusya-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı (Batı Hattı ya da Trans Balkan Hattı):

Bu hat Rusya'dan çıktıktan sonra; Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan topraklarından geçip, Malkoçlar civarından ülkemize ulaşmaktadır. Başlangıçta 6 milyar metreküp kapasitesi olan bu hat, daha sonra yeni bir anlaşma ve yatırımlar çerçevesinde, 14 milyar metreküplük kapasiteye ulaşmıştır (Pamir, 2017:424; ayrıca bkz, Harita 3.21).

Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan sorunların sonucu olarak bazı zamanlarda bu hatta ulaşan doğalgazda ufak kesintiler meydana gelmesi Türkiye için önemli sonuçlar doğurmaktadır. En fazla doğalgaz harcayan bölge olan Marmara bölgesinde enerji kesintileri iktisadi ve toplumsal yaşamı olumsuz etkilemektedir.

-Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı :

15 Aralık 1997 tarihinde BOTAŞ ve Gazexport arasında imzalanan 25 yıllık Doğalgaz Alım-Satım Anlaşması kapsamında, doğal gaz Rusya Federasyonu'ndan Karadeniz geçişli bir hat ile Türkiye'ye ulaşmaktadır. Anlaşmaya göre, yıllık 16 milyar m³ doğalgaz Türkiye'ye arz edilmektedir (www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatları-ve-Projeleri).

Mavi Akım Projesi'nin Türkiye topraklarındaki kısmı Samsun'dan başlayarak Amasya, Çorum, Kırıkkale üzerinden Ankara'ya ulaşmaktadır ve Ana Hat ile irtibatlandırılmaktadır; (Ayrıca bkz, Harita 3.21) (www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatları-ve-Projeleri).

-Türkiye – İran Doğu Anadolu Doğalgaz Ana İletim Hattı:

Yıllık 10 milyar m³ İran doğalgazının boru hattı ile Türkiye'ye arzı amacıyla 8 Ağustos 1996 tarihinde İran ile Türkiye arasında Tahran'da Doğalgaz Alım-Satım Anlaşması imzalanmıştır. Doğu Anadolu Doğalgaz Ana İletim Hattı, Doğubayazıt'tan başlayıp, Erzurum, Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara'ya uzanmakta, bir branşman da Kayseri, Konya üzerinden Seydişehir'e uzanmaktadır;

(Ayrıca bkz, Harita 3.21) (www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatları-ve-Projeleri).

-Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı:

Azerbaycan'ın Şah deniz rezervinden imal edilen doğalgazı, Gürcistan topraklarından geçerek Türkiye sınırına gelmektedir. Burada ise BTC hattına paralel bir şekilde inşa edilmiş olan BTE hattı ile talep ülkelerine iletilmektedir. 690 km uzunluğundaki hattın kapasitesi, 20 milyar m³'tür. Hattın Azerbaycan ve Gürcistan içindeki kısmı, Güney Kafkasya Gaz Boru Hattı olarak da isimlendirilmektedir (Bkz, Harita 3.21; Pamir, 2017:431).

-Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Enterkonneksiyonu (ITG):

Avrupa Birliği INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe) Programı kapsamında geliştirilen Güney Avrupa Gaz Ring'nin ilk aşaması Türkiye ve Yunanistan doğalgaz şebekelerinin enterkonneksiyonu ile doğalgazın Türkiye'den ve/veya Türkiye üzerinden Yunanistan'a arz edilmesini sağlayan boru hattıdır. Proje devamında İtalya'ya uzatılması planlanmış ve bu konuda Türkiye, Yunanistan ve İtalya arasında 26 Temmuz 2007 tarihinde bir Hükümetlerarası Anlaşma imzalanmıştır; (Ayrıca bkz, Harita 3.21) (www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatları-ve-Projeleri).

-Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP):

Türkiye'nin artan doğalgaz talebinin karşılanabilmesi amacıyla Azerbaycan Hükümeti ve Azerbaycan'ın Şahdeniz Sahasını geliştiren Şahdeniz Konsorsiyumu ile görüşmeler yürütülmüş ve 25 Ekim 2011 tarihinde 2018 yılından başlayarak yıllık 6 milyar m³ Azeri gazının Türkiye'ye arzını öngören anlaşma imzalanmıştır; (Ayrıca bkz, Harita 3.21) (www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatları-ve-Projeleri).

Mevcut sözleşmeler açısından, TANAP ile iletilecek olan Azerbaycan gazının (başlangıçta Şah deniz sahasının 2.Fazından elde edilecek olan) yılda 6 milyar m³'lük bölümü Türkiye'nin ihtiyacını karşılaması için verilecektir. Geriye

kalan (toplam 31 milyar m³'ten kalan) bölümü ise Avrupa Birliği'nin ihtiyacının karşılanması için Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP:Trans Adriatic Pipeline) ile kıtaya getirilecektir (Pamir, 2017:439).

TANAP, sadece Türkiye'nin değil aynı zamanda Avrupa'nın da enerji güvenliğine olumlu etki sağlayacağı düşünülmektedir. Bu hat ile birlikte Rusya'ya olan yüksek bağımlılık mümkün olan en az seviyeye indirilecek, kaynak çeşitliliği hedefi yerine getirilmiş olacak ve Uluslararası Sistem'de Avrupa Birliği ülkelerine manevra alanı sağlayacaktır. TANAP'ın hedefi:

“Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilen doğalgazın öncelikle Türkiye'ye, ardından Avrupa'ya taşınmasıdır. TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleşerek Güney Gaz Koridorunu oluşturmaktadır” (www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/).

Hazar Bölgesi'nde yer alan hidrokarbon kaynaklarının gezegenin en çok doğalgaz ithal eden bölgesi olan Avrupa'ya Türkiye toprakları kullanılarak iletilmesi daha akla yatkın bir çözümdür. Aynı zamanda AB'nin Rusya'ya olan yüksek seviyedeki bağımlılığı düşürülecek olup enerjide kaynakların çeşitlendirilmesi gayesini de gerçekleştirmiş olacaktır. Bu tasarı ile birlikte Türkiye'nin bir enerji cazibe noktası olma gayesi de bazı yönlerden hayata geçirilmiş olacaktır. Ek olarak Türkiye gitgide artan enerji gereksinimlerini de temin etmiş olacaktır.

Bu tasarı ile birlikte Türkiye, Azerbaycan ile mevcut münasebetini daha da yüksek seviyeye çıkarma olanağını yakalamıştır. Doğalgaz satın alımında Rusya ve İran'a bağımlı durumda olan Türkiye, Azerbaycan doğalgazı ile birlikte az bir miktarda olsa mevcut bağımlılığını azaltmayı başarmıştır. İlaveten SOCAR'ın Türkiye'deki yapmış olduğu yatırımları yükseltmiş ve Azerbaycan ülkesi Türkiye iktisadi kuruluşları üstünde aktif bir duruma gelmiştir. Bu tasarı Türkiye'nin enerji emniyetini sağladığı kadar AB devletlerinin de enerji emniyetini sağlamıştır (Çetinkaya, 2019:172).

-Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı :

Rusya'dan başlayarak Karadeniz kullanılarak Türkiye'nin Karadeniz sahillerinde yer alan terminale ve takiben Türkiye üzerinden Türkiye'nin Trakya bölgesine sınırı olan devletler ile meydana gelmiş olan sınırına kadar ilerleyen her biri yıllık 15.75 milyar m³ kapasiteye sahip iki hattan meydana gelen yeni inşa edilecek bir gaz boru hattı sistemidir (Ayrıca bkz, Harita 3.21) (www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatları-ve-Projeleri).

Türk Akımı Boru Hattı, Rusya'nın Güney Gaz Koridoru projeleri dahilinde değerlendirilebilmesi için düşünülmüş bir hattır. Bu sebeple Rusya, halihazırda Avrupa Birliği'ne gaz ihraç eden bir ülke olarak pozisyonunu devam ettirecek ve Ukrayna'yı boru hatları denkleminde çıkararak enerji güvenliği'ni de temin etmiş olacaktır.

3.4. Rusya, Avrupa Birliği ve Türkiye Üçgeninde Enerji Güvenliği

İlk olarak 2006 senesinde Ukrayna'nın ardından 2007 senesinde Belarus'un topraklarına inşa edilmiş boru hatları kullanılarak ihraç edilen doğalgaz iletiminin kesilmesi ile meydana gelen kriz, enerji emniyeti sorununu AB dış siyasetinin gündemine getirmiştir. Rusya'nın dış pazara satmış olduğu doğalgazın takriben %80'ninin Ukrayna topraklarına inşa edilmiş boru hatları vasıtası ile iletilmesi, hem enerji kaynağı ülkelerinin hem de boru hatlarının güzergahlarının çeşitlendirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Tekin ve Williams'a göre, AB'nin petrolde kendi üretiminin toplam tüketiminin içindeki payı 1997'den 2007 yılına kadar %24'ten %16'ya azalırken doğalgazda da %56'dan %40'a düşmüştür. Ayrıca Avrupa Komisyonu'nun enerji temin edilen ülkelerin çeşitlendirilmesi hususundaki hükmüne rağmen az bir zamanda böyle bir çeşitlendirmenin hayata geçirilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle de gaz satın alımında farklı kaynak ülkeler yerine farklı güzergah seçeneklerine yönelmek daha mantıklı bir çözümdür. Sovyetler zamanında kurulan birbirine bağlı boru hatlarının günümüzde rakip haline gelen

devletlerin topraklarından geçmesi sorunların tekrar meydana geleceğinin garantisidir.

Bu durumda Rusya'dan başlayıp Karadeniz güzergahını kullanarak Türkiye'ye geçen Mavi Akım'a denk olan Mavi Akım II veya Karadeniz'den direkt olarak Bulgaristan'a gidecek olan Güney Akım tasarıları, bu sorunların üstesinden gelebilmek için tasarlanmıştır. Baltık ülkeleri ve Polonya gibi Rusya topraklarına sınırı bulunan ülkelere ilaveten artık Ukrayna'yı da denklemden düşürecek olan bu hatlar, Rusya'ya aracısız Avrupa'ya ulaşma imkanı sağlayacaktır. Böylelikle geçiş ülkeleriyle ve TANAP benzeri Avrupa'nın gereksinimlerini temin edebilecek hatlar ile çekişebilecek, belki de bu boru hatlarının hayata geçirilmesine engel olabilecektir (Gürsoy ve Seyaz, 2015:206-207).

Avrupa Birliği açısından durum değerlendirildiğinde mühim enerji kaynaklarının ortasında yer alan Türkiye'nin, Avrupa'ya enerji iletiminde geçiş ülkesi olarak tanımlanması daha mantıklıdır. Rusya'ya karşı kaynaklarını seçenekli hale getirerek Rusya'ya olan bağımlılığını mümkün olan en az seviyeye çekecek ve enerji emniyetini temin etmiş olacaktır.

Dünyanın kanıtlanmış doğalgaz ve petrol kaynaklarının %70'ine yakın bir mesafede konumlanmış olan Türkiye'nin önemi, 2006 Ukrayna, 2007 Belarus Krizlerinin ardından artmıştır (Gürsoy ve Seyaz, 2015:207).

Kırım'ın Rus topraklarına katılması sonucunda Rusya'ya uygulanacak olan ambargolara katılan Avrupa Birliği'nin sert tavrı ve tasarıya arka çıkan Avusturya, İtalya, Bulgaristan gibi devletlerin tasarıya olan inancını yitirmesi sonucunda Rusya Güney Akım projesini iptal ettiğini açıklamıştır (Gürsoy ve Seyaz, 2015:207). Güney Akım'a olan inancın yitirilmesini takiben Türk Akımı'nın duyurulması Rusya'nın Güney Gaz Koridoru dahilinde bulunma niyetini göstermektedir.

Avrupa ve Türkiye'nin enerji ithal ettiği ülkeleri çeşitlendirse dahi Rusya'ya olan bağımlılık seviyesinin az miktar azalsa da devam edeceği düşünülmektedir. TANAP projesi sorunsuz ilerlese dahi Türkmen gazı ve Kazakistan'ın kaynaklarının halen boru hatları vasıtası ile Rusya topraklarından Avrupa'ya iletilmesi nedeniyle

bu eski Sovyet devletleri üzerindeki etkisini sürdürmeye devam etmektedir. İlâveten, petrol ve doğalgaz fiyatlarının artması ile de söz edilen farklı boru hatlarının hayata geçirilmesi iktisadi açıdan kazançlı duruma gelmektedir. Zira inşa maliyetleri aynı seviyede kalır iken petrol ve doğalgaz fiyatlarının devamlı yükselmesi tasarımı uzun erimde kazançlı duruma getirmektedir (Gürsoy ve Seyaz, 2015:208).

Güney Gaz Koridoru'nun hayata geçirilmesindeki en mühim devlet Türkiye'dir. Türkiye önceden söylenildiği gibi dünyanın en büyük hidrokarbon kaynaklarına ve dünyanın en büyük enerji pazarına komşu durumdadır. Bu nedenle Avrupa enerji güvenliğine önemli bir seviyede yardım etme gücüne sahiptir.

AB-Türkiye arasında gaz iletim tasarıları hakkında kesin bir birlikteliğin mevcut olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bu husus geniş bir şekilde değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Rusya, Norveç ve Cezayir'i takiben Avrupa'nın dördüncü gaz sağlayıcısı haline gelme hedefi, AB'nin Güney Koridoru tasarımı ile aynı anda gelişmesi, Türkiye'ye AB enerji emniyetini temin etmede sadece bir güzergah değil aynı zamanda 'HUB'¹ olma olanağı da bulunmaktadır (Özdemir, 2014:261-262).

AB açısından değerlendirildiğinde ise Türkiye'nin AB enerji güvenliği dahilindeki durumunun geçiş ülkesi konumundan 'HUB' a doğru evrilmesi de birliğin faydasıyla uyuşmamaktadır (Özdemir, 2014:262). Türkiye'nin eski NABUCCO projesini AB'ye tam üyelik için bir aracı olarak kullandığı da AB açısından düşünülmektedir. Fakat Türkiye, ikinci bir Ukrayna olmak gibi bir niyetinin olmadığını ve ikinci bir Gazprom yaratmayı düşünmediğini belirtmektedir.

Türkiye'nin birtakım gaz sağlayıcı ülkeler ile imzaladığı anlaşmalardan elde ettiği 're-eksport'² hakkı, devletin yalnızca bir geçiş ülkesi olmayacağı, ayrıca enerjide fiyat belirleyici bir ülke olup enerjinin Avrupa'ya satılacağı bir 'HUB' olma hedefindedir. AB ise Türkiye güzergahını kullanarak yalnızca üretici devletler ile muhatap olmak istemektedir (Özdemir, 2014:262).

---

¹ **Hub**; burada enerji merkezi olarak kullanılmıştır.

² **Re-export**:Transit ticaret,yeniden ihracat.

Türkiye'nin AB enerji güvenliğinden önce kendi enerji güvenliğine karşı siyaset üretmesi elzemdir. Rusya dışı seçenekleri düşünmeye başlamakta fayda vardır. Fakat Rusya elverişli teklifler ile gelmekte ve ilgili ülkelerin aklını çelebilmektedir. Rusya da AB gibi Türkiye'nin enerji "HUB" olma hususundaki önemli konumu kazanmasını istememektedir. Mavi Akım, Türk Akımı gibi tasarımlar ile bu durumunu kuvvetlendiren Türkiye, buna rağmen henüz Rusya açısından bir enerji merkezine dönülmesine sıcak bakılmamaktadır. Daha geniş bir perspektiften değerlendirildiğinde ise Rusya'nın Balkanlara girebilmek için Türkiye'nin kendisine arka çıkmasına ihtiyacı vardır. Bu sebeple Ukrayna'nın meydana getirdiği tehlikeleri bertaraf etmek isterken Türkiye'yi yeni bir Ukrayna haline getirmekten çekinmektedir.

Üç aktörün menfaatleri ve aralarında meydana gelen birlikteliklerinin gidişatına ilaveten Hazar'a sınırdaş devletler de Avrupa piyasalarına satış yapabilmek için çeşitli tasarımlara ilgi göstermeye başlamıştır. Sovyetlerin parçalanmasından sonra hayata geçirilecek olan boru hatları neticesinde Hazar ülkeleri sadece hasılatlarını yükseltmeyi değil, Gazprom baskısını da bertaraf etmeyi hedeflemektedirler. Sovyetlerin parçalanmasını takiben Hazar'ın doğusundaki kaynaklar düşünüldüğünde kaynakların Batı'ya iletimi düşüncesi somutlaştırılmamış, Rusya'ya ilave olarak Kazak petrolü ve Türkmen gazı Doğu'ya yani Çin piyasasına iletmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda Rusya'nın yanı sıra bölge ülkelerindeki Çin aktifliği yükselmeye başlamıştır. Azerbaycan için ise daha farklı bir durum meydana gelmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Güney Kafkasya Boru Hatları'yla Azeri petrol ve gazı Türkiye güzergahını kullanarak Batı'ya iletmış, Azerbaycan'da Rusya haricindeki batılı şirketlerin ve Türkiye'nin aktifliği artmıştır (Özdemir, 2014:264).

Türkiye TANAP tasarısından hem politik hem de iktisadi olarak yüksek seviyede kazanım sahibi olmuştur. Rusya, Azerbaycan'dan ithal ettiği fiyatı fazla olan doğalgazı Avrupa'ya satmak yerine yerine TANAP'ı kullanarak kendi gazını ihraç etme imkanına sahip olabilmıştır.

Türkiye, Rusya'nın Hazar bölgesindeki izlemiş olduğu siyasetten ve Hazar ülkelerinin bağımsızlıklarına saygı göstermemesinden memnun değildir. Fakat bu memnuniyetsizlik konusunda bir somut siyaset izlenmemiştir. Doğalgaz'da bağımlılık ve imzalanmış olan anlaşmalar Türkiye'nin Rusya aleyhinde bir siyaset takip etmesini güçleştirmektedir. Türkiye, Avrupa Birliği ile Rusya arasındaki enerji meselesinin en mühim devletidir. Avrupa tarafından Türkiye, Hazar ve Orta Asya enerjilerine uzanabilmek için kullanılacak tek devlet olması, Türkiye'nin batı dünyası üzerindeki politik gücünü yükseltmektedir. Diğer taraftan Hazar devletleri için de Rus etkisinden çıkmak önemlidir. Türkiye bölge devletlerinin batı ile kaynaşmaları için en doğrudan güzergahı sağlamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hazar Havzası enerji kaynakları dünya enerji güvenliğini sağlamakta muazzam bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyele ulaşmak için Avrupa Birliği, Rusya ve Türkiye farklı stratejiler izlemiştir.

Avrupa Birliği'nin enerji bağımlılık düzeylerinin fazla olması sonucu enerji arz güvenliğini sağlaması için çeşitli alternatif kaynaklar bulması zorunlu hale gelmiştir. Enerji güvenliğinin temel unsurlarından biri olan arz bölgesinde istikrarın var olması gerekçesi Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yer alan kaynaklar için geçerli olmaması sonucu burada yer alan kaynakların olası risklere açık olma durumu Avrupa Birliği enerji güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuzluğu giderebilmek için çeşitli arayışlara giren Avrupa Birliği, Hazar Havzası'nın enerjisine ulaşabilmeyi hedeflemiştir. Bu hedefe ulaşabilmek için ise en uygun ülke Türkiye'dir. Türkiye, doğu-batı enerji güzergahının enerji merkezi durumunda olup, doğal bir geçiş görevi üstlenmektedir. Bu husus günümüzde ve gelecekte Türkiye'nin niçin Avrupa ülkeleri için elzem bir devlet olduğunun göstergesidir.

Avrupa Birliği, çeşitli tasarımlar ortaya atarak topraklarından uzakta yer alan kaynağı en kısa ve en randımanlı bir biçimde kıtasına götürmek istemektedir. Bu husus için gerek en önemli ülke ise komşusu Türkiye'dir.

Hazar havzasının direkt olarak denize bağlantısı bulunmaması nedeniyle geçmişten beri ihtiyacı olan ihracatları Rusya topraklarını kullanarak gerçekleştirmiştir. Bu husus Rusya'nın bölge ülkeleri özelinde baskıcı ve hareketli bir dış siyaset takip etmesine yol açmıştır. Ürünlerin, Rusya toprakları kullanılarak ihraç edilmesi sürdükçe bölge ülkelerinin bağımsızlıkları pek mümkün gözükmemektedir.

Bölge devletlerinin Rusya'nın etkisini bertaraf edebilmek için ortaya attıkları projelere Rusya cevapsız kalmamaktadır. Zamanı geldiğinde bölge devletlerinin bağımlılıklarını kullanan Rusya, yeri geldiğinde ise daha fazla fiyata bu devletlerden enerji satın alarak bu devletlerin farklı tasarımlara ihtiyaç duymasının önüne geçmeye çalışmaktadır. Aynı siyaseti Türkiye ve AB üzerinde de uygulamıştır. Kuzey Akım Doğalgaz Boru Hattı ve Türk Akımı buna örnek olarak verilebilir.

Hazar kaynakları bir Ortadoğu kadar fazla rezerv içermese dahi AB'nin enerji güvenliği çerçevesinde oldukça önemlidir. Bu bölgeye girmeye çalışan AB, Rusya gibi kuvvetli bir ülke ile yüz yüze gelmekte ve Rusya'nın halihazırda bölgenin her yerine girmiş olması nedeniyle manevra alanı kısıtlı olmaktadır. Bilhassa müşterek bir enerji siyaseti oluşturamamış olan AB, Rusya'ya karşı istikrarlı bir tutum oluşturamamakta ve sonuç olarak manevra kabiliyetini sınırlandırmaktadır. Birlik dahilinde bağımlılığı fazla olan devletler ile tolere edilebilecek kadar bağımlılığı olan ülkeler arasındaki ortak olmayan menfaatler nedeniyle müşterek bir politika belirlenememiştir. Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin %100'e kadar ulaşan Rusya'ya bağımlılıklarına Ukrayna gibi olma endişesi de dahil olunca bir karşı hamle yapmaktan çekinmektedirler.

Ukrayna Krizi sonrası kesilen doğal gaz akışı AB dış politikasında enerji güvenliğini en önemli gündem maddesi haline getirmiştir. Ayrıca Rusya'nın AB'ye ihraç ettiği enerjinin %80'i Ukrayna üzerinden geçen hatlar ile taşınması, iki taraf içinde enerji güvenliği ve kaynak çeşitlendirmesini gündeme getirmiştir.

AB ve Hazar ülkeleri Rusya'ya karşı kaynak çeşitlendirmesi yapsa dahi Rusya'ya olan bağımlılıklarını gidermeleri yakın bir gelecekte mümkün

gözükmemektedir. TANAP başarıyla devam etse bile Türkmen ve Kazak gazlarının Rusya üzerinden Avrupa'ya iletilmesi devam ettiği sürece hem AB hem de Hazar ülkeleri için bağımlılık devam edecektir. Bu sebeple Türkmen ve Kazak enerjisini Güney Gaz Koridoru kullanılarak AB'ye ulaştırılması gerekmektedir.

Gelecekte Hazar Havzası, Avrupa Birliği ve Rusya arasında enerji hammadde deposu olarak kullanılacak ve bu depoya giden yol ise Anadolu olacaktır.

KAYNAKLAR

Kitaplar :

Acar,Ç., Bülbül,S., Gümrah,F., Metin,Ç. ve Parlaktuna,M. (2011). *Petrol ve Doğal Gaz*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Aras, N, O. (2001). *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*. İstanbul: Derin Yayınları.

Brezinski, Z. (1997). *Büyük Satranç Tahtası : Amerikan'ın Küresel Üstünlüğü ve Jeostratejik Gereklilikleri*. (Çev. Yelda Türedi). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Çetinkaya, Ş. (2019). *Enerji Güvenliği: Rusya-Batı Gerilimi ve Türkiye(1997-2016)*. Ankara: Gece Akademi.

Çomak, H., Sancaktar, C. ve Yıldırım,Z. (Ed.)(2015). *Enerji Diplomasisi(1.Baskı)*.İstanbul:Beta Yayınları.

Dekmeijan, H, R. ve Simonian, H, H. (2001). *Troubled Waters: The Geopolitics of the Caspian Region*. London: New York Published.

Demir, F, A. (2003). *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Enin, S. ve Hokmabadı, R, N. (2018). *Ortadoğu ve Hazar Bölgesi'nde Petrol ve Petrol Ürünlerinin Taşımacılığı: Yönetiminde Yeni Politikalar ve Stratejiler*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Kantarıcı, H. (2006). *Kısaçtaki Bölge Kafkasya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Keskin, H. (2016). *Mitos'tan Lizbon'a: Avrupa Birliği El Kitabı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kleveman, L. (2004). *Yeni Büyük Oyun*. (Çev.Hür Güldü).İstanbul: Everest Yayınları.

Kocaoğlu, M. (1996). *Petro-Strateji*. Ankara: Harp Akademileri Komutanlığı.

Nebiler, H. ve Parlar, S. (1996). *Petrolün Ekonomi Politikası*. İstanbul: Sarmal Yayınları.

Parlar, S. (2006). *Barbarlığın Kaynağı Petrol*. İstanbul: Anka Yayınları.

Pamir, N. (2017). *Enerjinin İktidarı*. İstanbul: Hayy Kitap.

Savrul, K, B.(2016). *Enerji Ekonomisi : Türkiye'nin Enerji Sektörü ve Alternatif Enerji Kaynakları*. Bursa: Dora Yayınları.

Sevim, C. (2015). *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*.(3.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Sönmezoğlu, F. (2005). *Dış Politika Analizi*. İstanbul: Küre Yayınları.

Yergin, D. (1995). *Petrol*. İş Bankası Yayınları.

Yücel, B, F. (1994). *Enerji Ekonomisi*. Ankara: Febel Yayınları.

Makaleler :

Abilov, S. (2013). “Hazar’ın Hukuki Statüsü”. *Hazar Raporu*, 47-67.

Akgül, F. (2007). “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 5, 129-155.

Akhiyadov, M. (2019). “Avrupa Birliği, ABD ve Rusya Üçgeninde Kuzey Akım-2 Doğal Gaz Boru Hattı”. *İNSAMER*, 1-4.

Alkan, N, M. (2015). “Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Ukrayna Meselesi. *Karadeniz Araştırmaları*”, Sayı 44, 215-227.

Alshaghel, H. (2018). “TANAP Projesi Türkiye’nin Dış Politikasında Stratejik Bir Güçtür”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 77, 584-590.

Aydın, Z, N. (2012). “Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 207-224.

Derman, S, G. ve Ongarova, Y. (2010) “Kazakistan’ın Enerji Politikası”. *TURANSAM*, Cilt 6, Sayı 22, 81-91.

Ekici, D., K. , “Enerji Diplomasisi ve Hazar Havzası”, *Enerji Diplomasisi*, Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım(Der.), İstanbul, 2015, 333-345.

Erdağ, R. (2013). “Anadolu Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı Projesi(TANAP)’nin Küresel Enerji Politikalarına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 867-877.

İsmayılov, E. ve Budak, T. (2014). “Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan’ın Enerji Politikası”. *BİLGESAM*, Cilt 6, Sayı 11, 29-49.

İsmayılov, E. ve Budak, T. (2015). “Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’ın Enerji Politikası”. *BİLGESAM*, No 1189, 1-8.

İşcan, İsmail Hakkı. (2004). “ Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 47-79.

Kalehsar,S.,O. ,” Iran Energy Sector Post Sanctions”,*Enerji Diplomasisi*, Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım(Der.),İstanbul,2015,411-440

Konukçu, Y. (2017). “İran’ın Enerji Kaynakları ve Küresel Rekabet”. *Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Dergisi*, 2-6.

Narin, M. (2006). “Avrasya Bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Kaynakları ve İletim Hatlarının Türkiye’ye Katkıları”. *Türk Dünyası İncelemeler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 151-167.

Ongarova, Y. (2018). “Kazakistan’ın Çok Yönlü Enerji Politikası ve Hazar Denizi”. *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 1-21.

Oruç, Ç, T. (2013) “Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar’ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu”. *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, 83-102.

Özdemir,V. (2014). “Balkan Piyasalarını Hedef Alan Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri Arasında Rekabet: NABUCCO- Güney Akım ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) Projeleri Örneği”. *Sosyoekonomi*, 2014-2, 254-271.

Özmen, A, H. (2014). “Enerji Güvenliği Politikaları ve Kırım”. *BİLGESAM*, 757-781.

Punsmann, G, B. (2012) “Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Bir Adım: Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP)”. *Hazar Strateji Enstitüsü*, 16-21.

Roberts, J. (2013). “Güney Gaz Koridoru Enerjide Yeni Çözüm”. *Hazar Raporu Bahar 2013*, 22-28.

Rzayeva, G. (2013). “Azerbaycan ve Avrupa Enerji Güvenliği: Ulusal Öncelikler ve Uluslararası Sorumluluklar”. *Caspian Strategy Institute*, Sayı 3, 29-36.

Gürsoy,İ.S., ve Seyaz,A.,”Rusya’nın Enerji Politikaları :Dar Etkiden Geniş Etkiye Geçiş”, *Enerji Diplomasisi*, Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım(Der.),İstanbul,2015,193-214

Sönmez, S, A., Bıçakçı, H. ve Yıldırım,C. (2015). “Kırım Sorunu Bağlamında Rusya-Ukrayna İlişkilerinin Analizi”. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(3), 657-670.

Şeker, T, C.(2019). “Avrupa’nın Yeni Enerji Denklemi ve Bölgesel Dengeler”. *İNSAMER*,1-5.

Şir, Y, A. (2008). “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi, Enerji Güvenliği ve Rusya”. *II.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 345-355.

Taştan, V. (2013). “Güney Gaz Koridoru: Yeni Enerji Düzeninde Avrupa Enerji Güvenliği”, Rusya, Türkiye ve Güney Kafkasya Üzerine Oyun. *Gazi University-Department of Economics*, 1-28.

Timor, N, A. (2000). “Hazar Denizi Bölgesel Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları”. *Coğrafya Dergisi*, Sayı 8, 2013-236.

Turan, P, A. (2010). “Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi”. *BİLGESAM*, Cilt 2, Sayı 2 , 44-73.

Cerrah,U. , “Enerji Güvenliği ve Avrupa Birliği”, *Enerji Diplomasisi*, Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım (Der.),İstanbul,2015,163-192

Varol, S, T. (2014). “Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 41, 87-108.

Yüce, K, Ç.(2008). “Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri İçin Önemi ve Bölgedeki Yeni Büyük Oyun”. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 158-183.

Yüce, K, Ç.(2012). “Enerji Güvenliği Açısından Türk Cumhuriyetlerinin Dünyadaki Yeri ve Önemi”. *TURAN-SAM*, Cilt 2, Sayı 15, 39-55.

İnternet Kaynakları:

<http://www.naturalgas.org/overview/history.asp> Erişim Tarihi: 04.10.2019

<http://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=CSR> Erişim Tarihi: 09.10.2019

<http://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=AZE> Erişim Tarihi: 09.10.2019

<http://www.tp.gov.tr/?mod=projeler&contID=87> Erişim Tarihi:09.10.2019

http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/ACG.html Erişim Tarihi:10.10.2019

http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/shahdeniz/SDstage2.html Erişim Tarihi: 10.10.2019

http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/SCP.html Erişim Tarihi: 10.10.2019

http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html Erişim Tarihi: 10.10.2019

http://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Kazakhstan/background.htm#petroleum Erişim Tarihi:11.10.2019

<http://www.kcp.k/company/about?language=en> Erişim Tarihi:11.10.2019

http://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Kazakhstan/background.htm#naturalgas Erişim Tarihi:14.10.2019

<http://www.turkish.cri.cn/281/2008/07/10/1s96661.htm> Erişim Tarihi:14.10.2019

EricWatkins, http://www.ogj.com/articles/2011/10/gca_turkmenistan-iolatan-gas-field-is-worlds-second-largest.htm Erişim Tarihi: 15.10.2019

<http://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=UZB> Erişim

Tarihi:16.10.2019

http://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/Uzbek_energy.htm

Erişim Tarihi:16.10.2019

<http://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=IRN> Erişim

Tarihi:17.10.2019

<http://www.aa.com.tr/tr/dunya/asrin-antlasması-25-yasinda/1589095> Erişim

Tarihi:21.10.2019

<http://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS> Erişim Tarihi:

24.10.2019

<http://data.worldbank.org/region/european-union> Erişim Tarihi:30.10.2019

<http://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=TUR> Erişim

Tarihi:13.11.2019

<http://www.energy.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> Erişim Tarihi:14.11.2019

<http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> Erişim Tarihi:14.11.2019

Kurum Yayınları:

BP. (2018). *Statistical Review of World Energy*.

EuropeanUnion. (2019). *EU Energy in Figures Statistical Pocket Book*.

EuropeanComission(EC).(2011).*Results of thePublicConsultation on the “StocktakingDocumentTowards a New EnergyStrategyfor Europe 2011-2020”*.Brussels.

Ministry of Finance of the Russian Federation.*Annual Report on Execution of the Federal Budget*.

Oil&GasJournal.(2015). *Worldwide Look at Reserves and Production*.

Oil&GasJournal.(2017). *Worldwide Look at Reserves and Production*.

Oil&GasJournal.(2019). *Worldwide Look at Reserves and Production*.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1997). *Doğal gaz*. Ankara. Yayın No : 303

Türk Diyanet Vakfı. (1998). *Halk İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. 17.Cilt

Tezler:

Avcı, M. (2010). *Avrupa Birliği'nin Hazar Bölgesi'ne Yönelik Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*.(Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gayıbov, A. (2005). *Hazar Havzası'nın Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekonomik Değerlendirmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.